

AZ INKÁK ÉS A YAGUÁK FÖLDJÉN
ÍRÁSOK PERURÓL

Jancsó Katalin

AZ INKÁK ÉS A YAGUÁK FÖLDJÉN
ÍRÁSOK PERURÓL

Jancsó Katalin

© 2021 Szeged, AMERICANA eBooks

General editors: Réka M. Cristian & Zoltán Dragon

© Jancsó Katalin

ISBN: 978-615-5423-74-1 (.mobi); 978-615-5423-73-4 (.epub);
978-615-5423-72-7 (PoD)

Olvasószerkesztő: Csikós Zsuzsanna

Szakmai lektorok:
Anderle Ádám †
Csikós Zsuzsanna
Kökény Andrea
Lénárt András

Borítókép: © 3D map of Peru, ParabolStudio
(forrás: Shutterstock)

AMERICANA eBooks is a division of *AMERICANA – E-Journal of American Studies in Hungary*, published by the Department of American Studies, University of Szeged, Hungary.
<http://ebooks.americanaejournal.hu>

This book is released under the Creative Commons 3.0 – Attribution – NonCommercial – NoDerivs 3.0 (CC BY-NC-ND 3.0) license. For more information, visit: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.hu>

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	1
TÁRSADALMI ÉS KÖRNYEZETI KIHÍVÁSOK	2
A VILÁGGAZDASÁG SÖTÉT BUGYRAI: KAUCSUKLÁZ A PERUI AMAZÓNIÁBAN	3
TÁRSADALMI ÉS KÖRNYEZETI KONFLIKTUSOK A PERUI AMAZÓNIÁBAN	16
A GAZDASÁGI TERRORIZMUS MÚLTJA ÉS JELENE AZ ASHÁNINKÁK FÖLDJÉN	34
AZ EL NIÑO PERUBAN. TÖRTÉNETI ASPEKTUSOK ÉS A JELENSÉG ELSŐ LEÍRÁSAI MAGYARORSZÁGI FOLYÓIRATOKBAN	52
NŐK A PERUI TÖRTÉNELEM VIHAROS ÉVSZÁZADAIBAN	66
A NŐI NEVELÉS KEZDETEI PERUBAN	67
A PERUI NŐK ÉS AZ INDIÁNKÉRDÉS A KÖZTÁRSASÁGI KORSZAKBAN	77
VALÓSÁG ÉS UTÓPIA. MAGDA PORTAL <i>LA TRAMPA</i> [A CSAPDA] CÍMŰ REGÉNYÉNEK KÖZÉP-KELET-EURÓPAI TÖRTÉNETI OLVASATA	85
MAGYAROK EGY TÁVOLI ORSZÁGBAN	95
A YAGUÁK ÉS AZ INKÁK FÖLDJÉN. FEJŐS PÁL, EGY HOLLYWOODI MAGYAR FILMRENDEZŐ PERUBAN	96
EGY MAGYAR KATONA PERUBAN	107
PERU ÉS MAGYARORSZÁG: KAPCSOLÓDÁSI PONTOK	121
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM A PERUI SAJTÓBAN	122
NEMZETKÖZI MUNKÁS- ÉS SZAKSZERVEZETEK ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM – EGY LIMAI FORRÁS TÜKRÉBEN	141
1968, A FORDULAT ÉVE PERUBAN – MAGYAR SAJTÓVISSZHANG	150

ELŐSZÓ

A kötet tizenöt év kutatási eredményeiből ad válogatást, a tanulmányok mindegyike perui témával foglalkozik. A szerző a latin-amerikai térségre vonatkozó különböző kutatási irányai között a 19–21. századi Peru története, gazdaságtörténete, illetve a kisebbségek helyzetének vizsgálata markánsan van jelen, első latin-amerikai kutatóútja is ebbe az országba vezetett. Doktori disszertációjának középpontjában a 19–20. század fordulójának perui indiánügyi gondolkodása állt, míg az ebben az évben megjelenő, a latin-amerikai régióba irányuló bevándorlás történetéről szóló monográfiájában a Peruban élő kínai és japán diaszpóra történetével foglalkozik részletesen egy-egy fejezetrészen. Ez a kötet az említettektől eltérő témában született tanulmányokat tartalmaz, négy nagyobb érdeklődési területre koncentrálva. A nők részvétele a politikában és az oktatásban, illetve a női egyenjogúság kérdése mellett megjelennek a Magyarországon kevésbé kutatott amazóniai térség problémái és környezeti, társadalmi kihívásai. Az elmúlt évtizedekben az egyik legsúlyosabb probléma Peruban az amazóniai régió környezetkárosulása és az itt élő népekkel szembeni visszaélések, illetve az illegális gazdasági tevékenységek (fakivágások, kábítószerkereskedelem, aranykitermelés). Több tanulmány különböző oldalról közelíti meg e témát, mely a kötet legterjedelmesebb egységét alkotja, és amelynek zárásaként az *El Niño* jelenség vizsgálatára kerül sor történeti aspektusokból, bemutatva azt is, hogy Magyarországon mikortól jelentek meg az első tudományos beszámolók e természeti csapásról és következményeiről. Ezen kívül további írásokban elemzés tárgyát képezi Peru reakciója az 1956-os magyarországi eseményekre, majd az ezt követő gazdasági és diplomáciai közeledés a két ország között 1968-tól, Juan Velasco Alvarado katonai kormányának kezdetétől. A perui–magyar kapcsolatok történetének témakörében két tanulmányban foglalkozik a szerző két magyar származású személy munkásságával, akiknek perui életútja kevésbé ismert a magyar olvasók előtt.

A közreadott tanulmányok egy része korábban magyar, angol, spanyol nyelveken jelent meg különböző folyóiratokban és most javított, kibővített vagy magyarra fordított változatban közöljük őket, de vannak olyanok is, amelyek most jelennek meg írott formában első alkalommal.

TÁRSADALMI ÉS KÖRNYEZETI KIHÍVÁSOK

A VILÁGGAZDASÁG SÖTÉT BUGYRAI: KAUCSUKLÁZ A PERUI AMAZÓNIÁBAN

Az utóbbi években egyre nagyobb figyelem összpontosul az amazóniai térség történéseire, a nemzetközi szervezetek aggodalommal figyelik a fakitermelés mértékét és az esőerdők pusztulását, amely veszélyes változásokat okoz az ökoszisztémákban. Az Amazonas vidéke először a gyarmatosítás idején kecsegtetett gazdagsággal: aranyat kutatva érkeztek ide az első európaiak, azonban az expedíciók nem sok sikerrel jártak. Gyapotot, kakaó, cukor, fahéj és néhány értékesebb fa kitermelésén kívül a térség viszonylagos háborítatlansága a 19. századig megmaradt. A század harmincas éveitől kezdődött meg a „fekete arany”, azaz a kaucsuk kitermelése, majd a kínafa kérge iránti egyre nagyobb keresletet követően valódi kaucsukláz indult el az 1890–1920 közötti időszakban, mely drasztikus változásokat hozott magával, és ez nemcsak a terület növény- és állatvilágát, de az ott élő indián törzseket is érzékenyen érintette.

A perui Amazónia a világ egyik legnagyobb biodiverzitású régiója, több mint 7300 száraz növényfaj (SIAMAZONIA 2021–07–20), 1700-nál is több madárfaj él itt, ezek közül százánál is több endemikus (Lepage 2021–07–20). A jórészt trópusi esőerdővel borított területen az Amazonas számtalan mellékfolyója megtalálható (Marañón, Putumayo, Ucayali, Napo stb.). A növényvilág számos hasznosítható kincse közül a legjelentősebbek a mahagóni, a fahéj, a cédrus, a balsafa, a kaucsuk, a kopál, a pálmafélék, a gyógynövények, gyümölcsök és zöldségek. A mezőgazdasági termelésben a kávé, a takarmánynövények, a banán, a yukka, a kukorica, a koka, a szója és a rizs (Rodríguez Achung 1995: 28) a legjelentősebbek. Mindemellett fontos földgáz- és kőolajlelőhelyek is találhatóak a térségben. Napjainkban a Peru területének majdnem 60%-át kitevő, mintegy 780 ezer km²-en 42–48 etnikai csoport él, mely 12 nyelvcsaládhoz tartozik. Népeességét tekintve mintegy 330 ezer főről beszélünk (Soria 2002), közülük sokan ma is teljesen elszigetelten élnek a civilizációtól. Más források 54–60 etnikai csoportról és 13–14 nyelvcsaládról beszélnek, azonban a teljes lélekszámról vonatkozó adatok általában minden szerzőnél ugyanazok (Mayor Aparicio – Bodmer 2009: 29).

Ahogy már említettük, a köztársasági korszakot megelőző évszázadok során viszonylag háborítatlan volt a terület. Az első európaiak (eredetileg Gonzalo Pizarro, majd Francisco Orellana vezetésével) fahéj után kutatva érkeztek a térségbe, majd a gyarmati korszakban az arany vált a legfőbb céljá,

kitermelésére pedig már ekkor indián munkaerőt használtak fel, számos visszaélést és kegyetlenkedést szülve ezzel. Egyes indián csoportok, mint például a mai Peru és Ecuador határán élő shuarok, erőszakra erőszakkal válaszoltak és kiűzték területükről a spanyolokat, akik a 17. században több expedíciót indítottak a „visszahódításra”. Céljuk a shuarok leigázása, redukciókba való áttelepítése és új telepek alapítása volt, amivel szemben erős indián ellenállás mutatkozott (Abad González 2003: 109–120). A 19. század közepéig a benépesítésre irányuló törekvések nem sok sikert hoztak.

A 19. század ipari forradalma nagy változásokat hozott magával mind gazdasági, mind infrastrukturális szinten. A kontinensek közötti hajózás, utak és vasutak építése, mind azt segítette elő, hogy a világ más régióiban keressenek ásványkincseket. A tudomány is e fejlődés szolgálatába állt és megsokszorozódott a találmányok, felfedezések és felfedező utak száma, így újabb és újabb növényeket, nyersanyagokat ismertek meg, ami további ipari terjeszkedést tett lehetővé. Amerika és Amazónia még szinte érintetlen területei ebből a szempontból is igen értékes régióknak számítottak, ahová a 18. század végétől egyre több utazást szerveztek, míg a 19. században el nem érte a csúcspontját az utazó és felfedező expedíciók száma. Beszámolóikban a táj, a természeti kincsek leírása mellett az ott lakó népek is megjelentek, akiket civilizálandó, alsóbbrendű fajokként szemlélték. Maga a perui kormány is szorgalmazta az ismeretlen területek feltérképezését és utak építését, újabb nyersanyaglelőhelyeket és lehetséges munkaerőt keresve. A hatvanas években például folyami flottát és hajógyárat alapítottak Iquitosban és hajózhatóvá akarták tenni a folyókat, hogy így alakítsanak ki összeköttetést az atlanti partvidék országaival.

A század közepén a perui kormány másik törekvése a „civilizálás” volt. Legmegfelelőbb formájának az európai bevándorlás ösztönzése tűnt, ami azonban nem volt túl sikeres: csupán pár száz bevándorlót regisztráltak az amazóniai térségben, főként németeket. Ugyanebben az időben egy belső migráció is végbement: a szomszédos tartományokból, departamentókból a helyi oligarchia kezdett terjeszkedni az őserdő belseje felé és a civilizálás jelszavával megpróbálta azt „meghódítani”, sok esetben elűzve az indián lakosságot területéről. Fiatal indiánokat igyekeztek befogni cselédnek, és megkezdődött az indián munkaerővel való kereskedelem is. A fehér invázió ellen ekkor elszigetelt indián lázadások törtek ki (Chirif 2004: 3–11).

A kaucsuk kitermelése

A kaucsuk felfedezése pár évtizeddel korábbra tehető, az 1745-ben Charles Marie de La Condamine által vezetett francia expedícióhoz köthető. 1839-ben Charles Goodyear felfedezte, hogy kénnel összekeverve és melegítve a kaucsukból gumi készíthető, az ipar pedig hatalmas lehetőségeket látott az új anyagban, melyre a nemzetközi (először főként angol, majd észak-amerikai és

német) igények elkezdtek rohamosan növekedni. Példaként az angol import alakulását említhetjük: míg 1862-ben 2800 kg, addig 1910-ben 4 500 600 kg kaucsuk érkezett a szigetországba (Abad González 2003: 174). Az első kaucsukkitermelő ország Brazília volt, azonban az Amazonas mentén egyre feljebb haladtak a kitermelők az értékes nedvet adó fa után kutatva. A század utolsó harmadára a brazil Manaus és a perui Iquitos lett a két legfontosabb amazóniai kaucsukközpont (García Morcillo 1982: 257–258). A kerékpár-, majd autóipar növekvő igényei és a tömörgumi használatának elterjedése a kaucsuk árának növekedését és valódi kaucsuk lázat indított el, melynek csúcsa az 1880–1910 közötti időszak volt. 1913-ig Brazília, Peru és Bolívia voltak a világ legnagyobb kaucsuktermelő országai. A kitermelés mértékének növekedését mutatja, hogy míg 1884-ben Peruban 540 529 kg, addig 1917-ben 3 000 000 kg volt az éves export, mely 1921-re 208 000 kg-ra csökkent (Idilio – Valencia 2000: 926). Az export csúcspontját az 1910-es év jelentette, ekkor mintegy 4 500 000 kg kaucsukot exportált az ország (San Román 1994: 142).

Az Amazonason létrejövő nemzetközi hajóforgalom és az infrastruktúra fejlesztése mellett a megfelelő munkaerő biztosítása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy ki tudják elégíteni a nemzetközi igényeket. A kaucsuk kinyerése, feldolgozása és a szállítása során is hatalmas munkaerőigény jelentkezett, melyet a térség indián lakosságának munkára fogásával igyekeztek kielégíteni. Az indián, mint alsóbbrendűnek tekintett faj tűnt a legmegfelelőbbnek a nehéz feladatokra, ráadásul mindamelllett, hogy olcsó munkaerő volt, több más előnnyel is bírt: kitűnő helyismerettel rendelkezett, és mivel a kaucsukot az indián népek már korábban is használták a gyógyászatban, ismerték azt is, hogyan lehet a legegyszerűbben kinyerni a megfelelő fajokból.

A témánkat feldolgozó tanulmányok általában nem említik, de érdekes megjegyezni, hogy a helyi indián lakosságon kívül kínai munkaerő is megjelent a perui amazóniai térségben az 1870-es években. Az eredetileg a Csendes-óceáni partvidékre érkező kínai munkások főként a guanókitermelésében, a part menti cukornád- és gyapotültetvényeken, illetve a vasútépítkezéseken dolgoztak. A kaucsukláz kirobbanásával kínai kulik jelentek meg az esőerdei területeken is, 1899-re már a kínai volt a legnagyobb számú külföldi kolónia Iquitosban. Sok kínai nem közvetlenül a kaucsuk gyűjtésében vett részt, hanem kereskedelmi tevékenységet folytatott: a helyi terményeket (kávét, rizst, kukoricát, kakaót, cukrot stb.) hajókon a kaucsukkitermelőkhöz és aranyosokhoz szállították, akiktől csereáruként főként kaucsukot szereztek be, amelyet aztán jó áron értékesítettek Iquitosban, ahol később megnyithatták saját üzletüket és letelepedhettek (Lausent Herrera 1986: 55–58).

A munkaerő azonban döntő többségében indián volt: a különböző dialektusokat beszélő, főként természeti népek között szinte semmilyen kapcsolat nem volt, így csak a kereskedők megjelenésekor szereztek tudomást

az új jövevények céljairól. Elsőként a korábban megalapított missziókkal kapcsolatban álló, azaz már a „civilizált világot” ismerő indiánokkal igyekeztek kielégíteni a munkaerőigényeket, később azonban megindult az ismeretlen indián csoportok felkutatása is, sok esetben valódi hajtóvadászatot folytattak elfogásukra. A kaucsukkereskedők, azaz caucherók fegyverrel felszerelt „muchacho”-kat, jórészt brit karibi szigetekről, Barbadosról vagy Trinidadból származó afrikaiakat alkalmaztak az indiánok összegyűjtésére (hajtóvadászataikon sokszor több indiánt öltek meg, mint amennyit elfogtak), felügyeletére, és a gyűjtés irányítására. Ők jelentették a kapcsolatot a kereskedők és az indiánok között és ők voltak azok, akik a „piszkos” munkát elvégezték, azaz az indiánokat veréssel munkára kényszerítették, ha pedig nem engedelmessé váltak, vagy betegek voltak, megölték. A caucherók akkora mennyiségű kaucsuk gyűjtését követelték, amit alig lehetett teljesíteni, a nem teljesítés pedig büntetést vont maga után. Az indiánok munkára fogása rengeteg visszaélést és erőszakot szült, ami elől az ott lakók megpróbáltak elmenekülni, vagy fellázadni, ez utóbbira a válasz még nagyobb elnyomás, vagy öldöklés volt. A kitermelést irányító munkafelügyelők, a kereskedők, mind negatív figurákká váltak az amazóniai indiánok számára, akik az addig számukra ismeretlen civilizált világból a személyi függés, az „enganche” rendszerét és a rabszolgasorsot ismerték meg.

Az „enganche” egyfajta jobbágszerű személyi függést jelentett, amely az eladósodáson alapult. Az indiánokkal olyan szerződést írtak alá, amelynek részleteit nem is értették. A szerződések értelmében az indiánok ruhát, machetét, szállást és kevés fizetséget kaptak (ellátásukról saját maguknak kellett gondoskodniuk), és annyi ideig kellett dolgozniuk, ameddig nem kerestek meg annyi pénzt, amivel vissza tudták fizetni a kapott eszközöket. A szerződés tulajdonképpen életük végéig a caucherókhoz kötötte őket (Fernández 2008: 52–58). Ha pedig egy munkás meghalt, tartozása az özvegyére, vagy a fiára szállt. A függésben álló indiánok száma igen magas volt, az egyik legnagyobb caucheróhoz (César Aranához) a kitermelés csúcsán mintegy 12 ezer indián tartozott, de vannak olyan adatok is, amelyek szerint ez a szám 40 ezer is lehetett (San Román, 1994: 159).

Peruban az 1870-es évektől indult el a kaucsuk nagymértékű kitermelése, először a Putumayo, Marañón, Ucayali, Huallaga folyók, majd délebbre a Madre de Dios mentén, ahol kalandorok, üzletemberek és kereskedők kaucsukbárókként hatalmas területeket tartottak ellenőrzésük alatt. Leghíresebbek közülük a perui Julio César Arana (a Putumayo folyó partjai mentén) és Carlos Fitzcarrald (Ucayali körzetében), illetve a spanyol Máximo Rodríguez (Madre de Dios közelében) voltak (García Jordán 2001: 596–598). Julio César Arana tevékenysége a legjobban dokumentált, vele a továbbiakban részletesebben is foglalkozunk. Carlos Fermín Fitzcarrald a már említett Ucayali folyó körzetében kezdte meg tevékenységét. César Aranával ellentétben róla jóval kevesebb korabeli beszámoló született, a

ferences rendi Gabriel Sala 1897-ben íródott naplóját érdemes megemlíteni, amely leírást ad az indiánokkal szembeni barbár bánásmódról (Sala 1897).

Fitzcarrald számos expedíciót vezetett Madre de Dios térségébe, róla neveztek el egy szorost is, amely a Mishagua és Manu folyók területeit köti össze. A szoros megkönnyítette a szállítást Iquitos felé. A felfedezőutak nyomán kezdődött meg a térségben a betelepülés és az első kaucsukhaciendák¹ megalapítása. Fitzcarrald 1897-ben az Urubamba folyóba fulladt, és ugyan testvére három évvel később még megpróbálta újjáéleszteni az üzletet, a 20. századra megszűnt a vállalkozás. Máximo Rodríguez is ezen a területen kereskedett a 20. század első évtizedében, caucherói részt vettek a bolíviai–perui határvidék fegyveres összetűzéseiben. A két ország közötti határvonalat végül 1912-ben rögzítették, ekkortól azonban már drasztikus csökkenés következett be a dél-amerikai kaucsuk iránti keresletben a nemzetközi piacokon (García Morcillo 1982: 260–262).

A helyi mesztic (ecuadori, perui, kolumbiai, brazil) kereskedőkön kívül főként franciák, olaszok, spanyolok és németek vettek még részt az üzletben, akik kapcsolatot tartottak a tengerentúli megrendelőkkel. A caucherók először Iquitosban valamelyik kereskedőháznál jelentek meg, hogy pénzhez jussanak, amivel beindíthatták az üzletet. Először az induláshoz szükséges munkaerő összegyűjtése volt a cél, majd nekivágtak az őserdőnek még kiaknázatlan területeket kutatva. Ösvényeket vágtak, megjelölték a kaucsukot adó fákat, kiosztották a munkásoknak az ellátmányt és a munkát, akik megkezdték a kaucsuk kinyerését. Jesús San Román, Jorge von Hassel, egy német mérnök² leírására hivatkozva kétféle caucherót különböztet meg a kaucsuk kinyerésének módja alapján. Az egyik típus Brazíliában jellemző, és shiringuerónak hívja, ő óvja a fát, és egy pár vágást ejt csak rajta, összegyűjtve a kifolyó nedvet, gondolva a jövőre és arra, hogy még a későbbiekben is hasznosítani lehessen a fákat. A perui caucheró azonban sokkal kevésbé „békés természet”, kivágja a fákat, hogy az utolsó csepp nedvet is kinyerje belőle (San Román 1994: 151–153). A leírt két különböző kinyerési mód két különböző fafajtához köthető: a brazil kaucsukfával (*Hevea brasiliensis*) ellentétben a Peruban nagyobb mennyiségben található *Castilloa ulei* vagy *elastica* fajtából nehezen lehet csak kinyerni a nedvet, valóban ki kellett vágni a fát, hogy nagy mennyiséget kapjanak. Azonban ez a módszer természetesen hosszú távon a faj számának csökkenéséhez, vagy kipusztulásához vezet, illetve az esőerdő nem tud, vagy csak nehezen és nagyon lassan reprodukálódni. Ez a magyarázat arra, hogy Peruban sok helyen nem állandó területen folyt a kitermelés, hanem amikor már elfogytak a kivágható fák, a

¹ Az *hacienda* magántulajdonú földbirtok, kialakulása a gyarmati korban kezdődött meg.

² Jorge M. von Hassel a perui kormány felkérésére dolgozott Peruban a 20. század elején és több tanulmányt jelentetett meg különböző témákban, többek között a perui Amazóniáról. E mellett ő az, aki Hiram Bingham előtt már több írásában jelezte Machu Picchu létezését és pontos földrajzi elhelyezkedését.

munkások újabb lelőhely után kutattak. Ahol a Heveából nyerték a kaucsukot, ott állandó területen folyhatott a munka.

Korabeli leírások a munkakörülményekről

A caucherók munkásaikat embertelen körülmények között tartották, a halálozási ráta pedig igen magas volt. Dr. Rómulo Paredes, az 1911-ben Iquitosban dolgozó helyettes bíró így jellemezte a helyzetet:

A bűncselekmények egyik oka kétségtávol az a mohó vágy volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül maximális mennyiséget termeljenek ki. Azokat az indiánokat ugyanis, akik nem teljesítették az elvárásokat, megkínózták és megölték, a lázadókat machete ütésekkel és fegyverrel kényszerítették, hogy teljesítsék a parancsokat. A bűntettek és a hozam egyenes arányban álltak egymással, azaz ahogy nőtt az első, úgy nőtt a kinyert kaucsuk mennyisége. Következésképpen minél több volt a meggyilkoltak száma, annál nagyobb volt a termelés, melyből világosan látszik, hogy kaucsuk nagy részét vér és halálos áldozatok árán termelték ki (San Román 1994: 157).³

Az idézett bírón kívül több más szemtanú leírása is forrásként szolgál a korabeli viszonyok feltérképezéséhez. A legtöbb leírás a már említett kaucsukbárónak, Julio César Aranának a Putumayo folyó mentén alapított kaucsuk kitermelő vállalkozásához kötődik. Arana az említett folyó partján két körzetben, Encanto és Chorrera központtal indította el tevékenységét Hevea brasiliensis után kutatva. 1903-ban megalakította a *Casa Arana y Hermanos*, azaz Arana és Testvérei Házat, 1907-ben pedig londoni cégét, a *Peruvian Amazon Companyt*. Ebben az időben egy észak-amerikai mérnök, Walter Hardenburg Putumayo körzetében járva szemtanúja volt az ott dolgozó indiánok körülményeinek. Arana emberei elfogták, azonban sikerült megszöknie, és 1909-ben a *Truth* című londoni lapban megjelentette leleplező írását, melyben az Arana Házat visszaélésekkel, bűncselekményekkel, öldökléssel, kínzásokkal, kényszermunka alkalmazásával gyanúsította. 1912-ben Hardenburg *The Putumayo, the Devil's Paradise* címmel könyvet is megjelentetett a látottakról. Az alábbiakban egy részletet közlünk Hardenburg leírásából:

Amikor elérkezik a nyersgumi leadásának ideje, a szerencsétlen áldozatok megjelennek szállítmányaikkal a hátukon, asszonyaik és gyermekeik kíséretében, akik a cipekedésben segítenek nekik. Amikor elérik a körzet központját, lemérik a kinyert gumit. Már tapasztalatból tudják, mit kell mutatnia a mérleg nyelvének, így amikor látják, hogy a teljes megkövetelt mennyiséget sikerült leszállítaniuk, ugrálnak és ujjongva nevetnek. Ellenkező esetben arccal a földre roskadnak és ebben a helyzetben várják a

³ Az idézett szövegek fordításai a szerző munkái.

korbácsot, puskagolyót vagy machete ütést. A büntetés kiválasztása a körzetparancsnok joga, azonban általában ötven korbácsütést adnak, amíg a hús cafatokban nem lóg róluk, vagy esetleg machetével feldarabolják őket. E bárbar tetteket a többi indián szeme láttára hajtják végre, akik között a megbüntetettek asszonyai és gyermekei is ott vannak. Ha a megkövetelt teljes mennyiséget sikerül leszállítani, akkor egy 30 centavót érő szájharmonikát, egy 50 centavót érő színes pamut zsebkendőt, néhány gyöngyöt, vagy hasonló értéktelen kacatot kapnak. Ezt nagy örömmel kell fogadniuk, máskülönben megkorbácsolják, vagy lelövik őket. A fehérek nem törődnek az indián étkezésével, ami pedig a ruházatát illeti, nincs is nekik: úgy a férfiak, mind az asszonyok, teljesen meztelenül élnek [...] (Hardenburg 1913: 217–218).

A hírek és leleplező írások gyorsan bejárták egész Európát. A brit külügyminisztérium a történésekre reagálva, illetve a rabszolgaság elleni és az őslakosok védelmére létrejött szervezet (*Anti-Slavery and Aborigines' Protection Society*) közbenjárására 1910-ben egy ír diplomatát, Roger Casementet, Rio de Janeiro-i konzult küldte az ügy kivizsgálására, aki részletes beszámolót írt a látottakról. Tőle származik az az adat, mely szerint 12 év alatt több mint 30 ezer indiánt öltek meg a térségben. A beszámoló hatalmas nemzetközi botrányt kavart (Jancsó 2009: 40–41).

A putumayói ügy

César Arana cége ellen már 1903-tól jelentek meg különféle panaszok, de az igazi botrány 1907–1908-ban robbant ki. A már említett mérnök, Jorge von Hassel például 1905-ben így ír:

Jelentősek azok a változások, amelyek Peru keleti területeinek bennszülött lakossága között következtek be a «fekete arany» nevezett nyersgumi kitermelésének köszönhetően. Egyes indián törzsek elfogadták a kereskedők által elhozott «civilizációt», másokat maga a civilizáció semmisített meg. Emellett az alkohol, a puskagolyók és a himlő pusztított közöttük, mindössze pár év alatt. Kihasznlom az alkalmat, hogy tiltakozzak a civilizált világ előtt a visszaélések és a primitív népek szükségtelen pusztítása ellen, akiket az úgynevezett civilizált ember kapzsisága az amazóniai piacok egyszerű kereskedelmi árujává tett; az ugyanis mindenki számára köztudott, hogy a bennszülött rabszolgákat kereskedelmi áruként tartják számon. A perui, brazil, kolumbiai és bolíviai kormányok fennhatósága alatt álló őserdei területeken az őslakosokat semmilyen törvény nem védi a fehér emberek általi támadásoktól, akik úgy üldözik és vadásszák őket, mint a dzsungel állatait, egyedüli értékük az a summa, amit eladásukért kapni lehet. Ha e szerencsétlenek nem kapnak semmilyen védelmet, majd mindannyiunk igazságos bírāja ítéli el azt a nemzedéket, amely minden ok nélkül semmisíti meg az indián fajt, e föld valódi tulajdonosát (Hardenburg 1913: 23).

A botrány terjedését az is elősegítette, hogy Európában alig csitult el egy korábbi hasonló ügy, amelyre még mindenki emlékezett: a 19. század utolsó éveiben Belga-Kongóban elefántcsont, kopál és kaucsuk kiaknázása folyt, hasonlóan kegyetlen módszerekkel, a bennszülött lakosság megtizedelésével. Ráadásul éppen Roger Casement volt Kongóban is az angol konzul, és 1903-ban az ő jelentésének hatására indultak el változások. 1906-ban Casement már Brazíliában volt konzul; a perui panaszok és feljelentések, melyek száma meghaladta az ezret éppen ebben az időben kezdtek napvilágot látni. Az említett előzetes információk birtokában indult el Casement 1910-ben Iquitosból Putumayóba egy öttagú vizsgálóbizottság kíséretében. A tagok a következők voltak: R. H. Bertie ezredes, L. H. Barnes, a trópusi területek földműves szakértője, W. Fox kaucsuk szakértő és botanikus, E. S. Bell kereskedő, H. L. Gielgud, a Peruvian Amazon Company vezetője és titkára. Casement 1911-ben tért vissza az útról és írta meg jelentését *Blue book* (Kék könyv) címmel. Peruban a nemrégiben formálódott indiánvédő szervezet, az *Asociación Pro-Indígena* (a továbbiakban API) folyamatos levelezésben állt az ügy mellé álló, már említett rabszolgaság elleni társasággal. Az angol társaság a vizsgálat menetéről tájékoztatta az API vezetőségét, míg a perui társaság igyekezett minden mozzanatról és újabb történésről beszámolót küldeni, illetve csatolni a helyi sajtóban megjelent híreket. Az API vezetői ezek után a perui sajtóorgánumoknak eljuttatták az Anti-Slavery társaság beszámolóit és igyekeztek minél nagyobb nyilvánosságot adni az ügynek. 1912-ben sajtó lapjukban számoltak be a Kék könyv megjelenéséről és folytatásokban közölték is részleteit (Jancsó 2009: 142–143).

A Kék könyvet olvasva számos információhoz juthatunk a térségről, helyzetéről, a helyi viszonyokról. Casement az alábbi általános leírást adja:

Putumayo egy mintegy 1000 mérföld kiterjedésű terület.⁴ A caucherók e terület kizárólagos urai. [...] Chorrera a központi kaucsukraktár helye, kilenc, szekciónak nevezett körzet tartozik hozzá, melyek az indián munkaerő felhasználásával annyi kaucsukot nyernek ki, amennyit csak az áldozatok energiáiból kifacsarni lehet. Az összegyűjtött kaucsukot a körzet elhelyezkedésétől függően szárazföldi, vagy folyami úton szállítják indián erőkkel Chorrerába, majd onnan a társaság (Peruvian Amazon Company, szerző megj.) gőzhajóin Iquitosba. A körzetvezetőknek szép házaik vannak, [...] megépítésükre az indiánokat kényszerítik mindenféle fizetség nélkül. A körzetvezetőnek semmi más munkaeszközre nincs szüksége, mint fegyverre és munícióra, ezzel tudja félelemben tartani az indián munkásokat. A társaság tagjai, amikor éppen nem indiánokra vadásznak, függőágyukban pihengetve, vagy kártyázással töltik az időt (Casement 1913: 8).

---

⁴ Putumayo teljes területe mintegy kétszerese az itt megjelöltének, Casement az Arana Ház által felügyelt terület méretére utal.

Casement szintén pontos adatokkal szolgál az indiánok munkájának értékéről is. Például Matanzas telepén 55 kg kinyert kaucsukért egy pamutfüggőággal fizettek, míg 20 kg kaucsuk egy nadrágot és egy pamutinget ért (Casement 1912: 8). Casement felsorolja a munkásokkal szemben elkövetett bűntényeket és megnevezi a gyanúsítottakat is. Ő maga a saját szemével több, mint ezer olyan kaucsukot cipelő indiánt látott, akiken láthatóak voltak az ütlegetések nyomai. Mintegy 40 ezerre becsülte a társaság számára dolgozó indián munkások számát a régióban. Casement a Külügyminisztériumnak küldött jelentései között számos olyan is szerepelt, amelyben arra panaszkodott, hogy a perui hatóságok egyetlen főbb bűnöst sem tartóztattak le. Casement 1913-ban lemondott posztjáról és hazaköltözött. Még ebben az évben részt vett az Ír Önkéntesek⁵ megalakulásában. Mint a független Írország támogatója, az első világháborúban tárgyalásokat folytatott a németekkel és egy ír brigád felállításán dolgozott. Végül kémkedés és szabotázs vádjával letartóztatták, majd 1916-ban Londonban kivégezték. Césár Aranát ellenben sosem ítélték el. Komoly politikai karriert futott be Augusto B. Leguía kormányzása alatt (1919–1930), a parlamentben az amazóniai régió fejlesztése és az indián tulajdon védelme volt tevékenységének legfőbb célja. Leguía bukása után visszavonult, és 1952-ben, 88 évesen halt meg (Jancsó 2009: 143).

A nemzetközi hangulat és a feljelentések nyomására Augusto B. Leguía (1908–1912) majd Guillermo Billinghurst (1912–1914) kormányzása alatt egy bírói bizottságot neveztek ki a már említett Rómulo Paredes vezetésével az ügy kivizsgálására. Paredes megállapította Casement állításainak helyességét, ezt követően pedig Iquitosban bírósági tárgyalást indítottak, melyen mintegy 215 letartóztatásról döntöttek, azonban ezek nagyrészt végrehajthatatlanok voltak, ugyanis az érintettek többsége akkorra már elhagyta az országot (Aranával egyetemben, aki ahogy jeleztük, Leguía második kormányzása idején tért vissza az országba). Paredes vizsgálatáról és a tárgyalásról részletesen beszámolt könyvében az ügyben szintén részt vevő másik bíró, Carlos Valcárcel (1915). A könyvből világosan kitűnik: a különböző szemtanúk, alkalmazottak, utazók állításai egybehangzóak az elkövetett bűntényeket illetően. Leguía kormánya további intézkedéseket hozott a munkakörülmények javítására és az indiánokkal szembeni elnyomás ellen, 1915-ben törvényileg tiltották meg az indiánok toborzását saját életterületükön kívül eső helyekre, azonban az intézkedéseknek nem sok fogatja volt (García Jordán 2001: 603–605).

A történések megértéséhez nem szabad elfelejtkeznünk egy fontos mozzanatról: a botrány kitörésének idején Peru és Kolumbia között határviták folytak éppen a Putumayo folyó térségében. A „senki földjén” először a 19. század utolsó harmadában kolumbiai telepések jelentek meg

⁵ 1913-ban létrejött szervezet, célja Írország felszabadítása volt.

kaucsuk után kutatva, de a század utolsó éveiben, majd a 20. század elején a perui kormány és kaucsukkereskedők is érdeklődni kezdtek a régió iránt, kirobbantva így egy határvitát a két ország között. A korabeli írások szinte mindegyike foglalkozik e problémával is, példaként Norman Thomson *The Putumayo Red Book* című írását említhetjük, melyet a szerző Roger Casement Kék könyvének kiegészítésének szánt, a határvitát illetően pedig Kolumbia elsődleges jogait igyekezett bizonyítani. Könyvében említést tesz arról, hogy César Arana 1907-ben azt állította, a perui kormány kérte fel őt arra, hogy segédkezzen megelőzni egy esetleges kolumbiai behatolást perui területekre. Az incidensben tíz kolumbiai halt meg. Thomson szerint a perui sajtó és a közvélemény előtt a putumayói eseményeket és az indiánokkal szembeni visszaéléseket úgy interpretálták, mint amelyek perui területen történtek, és amelyekért a perui kormány a felelős. Ez lett volna az ára annak, hogy impliciten elismerésre kerüljön a térség perui fennhatóság alá tartozása (Thomson 1913: 143–144).

A perui kormány Arana és cége tevékenységét a barbár népek civilizálásaként szemlélte, a korabeli sajtóban, számos beszámolóban és maga a kormány, illetve a cég argumentációjában ez fontos „eredményként” szerepelt, illetve az is, hogy a cég hozzájárult a térség peruanizációjához (ami a perui fennhatóságot védte a kolumbiai ambíciókkal szemben). A kormány és Arana interpretációja szerint Thomson állításaival ellentétben a vádak hátterében egyrészt Kolumbia Peru lejárátását szolgáló próbálkozásai álltak, így szerevezve nemzetközi támogatást Kolumbia területi követeléseinek, másrészt pedig a briteknek a világpiac ellenőrzésére irányuló törekvései (García Jordán 2001: 593–594). Az állandósult határvitákat Kolumbia és Peru között az 1922-es Salomón–Lozano szerződés zárta le, a terület nagy része Kolumbiához került, ráadásul Kolumbia így egy, az Amazonashoz vezető kijárót is megkapott. Amikor a titokban aláírt szerződés tartalma 1927-ben napvilágot látott, Arana nagy tiltakozó kampányt indított az egész térségben a szerződés és annak védelmezői ellen, tiltakozásának azonban nem volt eredménye (García Jordán 2011: 615).

A britek törekvései szintén sikeresnek bizonyultak. A különböző amazóniai országok tiltó törvényei ellenére az angol kormány megbízottja, egy Henry Wickham nevezetű ember 1876-ban titokban 70 000 kaucsukpalántát csempészett ki a brazil amazóniai térségből és juttatott el a londoni Királyi Botanikus Kertbe, ahonnan aztán a töveket tovább szállították Malajziába, Afrikába, Indonéziába és Ázsia más trópusi vidékeire, holland és angol gyarmatokra. Az ázsiai kaucsuk hatalmas konkurenciát jelentett, nagy mennyiségű és olcsó nyersanyag árasztotta el a nemzetközi piacot, a maláj nyersgumi ára fele volt az amazóniainak. Mindez az amazóniai kaucsuk iránti kereslet csökkenését hozta magával. Az ázsiai kaucsuk 1905-ben jelent meg a piacokon, 1911-től a piaci változások már éreztették is hatásukat az amazóniai térségben. 1914-re a gyarmati ültetvényekről kitermelt

nyersgumi mennyisége felülmúlta az esőerdőkből származóét, több mint 60%-os világpiaci részesedéssel, míg ugyanez az adat 1922-ben már 93% volt (Chirif 2004: 32). Mivel az amazóniai területeken monokultúrás gazdálkodás alakult ki, a gazdasági helyzet drasztikus módon romlott. A második világháborúban ugyan újra erősödött a kereslet – főként észak-amerikai részről, a nehézkes dél-kelet ázsiai beszerzés miatt –, sőt 1942-ben egy új céget (*Corporación Peruana del Amazonas*) is alapítottak az olaj és nyersgumi kereskedelmének elősegítésére, a szintetikus gumi megjelenése újra megnehezítette az eladásokat (San Román 1994: 243).

A kaucsukláz hatásai

A kaucsukláz számos változást indított el az amazóniai térségben. Ezek egy része demográfiai: a telepések megjelenése előtt a területen élő törzsek közül jó néhány ma már nem létezik (például a *nonuyák* vagy *resigarók*), vagy közel áll az eltűnéshez. Az európaiak megjelenése, a belső migráció, a betegségek és öldöklés, a hajtóvadászatok megtizedelték a bennszülött lakosságot. A korabeli utazóktól és tudósoktól származó források alapján Putumayo és Caquetá közötti térségben a kaucsukláz idején mintegy 63 ezer főre lehet becsülni az indián lakosságot, ma ez a szám nem haladja meg a 6 ezret. Ribeiro és Wise adatai szerint az *andoque* indiánok száma 1910-ben még 10 ezer, 1975-ben már csak 100, míg például a *witito* indiánok száma a két említett évben 15 ezer és 1200 volt (Chirif 2004: 37). A bennszülött lakosság egy része más, a fehér ember által kevésbé megközelíthető helyre menekült, voltak olyanok, akik más törzsekkel keveredtek, megint mások kapcsolatba kerültek a civilizált világgal és egy teljesen más kultúrával ismerkedtek meg, annak minden negatívumával.

Az indián társadalom szerkezete felbomlott, de maguk a telepések is változtak: adaptálódniuk kellett az őserdő viszonyaihoz. Az indián földtulajdonosok szolgává váltak, korábbi falvaik eltűntek, helyükön pedig megalakították az haciendákat, sajátos feudális viszonyaikkal. Megjelent az angol tőke és az európai bevándorlók is, akik egy még kevésbé ismert kultúrát hoztak magukkal. A monokultúrás gazdálkodás következményeként a mezőgazdasági termelés egyéb ágazatai igen alacsony szintre jutottak. A bevándorlók számának növekedésével viszont egyre nagyobb lett az importigény a különböző szükségletek kielégítésére, így a bevételek egy részét importtermények beszerzésére költötték a térség fejlesztése helyett: a régió igen keveset profitált a kaucsukláz nyereségeiből (San Román 1994: 161–164).

Az amazóniai kaucsuk iránti kereslet drasztikus csökkenése mind gazdasági, mind társadalmi téren krízishelyzetet vont maga után. A kaucsuk árának hirtelen esése a nemzetközi piacokon a bevándorlás megtorpanását és az elnéptelenedést jelentette a térségben, az haciendák nagy része

megszüntette tevékenységét, a kaucsuk gyűjtése pedig jóval kisebb területen folytatódott, továbbá felváltotta azt más fafajták kitermelése. Egyes helyeken megpróbálták lecsökkenteni a kaucsuk kitermelésének költségeit, azonban a nyersgumi árának további csökkenésének hatására felhagytak a fejlesztésekkel (García Morcillo 1982: 263). A körülmények arra kényszerítették a térségben maradtakat, hogy új kitermelhető nyersanyagok után kutassanak.

(*Világtörténet, MTA, Budapest, 2011. 1–2., 1–12.*)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Abad González, Luisa: *Etnocidio y resistencia en la Amazonía peruana*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003.
- Casement, Roger: Libro Azul, in: *El Deber Pro-Indígena*, no. 4, 1913. január, 8.
- Casement, Roger: Libro Azul, in: *El Deber Pro-Indígena*, no. 3, 1912. december, 8.
- Chirif, Alberto: Época del caucho y barbarie (Introducción), in: Valcárcel, Carlos: *El proceso del Putumayo*, Monumenta Amazónica, CETA-IWGIA, Iquitos, 2004, 3–11.
- Fernández, Ingrid: The Upper Amazonian Rubber Boom and the Indigenous Rights 1900–1925, in: *Florida Conference of Historians*, vol. 15, 2008, 51–63, http://www.floridaconferenceofhistorians.org/-uploads/1/1/8/2/8/18284773/fch_vol_15.pdf, letöltés dátuma: 2021–07–18.
- García Jordán, Pilar: En el corazón de las tinieblas... del Putumayo, 1890–1932. Fronteras, caucho, mano de obra indígena y misiones católicas en la nacionalización de la Amazonía, in: *Revista de Indias*, 2001, vol. LXI, no. 223, 591–617.
- García Morcillo, Juan: Del caucho al oro: el proceso colonizador del Madre de Dios, in: *Revista Española de Antropología Americana*, no. 12, Universidad Complutense, Madrid, 1982, 255–272.
- Hardenburg, Walter Ernest: *The Putumayo, the Devil's paradise*, London, 1913 (2. kiadás).
- Idilio, Julian – Valencia, Santillana (szerk.): *Historia del Perú*, Lexus Editores, Barcelona, 2000.
- Jancsó, Katalin: *Indigenismo político temprano en el Perú y la Asociación Pro-Indígena*, Szeged, 2009.
- Laurent Herrera, Isabelle: Los inmigrantes chinos en la Amazonía peruana, in: *Bulletin de l'Institut Français des Etudes Andines*, 1986, XV, no. 3–4, 49–60.
- Lepage, Denis: Checklist of birds of Peru, Bird Checklists of the World. Avibase, <http://avibase.bsc-eoc.org/checklist.jsp?lang=-HU&region=pe&list=clements>, letöltés dátuma: 2021–07–20.

- Mayor Aparicio, Pedro – Bodmer, Richard: *Pueblos indígenas de la Amazonía peruana*, Iquitos, 2009.
- Rodríguez Achung, Fernando: *El recurso del suelo en la Amazonía peruana, diagnóstico para su investigación*, Documento técnico no. 14, Instituto de Investigaciones de la Amazonía Peruana, Iquitos, 1995, <https://core.ac.uk/reader/249331976>, letöltés dátuma: 2021–07–20.
- Sala, Gabriel: *Apuntes de viaje del R.P.Fr. Gabriel Sala: Exploración de los ríos Pichis, Pachitea y Alto Ucayali y de la región del Gran Pajonal*, Perú, 1897.
- San Román, Jesús: *Perfiles históricos de la Amazonía peruana*, CETA, Iquitos, 1994.
- SIAMAZONIA, Sistema de Información de la Diversidad Biológica y Ambiental de la Amazonía Peruana, <http://www.siamazonia.org.pe>, letöltés dátuma: 2021–07–20.
- Soria, Carlos: Los pueblos indígenas amazónicos peruanos. En busca del desarrollo sostenido, elóadás, 2002. szeptember 12., Coloquio Internacional de Derecho Ambiental, Universidad de Guadalajara, <https://www.elaw.org/es/content/peru-los-pueblos-ind%C3%ADgenas-amaz%C3%B3nicos-peruanos-en-busca-del-desarrollo-sostenido>, letöltés dátuma: 2021–07–20.
- Thomson, Norman: *El libro rojo del Putumayo*, Bogotá, 1913.
- Valcárcel, Carlos: *El proceso del Putumayo*, Imprenta Comercial, Lima, 1915.

TÁRSADALMI ÉS KÖRNYEZETI KONFLIKTUSOK A PERUI AMAZÓNIÁBAN

A perui Amazónia

A Föld legnagyobb biodiverzitással rendelkező régiója, a 7,8 millió km² kiterjedésű Amazonas-medence kilenc országot szel át. Brazíliát követően Peru a második legnagyobb amazóniai területtel rendelkező ország, becslések szerint 40 ezer körül lehet az itt élő állat- és növényfajok száma (BIODAMAZ 2004: 30). A közel 780 ezer km² területen elhelyezkedő, az ország mintegy 60%-át elfoglaló perui Amazónia több mint 330 ezer őslakosnak ad otthont (INEI 2016, IIAP 1998). A 2007-es népszámlálási adatok szerint az őslakos közösségekben élők 50 százaléka 16 éven aluli, azaz egy fiatal társadalomról van szó. Nem éri el a 20%-ot az analfabéták aránya (az analfabéta nők aránya magasabb), sok helyen már van általános iskola, a 15 év felettiek közül 47% részesült valamilyen általános iskolai oktatásban. A népszámlálásban résztvevő közösségek 5,5%-ában van csatornázott vízellátás, illetve 13,8%-ában van elektromos áramellátás. Az itt élők 13–14 nyelvcsaládhoz, közel 60 etnikumhoz tartoznak, 1786 közösségben élnek, melyek közül mintegy nyolcszáz közösség számolt be arról, hogy az utóbbi években valamilyen konfliktusba került a külvilággal (Sánchez Aguilar 2011: 17–43). E konfliktusok száma a 2006–2011 közötti időszakban megsokszorozódott, az öt év alatt majdnem kétszáz ember (civil és rendőr) halálát okozva (Ardito 2012: 11). A *Survival International* becslései szerint az esőerdő legtávolabbi vidékein körülbelül tizenöt népcsoport él még teljes elszigeteltségben, élőhelyük kiterjedése azonban egyre nagyobb mértékben csökken a civilizált emberi tevékenységeknek köszönhetően (Survival 2019–09–17).

Az első érintkezések

Az első európaiak az amazóniai területekre eltérő periódusokban érkeztek. Igen korán, már az 1550-es években jelentek meg spanyolok a mai Peru és Ecuador határvidékén, a Marañón folyó mentén élő jíbaro népek területén, az 17. század második harmadában már jezsuita missziókat is alapítottak a térségben. A ma legnagyobb számú perui amazóniai népcsoport, az ashaninkák által lakott területeken (Peru középső területein, Cuzcótól

északra) domonkos és ferences rendi szerzetesek jelentek meg az 1630-as években. Bár a missziós területeken technológiai fejlődést hozott a spanyolok érkezése, az indiánok számos esetben felkeléssel, ellenállással reagáltak a kívülről érkezők jelenlétére (Ardito 2012: 23). Mindezek ellenére elmondható, hogy a gyarmati időszakban csekély spanyol jelenlét figyelhető meg, legtöbbször fahéj és más fűszerek, majd arany után kutatva érkeztek, egyes területeken pedig megindult a gyapot- és cukornádtermelés, illetve értékes fák kitermelése. Az aranykitermelés volt az első konfliktusok forrása, indiánokat fogtak munkára, általában kegyetlen módszerekkel, amire az őslakosok részéről is erőszak volt a válasz. Utazók és felfedezők egyre nagyobb számban a 19. századtól érkeztek a régióba, ugyanakkor ez az a periódus, amikor már a perui kormány is megkezdte utak építését a területeken, megindult a nyersanyaglelőhelyek és potenciális munkaerő felkutatása. Csekély számú külföldi (főként német), illetve nagyobb számban Peru más területeiről származó bevándorlók is érkeztek, a fejlődés, a civilizálás jelszávaival mind nagyobb területeket próbáltak meghódítani, ami ellen az indián közösségek felkelésekkel próbáltak védekezni (Jancsó 2011: 2–3).

A 19. század legjelentősebb változásai a kaucsuk, mint ipari alapanyag felfedezéséhez köthető. A francia felfedező és geográfus, Charles Marie de La Condamine 1743-ban indította el expedícióját az amazóniai térségbe és első európaiként ő találkozott először kaucsukfával (Chevalier 1936: 520–521). Majdnem száz évvel később, 1839-ben Charles Goodyear felfedezéseinek köszönhetően nyíltak meg a lehetőségek a kaucsuk ipari felhasználására, a kitermelésben Brazília, Peru és Bolívia jártak az élen (Garcilla Morcillo 1982: 256–258). A kaucsuk iránti kereslet nagy arányú növekedése valódi kaucsuklázat indított el, a század végén és a 20. század elején Brazília és Peru több ezer tonnányi kaucsukot exportált éves szinten. Peruban a Putumayo, Marañón, Ucuyali és Huallaga folyók vidéke, illetve a Madre de Dios régiója lett a kaucsukkitermelés központja. Először a területeken élő, már a civilizációval valamilyen kapcsolatban álló indián közösségek tagjait kényszerítették munkára embertelen körülmények között, majd később a megnövekedett igények miatt az elszigetelten élő népcsoportok tagjait is megpróbálták munkára fogni, embervadászatokat szerveztek az esőerdő távoli területeire. Az elfogottak szerződéseik értelmében jobbágszerű, személyi függésbe kerültek, a visszaélések és erőszak ellen meneküléssel vagy lázadással próbáltak védekezni. A konfliktusok sokszor véres mészárlásokkal végződtek, a 20. század elején nemzetközi botrány is kirobbant a területre érkező kitermelő cégek tevékenysége és a rabszolgotartáshoz hasonló viszonyok miatt (Jancsó 2011: 4–10). 19. század utolsó évtizedeiben nőtt meg a paragumifa (shiringa) utáni kereslet is, bár e fa kitermelése nagyobb mértékű volt a brazil területeken (Meza – Sabogal – de Jong 2006: 36). Az olcsó ázsiai és az ültetvényes természetű kaucsuk 1905 utáni megjelenése állította meg a folyamatokat, az

1910-es évek végére már drasztikusan csökkent az amazóniai kaucsuk iránti kereslet. Rövidebb ideig tartott, ugyanakkor hasonló hatása volt az indián közösségekre a kínafa kérgének gyűjtése és a kinin iránti kereslet megnövekedése, a kaucsuklázhhoz hasonló kínalás az 1850-es években kezdődött és az 1880-as évekre csitult el a nemzetközi piaci árak csökkenésének hatására (Pineda Camacho, 2012: 4).

A 20. század változásai

A második világháborúig viszonylag háborítatlan maradt a térség, a háborút megelőző években már a világ kaucsukigényének 98%-át délkelet ázsiai ültetvények fedezték. Ez utóbbi területek japán megszállása azonban 1941-től ismét az amazóniai kaucsuklelőhelyek felé fordította a nemzetközi piacok, főként az észak-amerikaiak figyelmét, a háború alatt észak-amerikai tulajdonba is került a Madre de Dios térségében működő egyetlen kitermelő cég. Az 1952-től állami kézbe került vállalat egyre elfogadhatatlanabb körülmények között dolgoztatta munkásait; ennek is köszönhető, hogy már az 1960-as évek elején megalapítottak egy munkásszakszervezetet, amelynek céljai között a körülmények javítása és az emberi jogok védelme szerepelt (García Morcillo 1982: 262). Más fajták kitermelése és mezőgazdasági tevékenységek is elindultak, az 1920-as évektől Loretóban a mahagóni és cédrus vált a két legértékesebb fává, a század közepétől a gesztenyefa iránti kereslet is megnövekedett. A mezőgazdaságban a cukornád, koka és kávé termesztése volt a legjelentősebb (Meza – Sabogal – de Jong 2006: 36).

Az 1950–60-as évektől kezdődően a perui Amazóniában komoly változások indultak meg, mind gazdasági, mind infrastrukturális és társadalmi téren. Amazónia, mint az ország éléstára, földet, élelmet és nyersanyagot biztosított a lakosság számára.

A folyamatok egyik legfontosabb elindítója Juan Velasco Alvarado által vezetett katonai kormány 1968–1975 közötti intézkedései voltak. A korábbi kormányok kudarcot vallott próbálkozásait követően Velasco Alvarado 1969-ben bevezetett radikális agrárreformja főként a partvidéket és az andoki területeket érintette, azonban kihatással volt az amazóniai térségre is. Az agrárreform elemeként 1974-ben elfogadták az Őslakos Közösségek és az Esőerdei Régiók Agrárfejlesztéséről szóló törvényt, amelynek célja a földhöz jutás szabályozása volt. A törvény elismerte az itt élő indián közösségek földtulajdoni jogát (Eguren López 2006: 13), illetve a korábban gyűjtögető-vadászó őslakosokat új jogi fogalomhasználattal paraszti közösségekként kezelte. Azonban ez azt is jelentette, hogy a kormány elvárásai szerint a hagyományosan vándorló életmódot folytató közösségeknek állandó lakóhellyel kellett rendelkezniük. Bár a kormány eredeti célja az volt, hogy a rendeleteknek köszönhetően az amazóniai népek jogilag elismert közösségek legyenek, illetve a megalapított SINAMOS (*Sistema Nacional de Movilización*

Social) segítségével a közösségek olyan vezetőket válasszanak maguknak, akik képviselhetik érdekeiket a nemzeti politikában is, végül olyan nem várt hatások jelentkeztek, amelyek a társadalmi konfliktusok felelősödését hozták magukkal. Az amazóniai közösségek autonómiatörekvései és politikai szerveződésai ekkor kezdődtek meg (Villalobos Ruiz 2016).

Szintén az 1960-as években erősödtek fel a népmozgások, amelyek korábban az Andokból az amazóniai térségbe és az esőerdei területekről az Andokba is irányultak. A már a Kolumbusz előtti és a gyarmati időszakban is létező kétirányú, döntően kereskedelmi jellegű kapcsolatokkal ellentétben azonban ekkor már letelepedési szándékkal érkeztek a korábban időszakos jelleggel a városokban munkát kereső, Andokban élő indiánok (jellemzően fiatal férfiak) munkalehetőségek és földszerzés reményében (Aramburú 1979: 85–90). A népességmozgás ekkortól döntően egyirányúvá vált. Az állam által is támogatott betelepülés a hegyvidék lakosságtöbblete számára szelepként funkcionált, a földéhség csökkentésében nagy szerepe volt (Meza – Sabogal – de Jong 2006: 21). A folyamat újabb impulzust az 1990-es évektől kapott, ekkor igen nagy arányú andoki betelepülés indult meg. Sok esetben az őshonos közösségek bérbe adták földjeiket az érkezőknek bevételek reményében, azonban később konfliktusok robbantak ki, mivel a telepesek nem akarták visszaadni a használatra kapott földeket (Ardito 2012: 38). Az amazóniai területek betelepítésének és integrációjának a társadalmi konfliktusok mellett negatív környezeti hatásai is voltak (ezeket a későbbiekben tárgyaljuk).

Az 1980-as években újabb nyomás nehezedett az amazóniai térségre. A Fényes Ösvény (*Sendero Luminoso*) elnevezésű maóista terrorszervezet először a déli hegyvidék indián zónáiban folytatott aktív tevékenységet, azonban rövidesen az amazóniai vidéket is befolyása alá akarta vonni. A hegyveres erőszak 1980–82-ben indult, az állami fegyveres erőkkel történt összecsapásoknak az 1980–2000 között időszakban több tízezer áldozata volt. Eredeti céljaik között szerepelt a perui politikai rendszer megdöntése és egy kommunista berendezkedésű állam létrehozása. A 2000-es években gyöngült a szervezet ereje, vezetőik börtönbe kerültek, ekkortól egy-egy terrorista akciót leszámítva nagyobb aktivitásuk a kokaincsempészetben lett. A senderisták az 1980-as évek elejétől kezdve Ayacucho felől érkeztek az Apurímac, Ene és Tambo folyók mentén az amazóniai térségbe. Ugyanebben az időben a Túpac Amaru¹ Forradalmi Mozgalom tagjai is megjelentek a zónában. (Villasante Cervello 2014: 12–13). Az egyenlőségen alapuló társadalom megalakításának reményében számos indián vezetőt megnyertek ügyüknek, ugyanakkor a közösségekben kialakult a megtorlástól való félelem: ha bárki együtt akart működni a hatóságokkal, a terroristák erőszakkal válaszoltak. Mozgó táborhelyeket alakítottak ki és rövid időn belül igen nagy

¹ II. Túpac Amarurol, az 1780-81-es indián felkelés vezetőjéről kapta a nevét a szervezet.

területeket vontak befolyásuk alá. A senderisták befolyása alatt lévő területeken a leginkább érintett népcsoport a perui–brazil határ közelében élő ashaninkák voltak, a perui Amazónia legnagyobb számú etnikai csoportja. Szintén e nép tagjai voltak azok, akiket a kaucsukláz idején rabszolgaként dolgoztatták a kitermelők (Ardito 2012: 24). Az indiánokat elrabolták és fogolyként tartották táboraikban, földeken dolgoztatták őket, illetve az asszonyokat arra is használták, hogy gyerekkatonákat szüljenek a mozgalom számára. Az állami fegyveres erők a mai napig kutatják azokat a rejtett táborokat, ahol még vannak fogságban élő őslakosok. A térségben kutató antropológusok által, a túlélőkkel készített interjúk több száz mézszárlásról és erőszakos cselekedetről (megcsonkítás, élve elégetés, nemi erőszak) számolnak be. Az események csúcsát az 1989–1994 közötti évek jelentették (Villasante Cervello 2014: 13–14).

Kihívások és válsághelyzetek napjainkban

Az utóbbi évtizedek legsúlyosabb problémái az amazóniai térségben öt tevékenységből fakadnak: a betelepülés és ennek következményeként mezőgazdasági területek térnyerése, a szénhidrogének – főként kőolaj – kitermelése, a kézi és kisüzemi aranybányászat, a fakitermelés és az infrastrukturális fejlesztések.

A bányászatból származik Peru GDP-jének 17%-a, exportjának pedig fele. Az utóbbi két évtizedben a világ egyik legnagyobb réz, ezüst, cink és arany kitermelőjévé vált az ország, a kormány részéről pedig erőteljes támogatás mutatkozik a magánbefektetések ösztönzésére. 2014-ben több mint 50 ezer bányászati koncesszió volt érvényben, ami az ország területének 18%-át érintette. E számadatok nem tükrözik az illegális kitermelőtevékenységet, amely éppen az esőerdei területeken jellemző (Bebbington 2018: 19). A perui törvények értelmében engedélyezettek a kitermelő projektek az önkéntes elszigeteltségben élő indián népek által lakott területeken is, egyetlen kivétel van csupán, a Machu Picchuhoz közel eső Urubamba-völgy alsó szakasza (Bebbington 2018: 23). Az amazóniai területeken az olajkitermelés a legjelentősebb, az utóbbi évek konfliktusait főként az olajipari tevékenységek robbantották ki. Az olaj iránti érdeklődés és lelőhelyek felkutatása Peruban már a 19. században megindult, az 1870-es évektől kezdve pedig a kitermelés is megkezdődött, észak-amerikai és angol olajtársaságok közreműködésével. Ekkortól kisebb-nagyobb ingadozásokkal folyamatos volt a kitermelés (Noriega Calmet 1962: 2–9). A 20. század hetvenes éveiben megerősödött és felélénkült az olajipari tevékenység, amelyre a későbbiekben fontos hatással volt a nyolcvanas években kezdődő gazdasági válság. A befektetők hiánya, a Velasco Alvarado kormánya alatt alapított állami kezelésű cég, a *Petroperú* nem megfelelő irányítása és a deficitese olajipari termelés hatására a perui kormány befektetési lehetőségeket kínál

fel a külföldi cégeknek (korábban Velasco Alvarado államosította ezeket). Ekkortól intenzív kitermelés kezdődött a perui olajlelőhelyeken, amelyek mintegy 70%-a az amazóniai térségben található (OSINERGMIN 2017: 72).

Az 1990-es évektől elinduló kormánypolitikák – kezdve az Alberto Fujimori elnöksége (1990-2000) alatt bevezetett új törvényekkel – támogatták a magántőke jelenlétét és a kitermelői tevékenységeket. A Fujimorit követő időszak kormányfői hasonló politikát folytattak, növelve ezzel a társadalmi feszültségeket. Alan García 2006-tól kezdődő második elnöksége alatt „A kertész kutyája szindróma” címmel az *El Comercio* című napilapban egy cikket jelentetett meg, amelyben az elnök véleményét fejezte ki az amazóniai térségről és a kitermelő tevékenységekről. A cikkben a perui Amazóniáról, mint fő nyersanyagforrásról beszélt. Véleménye szerint nyolcmillió hektáron lehetséges fakitermelést folytatni, de ehhez magántulajdonú földekre van szükség. Írt arról az általános felfogásról is, miszerint a nagy cégek földtulajdonszerzése e cégeknek kedvez, ugyanakkor szerinte több ezer munkahelyet is teremtené. Az olajipart illetően véleménye szerint az elszigetelten élő indiánok jelentik a gátját az olajipari kitermelésnek, miattuk nem lehet a több millió hektárnyi föld mélyén rejtőző olajat kitermelni. Számos további meglátása végén sorait azzal zárta, hogy az eddig nem használt erőforrásokból értéket kell teremteni (García 2007: 2–4).

A kormányfő véleménye a későbbi intézkedésekben is tükröződött. A 2006-ban ratifikált, majd 2009-ben érvénybe lépő Peru és az Amerikai Egyesült Államok közötti szabadkereskedelmi egyezményhez kapcsolódó törvénytervezetek és rendeletek az őslakos és földműves közösségek területein történő magánbefektetéseket próbálták elősegíteni, a 2008-ban elfogadott 1015-ös és 1073-as törvényerejű rendelet pedig megkönnyítették az indián közösségek földjeinek parcellázását és eladását (Durand 2011: 1). Az 1064-es rendelet a mezőgazdasági művelés alatt álló területeket nyitotta meg a magánbefektetések előtt, míg az 1081-es és 1083-as rendeletek az indián közösségek területein található édesvízkészletek és erdők feletti rendelkezési jogokat sértették meg, lehetővé téve ezek privatizációját. A belpolitikai folyamatokkal párhuzamosan a külföldi tőkebefektetések erőteljes növekedést mutattak, 2007 és 2012 között közel meghétszereződött többek között a bányászatba érkező befektetések összege:

év	befektetések összege, USD
2007	1 248 815 722
2008	1 708 059 306
2009	2 821 596 371
2010	4 069 194 284
2011	7 242 590 929
2012	8 568 256 259

Bányaiipari befektetések, 2007–2012 (BEM 2013: 16)

Az 1970-es évektől kezdve az olajipari kitermelés is intenzív növekedést mutatott, a 2007–2010 közötti időszakban a befektetések növekedésével párhuzamosan megsokszorozódott az olajipari koncessziók száma, egyben új lelőhelyek feltárása kezdődött meg. A lelőhelyek nagy része őslakos közösségek területein található. 2005-ben még 28, 2009-ben már 68 érvényben lévő szerződés szerint folytattak az ország területén olajipari kitermelést (Soplin Rios 2011: 28).

A kormány által bevezetett törvénymódosításokkal és rendeletekkel kapcsolatban komoly kételyek merültek fel független megfigyelők szerint, akik az indián közösségekkel történő előzetes konzultáció hiányára, a perui alkotmány számos pontjának megsértésére hivatkoztak, illetve jelezték, a rendeletek és törvények ellentmondanak a Peru által aláírt, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169-es, bennszülöttekről és törzsi népekről szóló egyezményének, illetve az ENSZ Óslakos Népek Jogait meghatározó nyilatkozatának (FIDH 2009: 15–16). Az indián közösségek tiltakozásai és a jogvédő szervezetek akciói megsokasodtak, amit a Környezetvédelmi Minisztérium 2008-as felállítása és meghirdetett programjai sem enyhítettek. A kitermelőtevékenységekkel szemben komoly környezetvédelmi aggályok merültek fel, az olajkitermelés és aranybányászat következményeként jelentős vízgyűjtőterületek váltak szennyezetté (olaj és higany szennyezésekről számolnak be a térségben). Az olajkitermelésben a legnagyobb problémát a több évtizedes olajvezetékek használata okozta. Az Energia- és Bányaiipari Befektetések Felügyelete (*Organismo Supervisor de la Inversión en Energía y Minería*, a továbbiakban OSINERGMIN) szerint 1997–2016 között mintegy 190 olajszennyezést okozó olajipari baleset történt a korrodálódott, repedezett olajvezetékek és rongálások következtében. Kirívó példa a *Petroperú* kezelésében álló, 854 kilométeres olajvezeték, amely az amazóniai területekről az Andokon át a csendes-óceáni partokig szállítja az olajat (Fraser 2016). A helyi indián közösségek a hivatalos adatoknál magasabb számú esetről számoltak be. A balesetek közvetlen elszennvedői éppen ők, az olajszivárgások és kifolyó olaj a környező vízgyűjtő területet és az indián közösségek számára ivóvizet biztosító folyókat szennyezi be.

A konfliktusok a 2008–2009-es években kulminálódtak. 2008 márciusában achuar indiánok foglalták el Andoas körzetben a *PlusPetrol* olajcég repülőterét tiltakozásuk jeléül. Ugyanezen év júliusában az *Asociación Interétnica de Desarrollo de la Amazonía Peruana* (AIDESEP) szervezet általános amazóniai sztrájkra hívta és mozgósította az esőerdei térség indián közösségeit, amelyhez a közösségek tagjai nagy számban csatlakoztak. A csaknem három hónapig tartó sztrájkok következményeként a már említett rendeletek egy részét visszavonta Alan García kormánya. További rendeletek azonban érvényben maradtak, ezek ellen tiltakozva 2009 márciusában újraindult a sztrájk Bagua tartományban (Durand 2011: 2). A sztrájk keretein

belül júniusban az indián szervezetek tagjai lezártak egy útszakaszt a Fernando Belaúnde Terry autóúton, a probléma megoldására a kormány rendőri akciót indított, amely véres összecsapásokba torkollott, 33 ember halálát okozva. Az eseményeket követően félszáz awajún és wampis indiánt tartóztattak le és állítottak bíróság elé, a hivatalos intézkedések és eljárás körülményei ellen számos emberjogi szervezet tiltakozott (Cerqueira – Salazar 2016: 3–4). A 2009-es összecsapásokat követően az utóbbi években folyamatosak a híradások a különböző olajipari balesetekről és az ezekkel szembeni tiltakozásokról. A legtöbb bejelentés a Peru és Ecuador közötti határ közelében található 192-es olajmezőről érkezik, amely Peru legnagyobb olajlelőhelye, jelenleg a *Perupetro* vállalat irányítása alatt áll. Az indián szervezetek tiltakozása egyre erőteljesebb a folyamatosan bekövetkező szivárgások, a környezetszennyezés és a munkakörülmények miatt, az utóbbi években több tiltakozó akciót is szerveztek. Az olajszenyezések környezeti és társadalmi hatásai miatt 100 napos sztrájkot tartottak 2016-ban Loretóban, majd 2016 decemberében a perui kormány és az indián szervezetek egy megállapodást írtak alá Saramurillóban, amelynek értelmében egy bizottságot hoztak létre annak érdekében, hogy kivizsgálják, mi történt a kőolajkitermelésben az utóbbi negyven évben. Egy munkacsoportot is létrehoztak, minisztériumi, bányászati cégek képviselőivel, illetve minden folyó vízgyűjtőterületéről egy indián képviselő részvételével (Sierra Praeli 2017).

Az amazóniai területeken folyó aranykitermelés is folyamatos konfliktusforrás Peruban. Peru Latin-Amerika legnagyobb aranyexportőre, az aranykitermelő országok világrangsorának hatodik helyét foglalta el 2018-ban (World Gold Council 2018). Az esőerdei területeken illegális kézi és kisüzemi aranybányászat folyik, az ország más aranykitermelő térségeivel összehasonlítva a kitermelhető arany mennyisége nem magas, a kinyeréshez higanyt kell használni. Az esőerdei régiók közül Madre de Dios térségében számolnak be a különböző tanulmányok komoly problémákról, a kitermelő tevékenység ugyanis a terület biodiverzitását és az ott élők életkörülményeit veszélyezteti, a deforesztáció mellett a kutatók megemelkedett higanyszinteket mérnek folyamatosan mind a talajban, mind a folyóvizekben az aranykitermelőhelyek térségében (Markham – Sangemano 2018). Az arany piac felfutása a 2000-es évek elejére tehető, a megugrást a 2008-as világválságot követő aranyáremelkedés okozta. További impulzust jelentett 2006–2011 között az Atlanti- és a Csendes-óceánt összekötő autópálya építése és a 2012-ben megépült híd a Madre de Dios folyón, mellyel befejeződött az építkezés. A kézi és kisüzemi aranybányászat következtében 1985 és 2017 között mintegy 95 750 hektár erdőt irtottak ki, a fakivágások 425%-kal emelkedtek meg az autópálya építése alatti években. Noha a perui kormányzat 2009-től intenzív kampányokat indított az illegális bányászat ellen, az elkövetkező nyolc évben még további 240%-kal nőtt a bányászati

tevékenység okozta fakivágás a térségben (Three decades 2018: 2). 2010 és 2015 között a bányászat a deforesztáció fő okává vált (Caballero et al. 2018: 7).

Az erdőirtásnak a bányászaton kívül azonban további okai is vannak. A már korábban említett betelepítési folyamatok és spontán betelepülés, illetve új földterületek mezőgazdasági művelésbe és állattenyésztésbe való vonása következtében erősödött a deforesztáció, valamint a földek degradációja. 1973-ban megalapították az *ENDEPALMA* nevezetű vállalatot, amelynek célja az egyre növekvő nemzetközi pálmaolajigényekre adandó válaszként afrikai pálmafa ültetvények kialakítása volt. Tovább növekedett az állattenyésztés, a rizs-, a koka- és a kávétermesztés. Míg 1973-ban félmillió, addigra 1990-re már több, mint 1 millió hektáron folyt művelés (Meza – Sabogal – de Jong 2006: 38).

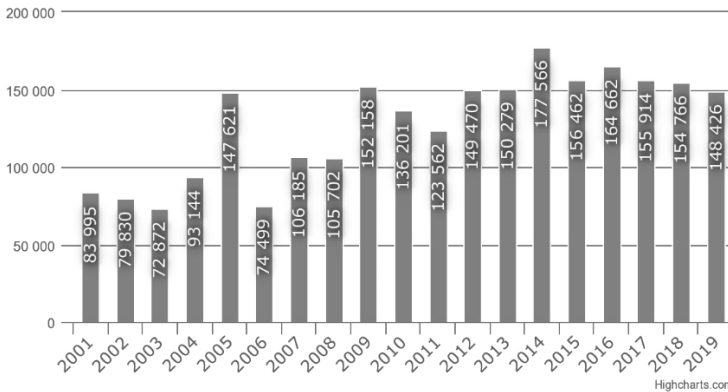
Az értékes fák kitermelése a deforesztáció másik oka, ami újabb lendületet a 2000-es évek elejétől kapott. Brazília 2001-ben felfüggesztette a mahagónifa kitermelésének engedélyét, ennek hatására Peru vált a világ egyik legnagyobb mahagónifa ellátójává. A szakértők vörös aranylázként definiálják az ekkor kezdődő időszakot. A cédrus és mahagóni utolsó őshonos termőterületei (a mahagóni közel áll a kihaláshoz az Amazónia nagy részén) a perui Amazónia civilizációtól távol eső zónáiban találhatóak, általában indiánok által lakott területeken, nemzeti parkokban és elszigetelten élő őslakosok számára kijelölt rezervátumokban. Becslések szerint éves szinten a perui fakitermelés és export mintegy 75–80%-a illegális tevékenységből fakad, az esőerdős területeken létesített fatelepeken próbálják a kitermelt faanyagot tisztára mosni, és már a hivatalos kereskedelemben eladni. E területeken a mahagónihoz és cédrushoz hasonló tulajdonságokkal bíró, még szinte ismeretlen fajok is találhatóak, a fakivágók e fákat is kivágják, bízva abban, hogy értékesíteni tudják őket. A fakivágások negatív hatással vannak a térség élővilágára és az ott élő indián közösségekre. Ez utóbbiak egy része más területekre próbál vándorolni, illetve tiltakozik a folyamatok ellen, ugyanakkor egy másik csoportjuk a pénzszerzés reményében maga is illegális fakivágóvá válik (Lorente Reforest 2013).

Peruban az utóbbi két évtizedben a deforesztációs folyamatok felgyorsulása figyelhető meg: míg 2001-ben az deforesztáció éves szinten 830 km², 2014-ben pedig 1770 km² volt, 2030-ra a perui környezetvédelmi minisztérium már 3500 km²-re becsüli az évi erdővesztés területét. A három leginkább érintett *departamento* mindegyike az amazóniai térségben található (San Martín, Loreto és Amazonas) (Rojas Briceño 2019: 3). Százalékos adatokat vizsgálva és kiindulópontként a 2000-es évet nézve 2018-ig Peru erdős területeinek 3,7%-át veszítette el. Összehasonlításképpen ez az adat Brazíliában 10%, Bolíviában 7,5%, Kolumbiában 5%, Ecuadorban pedig 4,1% volt (Global Forest Watch 2018). A fakivágási folyamat különböző tevékenységeket igényel: kitermelés, fakezelés és előkészítés (ekkor keveredik az illegálisan és legálisan kitermelt fa), méretre vágás, illetve szállítás. A

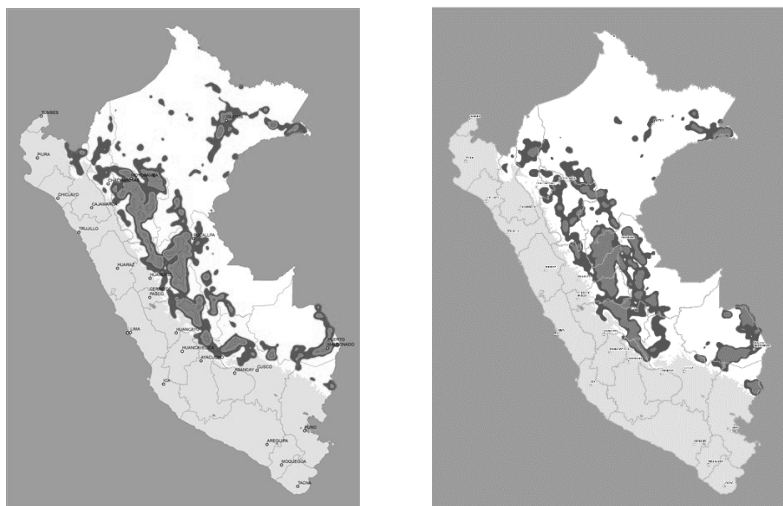
munkaerőigényt sok esetben kényszermunkával elégítik ki, fiatal indián férfiakat állítanak munkába, velük dolgoznak a bevándorolt mesztic vagy andoki indiánok. A faforgácsok gyűjtését 2–7 éves gyerekekkel végeztetik. A munkabiztonsági előírások betartása nélkül dolgoztatják őket, a szállítás, darabolás során számos munkabaleset történik. A munkások ellátását asszonyok végzik, akik általában a területeken élő indián közösségekből kerülnek ki és sokszor szexuális erőszak áldozataivá válnak (Mujica 2015: 22). A tábori konyhákban 5–12 évesen kislányok segítik édesanyjuk munkáját, 12 éves koruktól viszont már őket is veszélyeztetik a szexuális visszaélések (Mujica 2014:168).

Az utóbbi évtizedek már említett infrastrukturális fejlesztései (új szárazföldi és folyami utak, energetikai projektek) is a deforesztáció fő okai közé tartoznak, az esőerdős területeken megnyitott utak katalizátorként működnek, megkönnyítik az addig elszigetelt térségekbe jutást, valamint felgyorsítják az erdővesztés folyamatát (a perui Nemzeti Erdő- és Vadgazdálkodási Szolgálat szerint az erdővesztés 62%-áért a folyami és szárazföldi utak kiépítése a felelős) (Servicio Nacional... 2015).

PÉRDIDA DE BOSQUE - PERÚ

Erdővesztés mértéke, 2001–2019, Peru (Geobosques 2021–07–20)

Erdővesztés koncentrációja, 2001-ben és 2019-ben (Geobosques 2021–07–20)

A már említett Atlanti- és Csendes-óceánt összekötő autópálya megépítése kiemelkedő tényező volt az utóbbi évek erdővesztési folyamataiban. Az építkezéssel párhuzamosan az út mentén, illetve annak közelében nagyszámú telepes magánültetvényeket hozott létre, ami tovább erősítette a folyamatokat. Számos tervezett beruházás és infrastrukturális projekt jelent további veszélyt a sok esetben környezetvédelmi szempontból értékes, illetve érintetlen területekre, elszi-getelten élő indián közösségek lakóhelyeire. Peru egyik legjelentősebb Shell érdekeltségű energiaprojektje a *San Martín*, a nagy biodiverzitású, indiánok által lakott esőerdei régióban található *Camisea* gázmezők és a Dél-Perut összekötő gázvezeték terve, melyet 2004-ben kezdtek el kiépíteni. Camiseában található Dél-Amerika egyik legnagyobb, 2004-ig kiaknázatlan gázmezője, a tervek szerint a gázvezeték segítségével Peru Chilébe, Mexikóba és az Egyesült Államokba exportálna gázt (Hydrocarbons Technology 2019–09–25). A kitermelés 2004-ben megkezdődött, de az ezt követő években számos hazai és nemzetközi kritika, illetve támadás érte a projektet, amelynek káros következményei között a deforestációt, a világ egyik legnagyobb biodiverzitású térségének környezetszennyezését, a térség vizeiben található halállomány csökkenését, az ezidáig elszigeteltségben élő indián törzsekkel való érintkezést, betegségek behurcolását és a halálozási adatok emelkedését, utak építését és a migrációs folyamatok felerősödését említhetjük. A kormány ígéretei ellenére nem tudja ellenőrzése alatt tartani a projektet és a kitermelés negatív hatásait (Parks Watch 2019–09–25).

Hasonlóan sok veszélyt rejtő projekt az Iquitos és Moyobamba közötti áramvezeték, amely 600 kilométer hosszan fog áramot vezetni az esőerdei

térségbe. A projekt kivitelezéséhez 50 m szélességben kell erdőt irtani, a szakértők azonban attól tartanak, hogy az út mentén új bevándorlók érkeznek majd arany után kutatva, illetve mezőgazdasági tevékenységre alkalmas területek szerzésének reményében. A Marañón, Ucayali és Huallga folyók vidékén egy kínai cég vezetése alatt álló vízügyi projekt kivitelezése is folyamatban van, amelynek legfőbb célja az említett folyók folyamatos hajózhatóságának biztosítása (Bebbington 2018: 34). Az utóbbi évek vitatott projektjei közé tartozik a 2016-ban benyújtott Puerto Esperanza – Inápari közötti, 273 km hosszúságú autópálya tervezete is, amely az Alto Purús Nemzeti Parkon, a Purús Községi Rezervátumon és a Madre de Dios térségében lévő elszigetelten élő indiánok rezervátumán vezetne keresztül. Az út megépítésének célja Purús régiójának összekötése lenne az óceánok közötti autópályával. Az indián közösségek tagjai részéről folyamatos a tiltakozás a projekt megindítása ellen, alternatív megoldásokat próbálnak javasolni az összeköttetés létrehozására (Upper Amazon Conservancy, 2019–09–26). Az óceánok közötti autópálya utolsó, még kiépítetlen szakasza a brazil Cruzeiro do Sultól vezetne a perui Ucayali régióban található Pucallpáig, a szakaszon eredetileg autópálya építését tervezték, amit többször elvetettek (gazdasági és környezetvédelmi megfontolásokból) és újra napirendre tűztek. Az utóbbi évek tárgyalásainak köszönhetően jelenleg egy kevesebb környezeti veszéllyel járó vasútvonal kivitelezéséről tárgyalnak, a tárgyalásokba együttműködő félként a kínai és spanyol kormány is bekapcsolódott (Hopkins et al. 2014: 2–4). A bolíviai területeken is átvezető vasútvonalnak három tervezett nyomvonala van, legfontosabb célja a kereskedelmi forgalom elősegítése lenne (Competitividad ferroviaria 2019: 25).

A perui Amazónia jövője

Az utóbbi években megjelentek mind nemzetközi, kormányzati, mind alulról szerveződő kezdeményezések, amelyek az amazóniai térség fenntarthatóságára irányultak. A kérdés igen összetett, számtalan érdek ütközik, sokszor az indián közösségeken belül sincs egyetértés abban, hogy milyen projekteket támogassanak. A fejlesztések a nagyvárosokkal való szorosabb kapcsolatot, munkalehetőségeket, bevételeket jelenthetnek, ugyanakkor vannak olyan csoportok, akik nincsenek tisztában e fejlesztések negatív környezeti hatásaival. Az indián közösségek érdekképviseleti szervei felvilágosító munkát is végeznek a térségben, illetve küzdenek a hatóságokkal és vállalatokkal szemben e közösségek jogaiért és területeik védelméért. A térségben számos regionális szervezet van jelen, ezeket fogja össze az *Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana* (AIDSESP) szövetség, amely a közel 1800 közösség jogait képviseli országos szinten. Az erdők és a klímaváltozás problémái mellett a nők és gyermekek helyzetével, az

oktatással, gazdasági és egészségügyi kérdésekkel is foglalkoznak, illetve különböző tanulmányokat végeznek, a kormány és a hatóságok számára bizonyítékokat gyűjtenek elszigetelten élő indián csoportok létezéséről, amivel megakadályozhatják a térségben tervezett fejlesztések elindítását.

Különböző nemzetközi szervezetek, többek között az *ENSZ*, a *Greenpeace*, a *World Wildlife Fund* is aktívan jelen van a térségben különféle programokon keresztül. Ezen kívül országok közötti együttműködési projektek is léteznek, ezek keretét adják egyfajta koordinációs mechanizmusként azok a csúcstalálkozók, amelyeket az amazóniai országok szerveznek. A legutóbbi fontos találkozóra 2019 szeptemberében, a kolumbiai Leticia-ban került sor, itt hét ország (Bolívia, Brazília, Kolumbia, Ecuador, Guyana, Peru és Suriname) képviselői írták alá az amazóniai paktumot az esőerdők fokozott védelméről. Az országok képviselői (Perut az akkori köztársasági elnök, Martín Vizcarra képviselte) elhatárolódtak Jair Bolsonaro brazil elnök videókonferencia révén küldött üzenetétől, amely szerint ő maga ellenzi az amazóniai térség védelmét (Siete países, 2019).

Az utóbbi években komoly erőfeszítések történtek az esőerdős területek deforesztációval sújtott térségeinek újratelepítésére. Az *USAID* (*United States Agency for International Development*), a *WWF* és további szervezetek együttműködésével 2015-ben indították el az újrafásítási programot, elsőként az illegális aranybányászattal érintett Madre de Dios térségében. A cél 42 hektárnyi terület újratelepítése volt. Madre de Dios évi erdővesztése mintegy 10 ezer hektár. 2018-ra 140 hektár újratelepítése indult már meg, a projektet pedig folytatni kívánják a helyi és regionális kormányzatok bevonásával. A Környezetvédelmi Minisztérium is hasonló projektet indított el, elsőként a Manu rezervátum területén, indián közösségek részvételével. A projektek keretében megalapították Madre de Dios régióban az első facsemete ültetvényt is, amely a további ültetésekhez biztosítja majd a fa utánpótlást (WWF 2017). Peru a szubkontinens 2014-ben indított 20x20 néven ismert fátelépítési kezdeményezéséhez is csatlakozott, az ország a 17 latin-amerikai állam által 2020-ig vállalt 20 millió hektárnyi erdő újratelepítéséből 3,2 millió hektárt vállalt (Perú busca... 2018). Helyi kezdeményezésekre példaként az Alto Purús Nemzeti Parkot és a Purús Községi Rezervátumot lehet megemlíteni, amelyeket a helyi indián közösségek és a *WWF Peru* közös erőfeszítésével 2004-ben hoztak létre. A terület korábban illegális fakitermelők és vadászok által kedvelt régió volt, a helyi közösségek azonban megalakítottak egy szervezetet (*ECOPURÚS*), amelynek célja az esőerdő felügyelete és védelme. A régióban élő őslakos közösségek közül három egy új kezdeményezést is indított: a kihaláshoz közel álló mahagónifa magjait kezdték el gyűjteni és gondozni, céljuk az, hogy a fafajtát újratelepítsék olyan térségekben is, ahol már vadon nem található meg. A közösségek számára ez egyben egy gazdasági tevékenység is, az eladásokból bevételeik származnak.

Tapasztalataik és a bevált gyakorlat iránt mintaként más perui régiókban, illetve brazil területeken is érdeklődés mutatkozik (WWF 2011).

Összegzés

A perui Amazónia a világ egyik legnagyobb biodiverzitású térsége, a civilizált világgal kapcsolatban álló, illetve elszigetelten élő őslakos népcsoportok élőhelye. Az utóbbi évtizedekben a kitermelő tevékenységek intenzitása megemelkedett, a korábban nemzeti parknak nyilvánított területek egy részét ma olajipari és bányászati koncessziók, továbbá illegális tevékenységek (fakivágás, bányászat) veszélyeztetik. A különböző vállalatok megjelenése összefüggésben áll az állami politikákkal, amelyek a magántőke befektetéseket segítik. Az őshonos közösségekre gyakorolt nyomás hatásaként társadalmi konfliktusok jelentkeznek, a növekvő illegális aranybányászattal, a kőolajkitermeléssel, az infrastrukturális projektekkal, az esőerdős területek mezőgazdasági termelésbe vonásával szemben egyre erősebb helyi társadalmi ellenállás érzékelhető, ennek egyik legismertebb példája a 2009-ben, az amazóniai Bagua városában, a perui hadsereg és a helyi indián csoportok között bekövetkezett véres konfliktus volt. Az elszigetelten élő csoportok az esőerdő egyre távolabbi területeire próbálnak vándorolni, a különböző infrastrukturális fejlesztések nyomvonalait sokszor éppen e csoportok területeire tervezik. Az emberi tevékenység, az infrastrukturális projektek következményeként az esőerdős területek deforesztációja gyorsuló tendenciát mutat, amit egyelőre nem lassítanak a regionális, országos és nemzetközi szervezetek és összefogások erdő-újratelepítési akciói sem.

*(Angol nyelven rövidebb terjedelemben megjelent:
Corvinus Journal of International Affairs, 5:2, 2020, 26–38.)*

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Aramburú, Carlos: Las migraciones a las zonas de colonización en la selva peruana: perspectivas y avances, in: *Debates en Sociología*, 4/1979, 81–94.
- Ardito, Wilfredo (szerk.): *Conflictos en la Amazonía. Diagnóstico. Mitigación de conflictos sociales y desarrollo de la Amazonía*, USAID – CAAAP – CEAS, 2012.
- Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana, <http://www.aidesep.org.pe/index.php/>, letöltés dátuma: 2021–07–22.
- Bebbington, Denise Humphreys et al.: *Impacts of extractive industry and infrastructure on forests*, Climate and Land Use Alliance, 2018.
- BIODAMAZ Peru-Finlandia: *Estrategia Regional de la Diversidad Biológica Amazónica*, IIAP, 2004, <http://minagri.gob.pe/portal/down->

- load/pdf/sectoragrario/recursos_naturales/ERDBA.pdf, letöltés dátuma: 2019-06-15.
- Caballero, Jorge et al.: Deforestation and Forest Degradation Due to Gold Mining in the Peruvian Amazon: A 34-Year Perspective, in: *Remote Sensing*, 10(12), Nov., 2018, doi:10.3390/rs10121903, letöltés dátuma: 2019-07-23.
- Cerqueira, Daniel – Salazar, Katya: *La sentencia sobre los hechos de violencia en la Curva del Diablo. Comentarios a la luz de estándares internacionales de derechos humanos*, DPLF, Washington, 2016, http://www.dplf.org/sites/default/files/bagua_v2.pdf, letöltés dátuma: 2019-07-12.
- Chevalier, Auguste: Le Deuxième Centenaire de la Découverte du Caoutchouc faite par Charles-Marie de La Condamine, in: *Journal d'agriculture traditionnelle et de botanique appliquée*, no. 179, 1936, 519–529.
- Durand, Anahí: *¿Tierras de nadie? Actividad extractiva, territorio y conflicto social en la Amazonía peruana: el río Cenepa*, CISEPA, 2011.
- Eguren López, Fernando (szerk.): *Reforma agraria y desarrollo rural en el Perú*, CEPES, 2006.
- Federación Internacional de Derechos Humanos (FIDH): *Perú – Bagua. Derramamiento de sangre en el contexto del paro amazónico urge abrir diálogo de buena fe*, Octubre/09, N°529e, 2009, <https://www.fidh.org/-IMG/pdf/amer/pe529e.pdf>, letöltés dátuma: 2019-07-15.
- Fraser, Barbara: Protestas y negociaciones tras derrames de petróleo en la Amazonía peruana, *Mongabay Latam*, 2016, <https://es.mongabay.com/2016/09/protestas-negociaciones-tras-derrames-petroleo-la-amazonia-peruana/>, letöltés dátuma: 2019-07-17.
- García, Alan: El síndrome del perro del hortelano, in: *El Comercio*, 2007. október 28. https://elcomercio.pe/edicionimpresa/html/-2007-10-28/el_sindrome_del_perro_del_hort.html, letöltés dátuma: 2019-07-20.
- Geobosques. Ministerio del Ambiente. Bosque y pérdida de bosque, Peru, <http://geobosques.minam.gob.pe/geobosque/view/per-dida.php>, letöltés dátuma: 2021-07-20.
- Global Forest Watch, <https://www.globalforestwatch.org>, 2019-08-03.
- Hopkins, Álvaro et al.: *Infraestructura y conservación. El caso Pucallpa-Cruzceiro do Sul*, USAID – GRADE – The Nature Conservancy, 2014, https://www.conservation-strategy.org/sites/default/files/field-file/CSF_B_enero_Final_ES_web.pdf, letöltés dátuma: 2019-09-12.
- Hydrocarbons Technology, *Camisea Gas Project and Gas Processing Plant, Peru*. <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/camisea/>, letöltés dátuma: 2019-08-30.
- IIAP - Instituto de Investigaciones de la Amazonia Peruana: *Delimitación del territorio amazónico con criterio ecológico y con criterio hidrográfico*, 1998, http://repositorio.iiap.org.pe/bitstream/IIAP/204/11/-IIAP_DOCU_1998.pdf.pdf, letöltés dátuma: 2019-06-11.

- INEI – Instituto Nacional de Estadística e Informática, <https://www.inei.gob.pe>, letöltés dátuma: 2019–06–23.
- Instituto Nacional de Estadística e Informática: *Población indígena de la Amazonía peruana supera los 330 mil habitantes*, 2016, <https://www.inei.gob.pe/prensa/noticias/poblacion-indigena-de-la-amazonia-peruana-supera-los-330-mil-habitantes-9232/>, letöltés dátuma: 2019–06–10.
- Jancsó, Katalin: Kaucsukláz a perui Amazóniában, *Világtörténet*, 1–2/2011. 1–12.
- Lorente Reforest: La caoba, el oro rojo en peligro, 2013, <https://www.lorentereforest.com/la-caoba-el-oro-rojo-en-peligro/>, letöltés dátuma: 2019–09–24.
- Markham, K. E. – Sangemano, F.: Evaluating Wildlife Vulnerability to Mercury Pollution from Artisanal and Small-Scale Gold Mining in Madre de Dios, Peru, *Tropical Conservation Science*, vol. 11, 2018, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1940082918794320>, letöltés dátuma: 2019–07–27.
- Meza, Abel – Sabogal, César – de Jong, Wil: *Rehabilitación de áreas degradadas en la Amazonía peruana. Revisión de experiencias y lecciones aprendidas*, CIFOR, 2006.
- Ministerio de Energía y Minas: *Boletín Estadístico de Minería (BEM)*, N° 02–2013, Lima, <http://www.minem.gob.pe/minem/archivos/file/Mineria/PUBLICACIONES/VARIABLES/2013/mayo.pdf>, letöltés dátuma: 2019–06–29.
- Ministerio de Transportes y Comunicaciones: *Competitividad ferroviaria en el Perú*, 2019, https://peru.ahk.de/fileadmin/AHK_Peru/02_-Competitividad_Peru_FerrovioarioMTC.pdf, letöltés dátuma: 2019–09–24.
- Mujica, Jaris: *Precariedad y trabajo forzoso en la extracción de madera. Un estudio en espacios rurales de la Amazonía peruana*, Organización Internacional del Trabajo, Peru, 2015.
- Mujica, Jaris: Trayectorias y ciclos de explotación sexual y trata para la explotación sexual de mujeres en la Amazonía peruana, *Antropológica*, PUCP, vol. 32, no. 33, 2014, 163–177.
- Noriega Calmet, Fernando: Historia de la industria del petróleo en el Perú, desde sus comienzos hasta la fecha 1962, <http://www.osinerg-gob.pe/newweb/uploads/GFH/Historia%20del%20Petroleo%20-Peru.pdf>, letöltés dátuma: 2019–08–26.
- OSINERGMIN: *La industria de los hidrocarburos en el Perú*, Lima, 2017.
- Parks Watch: Machiguenga Communal Reserve, <http://www.parkswatch.org/parkprofile.php?l=eng&country=per&park=macr&pa-ge=thr>, letöltés dátuma: 2019–08–30.

- Perú busca restaurar 3.2 millones de hectáreas de tierras degradadas, *Andina*, 26-04-2018, <https://andina.pe/agencia/noticia.aspx?id=707956>, letöltés dátuma: 2019-09-30.
- Pineda Camacho, Roberto: La casa Arana en el Putumayo. El Caucho y el proceso esclavista, *Boletín temático Servindi*, no. 67, 2012. október, 4-8. https://www.servindi.org/pdf/Bol67_Putumayo.pdf, letöltés dátuma: 2019-07-24.
- Rojas Briceño, Nilton Beltrán et al.: Deforestación en la Amazonía peruana: índices de cambios de cobertura y uso del suelo basado en SIG, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 81/2019, 1-34, 2019, <http://dx.doi.org/10.21138/bage.2538a>, letöltés dátuma: letöltés dátuma: 2019-09-24.
- Sánchez Aguilar, Aníbal (szerk.): *Características Sociodemográficas de los Grupos Étnicos de la Amazonía Peruana y del Espacio Geográfico en el que Residen*, INEI – UNFPA, 2011, <http://proyectos.inei.gob.pe/web/biblioineipub/bancopub/Est/Lib0944/index.htm>, letöltés dátuma: 2019-06-15.
- Servicio Nacional Forestal y de Fauna Silvestre: *Interpretación de la dinámica de la deforestación en el Perú y lecciones aprendidas para reducirla*, 2015, <http://repositorio.serfor.gob.pe/handle/SERFOR/248>, letöltés dátuma: 2019-07-12.
- Sierra Praeli, Yvette: ¿Qué ha pasado en 40 años de actividad petrolera en la Amazonía peruana?, *Mongabay Latam*, 2017, <https://es.mongabay.com/2017/06/ha-pasado-40-anos-actividad-petrolera-la-amazonia-peruana/>, letöltés dátuma: 2019-09-24.
- Siete países de la Amazonía firman el Pacto de Leticia para proteger la selva, *El Confidencial*, 07-09-2019, https://www.elconfidencial.com/mundo/2019-09-07/pacto-leticia-protoger-amazonas-incendios-deforestacion_2214767/, letöltés dátuma: 2019-09-30.
- Soplin Rios, José Antonio: *Perspectivas a futuro en la extracción petrolera y sus impactos*, PeruPetro S.A., 2011, <http://www.actualidadambiental.pe/wp-content/uploads/2011/11/Pespectiva-de-Extraccion-Petrolera-y-sus-impactos.pdf>, letöltés dátuma: 2019-09-28.
- Survival International (d.n.i.): Los indígenas aislados del Perú, <https://www.survival.es/indigenas/aisladosperu>, letöltés dátuma: 2019-09-17.
- Three decades of deforestation from artisanal gold mining in the Peruvian Amazon, CINCIA, *Research Brief* no. 1., 2018, <http://cincia.wfu.edu/wp-content/uploads/CINCIA-Research-Brief-No.-1.pdf>, letöltés dátuma: 2019-07-30.
- Upper Amazon Conservancy: Intact but Threatened, <https://upperamazon.org/threats/>, letöltés dátuma: 2019-07-14.

- Villalobos Ruiz, José: La creación de la comunidad nativa y sus efectos en la vida política de los pueblos awajún y wampis, *Argumentos. Revista de análisis y crítica*, no. 4. año 10, 2016, <https://revistaargumentos.iep.org.pe/articulos/creacion-comunidad-nativa/>, letöltés dátuma: 2019-09-17.
- Villasante Cervello, Mariella: *La violencia senderista entre los ashaninka de la selva central. Datos intermedarios de una investigación de antropología política sobre la guerra interna en el Perú (1980-2000)*. Documento de trabajo, IDEHPUCP, 2014.
- World Gold Council: Gold mine production, 2018, <https://www.gold.org/goldhub/data/historical-mine-production>, letöltés dátuma: 2019-09-27.
- WWF: De Purús para la Amazonía: el retorno de la caoba, 2011, <http://www.wwf.org.pe/?199871/DePursparalaAmazona>, letöltés dátuma: 2019-07-03.
- WWF: The Rainforest's Comeback: an innovating initiative recovers soils degraded by mining in Madre de Dios, Peru, 2017, http://www.wwf.org.pe/informate/noticias_new/noticias/?uNewsID=319354, letöltés dátuma: 2019-07-15.

A GAZDASÁGI TERRORIZMUS MÚLTJA ÉS JELENE AZ ASHÁNINKÁK FÖLDJÉN

Az első kapcsolatok és az ellenállás kezdetei

Az asháninka nép elszórta él Peru központi dzsungelvidékén, hagyományos élettere a Tambo, Ene, Apurímac, Pichis, Pachitea, Perené folyók vidéke, a Gran Pajonal térsége, valamint Alsó-Urubamba és Felső-Ucuyali völgyei (Ñaco Rosas 2010: 22). Ezenkívül kisebb számban élnek asháninkák a brazil határvidéken. Az 50–100 ezer főt számláló közösség Peru legnagyobb amazóniai népcsoportja (BDPI 26–03–2021). Az asháninkák elődjei a Negro folyó és az Amazonas torkolatának vidékéről származtak és i. e. 200 körül érkeztek Ucayali térségébe, ahonnan három századdal később más népcsoportok szorították ki őket (Estudio sociocultural 2011: 24). A spanyolok a 16. században érkeztek földjeikre, evangelizációjuk az első misszió megalapításával, 1635-ben kezdődött. Dominikánus és ferences rendi szerzetesek több tucat missziót alapítottak a dzsungelben, ezzel párhuzamosan betegségek jelentek meg, ami a lakosság számának csökkenéséhez vezetett (Ludescher 2001: 322–323). E nép hagyományos gazdasági tevékenységei a halászat, a vadászat és a gyűjtögetés voltak. A misszionáriusok kezdték el a pálinkakészítéshez szükséges cukornád termesztését, de kokaültetvényekkel is rendelkeztek. Szintén a ferencesek ismertették meg a térségben a spanyol textilkészítési technikákat, elterjedésüknek köszönhetően a missziókban textileket és ruházati cikkeket is előállítottak (Santos-Granero 1992: 147–148).

A békés népről alkotott kép idővel megváltozott, a földjeikre behatoló idegenekkel szembeni folyamatos harcok következtében az asháninkákra évszázadok óta harcias népként tekintenek. Voltak olyan kacikák¹, akik együttműködőnek mutatkoztak a misszionáriusokkal, mások nem akarták elfogadni az idegenek jelenlétét (Ferri Carreres – Orihuela Egoavil, 2020: 217). A misszionáriusokkal szövetségre lépők ha úgy látták, hogy sérült területi, kulturális vagy társadalmi autonómiájuk, hamar véget vetettek e köteléknek (Ferri Carreres – Orihuela Egoavil, 2020: 219–220). Első felkelésükre 1674-ben került sor, legfontosabb céljuk fontos sólelőhelyük, a Cerro de la Sal védelme volt, mely egyben az asháninkák kereskedelmi központja-ként működött. Ugyancsak a telepések és a misszionáriusok elleni védekezésüként szervezték meg felkelésüket 1742-ben. A mozgalom élére egy

---

¹ Indián vezetők.

andoki kecsua vezető, Juan Santos Atahualpa állt, aki 1747-ig irányította a lázadást nagyszámú asháninka részvételével. A felkelés eredményeként visszaszerezték az őslakosok földjeit, a missziók elvesztek és közel ötven éven át sem misszionáriusok, sem spanyol telepesek nem tudtak visszatérni a térségbe, amelyet további 160 évig veszélyes területként tartottak számon (Alvarez Lobo 1984: 122–123).

Adósjobbágy és félrabszolgasor Amazóniában és a központi dzsungel vidékén

A 19. és 20. századot a civilizálás gondolatának folyamatos jelenléte jellemezte a latin-amerikai országokban. Az indiánra alsóbbrendű, beteg, elmaradott egyénként tekintett a többségi társadalom, aminek köszönhetően megtagadták tőle a földhöz való jogot is. A megszülető törvények támogatták a földterületekhez való jutást, ami előmozdította az indián faj javítását célzó európai bevándorlást (Vigil Oliveros 2018: 167–168). A 19. század második felében folyamatos harc és ellenállás bontakozott ki a telepesek ellen (Diques Rios 2016: 53). A nagyszámú idegen érkezésének egyik legfőbb oka az volt, hogy ebben a században indult meg a nagyarányú kaucsukkitermelés, melyet erőszakos módszerek jellemeztek.² Meszticek és más indián csoportok hajtóvadászatot indítottak a célból, hogy elegendő munkaerő legyen a kitermeléshez. Településeket támadtak meg és foglyokat szereztek, akiket azután félrabszolgasorban dolgoztattak. Az asháninkák állandó harcának célja a földjeik és önmaguk védelme volt (Espinosa 2012: 287). A kaucsukláz a 20. század első két évtizedében hanyatlott le, az itt élő indiánok ekkor többször megpróbálták kiűzni a telepeseket és misszionáriusokat. 1913-ban és 1914-ben is felkelések törtek ki, az asháninkák eszközei a harc, a kaucsukkitermelők településeinek felgyújtása és a telepesek saját területeikre való bejutásának akadályozása volt (Bock – Maury Parra 2002: 30). A kaucsuklázat követően a térségbe érkezők haciendákat alapítottak az Ucayali és Urubamba folyók régiójában, ahol indián munkaerőt alkalmaztak a gyapot, kávé, kakaó és a halászatban használt barbasco³ növény termesztésében az enganche⁴ módszereit használva. A mezőgazdasági tevékenységeken túl trópusi fák kitermelése is megindult, itt is rabszolgasorhoz hasonló körülmények között dolgoztatták az indián lakosságot (Ludescher 2011: 344).

A kaucsukkitermelés mellett más gazdasági tevékenységek is megindultak a térségben még a 19. században, melyek szintén erőszakot és visszaéléseket szültek. A Csendes-óceáni háborút⁵ követően 1889-ben egy, a kormány és az

² A témában lásd Jancsó 2011.

³ A halak elkábítására használják.

⁴ Adósjobbágyszerű rendszer, amely az andoki térségben is elterjedt volt.

⁵ 1879 és 1883 között Chile, Bolívia és Peru között zajló háború, amelynek legfőbb célja fontos salétrommezők megszerzése volt.

ország külföldi adósságát finanszírozó angol hitelezők által alapított *Peruvian Corporation* között létrejött egyezmény értelmében, a vállalat kétmillió hektár terméketlen, lakatlan területként regisztrált földet kapott, amelyen valójában asháninka és yanasha népek éltek (Ludescher 2001: 332). Az egyezmény értelmében az angol társaságnak mezőgazdasági vagy ipari tevékenységet kellett megkezdenie a területen. Így született meg a Perené kolónia, ahol a dzsungelvidék 500 ezer hektárján kezdtek el kávé termeszteni. Az 1930-as években már közel kétezer asháninkát kényszerítettek munkára az ültetvényeken embertelen körülmények között (Espinosa 2016). Csak több évtizeddel később, Belaúnde Terry kormányra vonta vissza a koncessziót 1965-ben (Ludescher 2001: 332).

Az 1930-as években úgy tűnt, adventista misszionáriusok megjelenése hozhat javulást a központi dzsungel életébe, az asháninka indián közösségek a megalapított missziókra menedékként tekintettek. Az adventistákat 1948-ban kiűzték a Perené kolóniáról, ezt követően pedig tevékenységük lecsökkent, noha a mai napig léteznek adventista gyülekezetek az esőerdei területeken. A különböző missziók (adventisták, katolikusok, evangelisták) voltak azok, amelyek elősegítették iskolák alapítását és az egészségügyi ellátás bevezetését a területen (Veber 2009: 37). A főként az andoki térségből érkező, mind nagyobb számú földnélküli paraszt megjelenését azonban ekkor már nem lehetett megakadályozni, ami egyben magával hozta a járványok ismételt megjelenését és a helyi lakosság csökkenését. A folyamat az 1940-es évektől gyorsult fel, ekkor indult el az esőerdei területeken az utak építése (Veber 2009: 38–39). A mezőgazdasági telepek létrehozásának megindulása ettől az évtizedtől kezdve az állam agrárterjeszkedési politikájának része volt, mely tovább erősödött Belaúnde Terry kormányra alatt 1963 és 1968 között. A telepések terjeszkedésének következményeként egyre nagyobb mértékben csökkenni kezdett az őslakosok élettere, akiket megfosztottak földjeiktől, melyeken maguk a telepések szereztek tulajdonjogot (Vigil Oliveros 2018: 171).

A munkaerő erőszakos megszerzése és az enganche rendszere az amazóniai régióban a 20. században is tovább élt. Még az 1980-as években is jelentettek eseteket, mindemellett az idegen telepések számos őslakos közösség megművelt földjeit foglalták el. A közösségek a kormányzat felé földfoglalásokról, erőszakról, fenyegetésekről, gyerekrablásokról, rossz bánásmódról és rabszolgasorról tettek bejelentéseket, azonban az állam nem tudta megoldani a konfliktust (García – Hvalkof – Gray 1998: 32). A Juan Velasco Alvarado kormánya⁷ alatt 1974-ben kihirdetett 20 653 számú törvény elismerte az őslakos közösségek jogi személyiségét, törvényes létezését, és garantálta területi tulajdonának sérthetlenségét. Ugyancsak ez a törvény

⁶ Fernando Belaúnde Terry 1963–68 és 1980–85 közötti időszakokban volt Peru elnöke.

⁷ Juan Velasco Alvarado katonai kormánya 1968–1975-ig tartott.

mondta ki a közösségek földtulajdonának elidegeníthetetlenségét (Ley 20 653 1974). Mindazonáltal ezekre az évekre az indián közösségek már földjeik nagy részét elveszítették. Az 1979-es alkotmány szintén megfogalmazta azt, hogy az őslakos közösségek földjei sérthetetlenek, elidegeníthetetlenek és jogi személyiséggel rendelkeznek (Constitución 1979 Tít. III, Cap. VIII). Az 1993-ban elfogadott alkotmány azonban gyengítette az őslakos közösségek jogi létezését, ugyanis az alkotmány szövegéből kikerült a földek elidegeníthetetlenségére vonatkozó rész (Constitución 1993 Cap. VI, Art. 89).

A fegyveres konfliktus

A 20. század második felében egyre több probléma és konfliktus jelentkezett a központi dzsungel régiójában, amely az 1980-as években példanélküli erőszakot élt át. A beháború 1980-ban kezdődött, kiobbantója a *Partido Comunista Peruano – Sendero Luminoso* (Perui Kommunisták Párt – Fényes Ösvény, PCP-SL) volt. Az 1960-as években megalakuló Fényes Ösvény magját marxista-maoista nézeteket valló fiatal értelmiségiek alkották. Akcióikkal az országban érzékelhető súlyos gazdasági és társadalmi válságra kerestek választ (Contreras – Cueto 2004: 350–352). Egy évtizednyi erőszak nélküli működésüket követően, a szervezet 1980-tól fegyveres akciókat indított a perui állam ellen, melyek rövid időn belül Ayacucho térségéből átterjedtek az ország szinte egészére (Ron 2001: 569).⁸ A mozgalom sok embert tudott mozgósítani, főként a paraszti és városi szegény rétegekből. E folyamat következményeként erőszakhullám söpört végig az országon, az andoki és amazóniai régióban általánossá váltak a kínzások, kivégzések és mészárlások (Villasante 2014a: 8–9). Az amazóniai térségben a Fényes Ösvény tevékenysége összekapcsolódott a kábítószer-kereskedelemmel és tagjai rettegésben tartották a lakosságot. Bár kisebb mértékben, de az 1980-as évektől kezdve egy marxista-leninista csoport, a *Movimiento Revolucionario Túpac Amaru* (Túpac Amaru Forradalmi Mozgalom) is terrorista akciókat indított a hegyvidéken és az amazóniai régióban is. A perui hadsereg úgy döntött, támogatja paraszti önvédelmi szerveződések megalakulását és ezek felfegyverzését (Contreras – Cueto 2004: 358–360). A csak 2000-ben lezárult fegyveres konfliktus következménye 70 ezer áldozat és mintegy 15 ezer eltűnt volt. Az áldozatok 70 százalékának anyanyelve valamely őshonos – többek között az asháninka – nyelv volt (Conclusiones 2003: 7–8). 2001-ben megalakítottak egy bizottságot (*Comisión de la Verdad y Reconciliación* – Igazság

---

⁸ Tizenkét évnyi katonai diktatúrát követően az országban 1980-ban választottak új demokratikus kormányt, azonban ezt az évtizedet elveszett évtizednek is szokták nevezni. Az ország mély társadalmi, gazdasági és pénzügyi válságot élt meg, amelynek kiváltó okai között az előző Fernando Belaúnde kormány eladósodását, a réz és ezüst világpiacon árnak nagyarányú zuhanását, illetve az 1982–83-as években jelentkező *El Niño* jelenség a perui halászatra gyakorolt negatív hatását említhetjük.

és Megbékélés Bizottsága) a célból, hogy kivizsgálja a történeteket és egy hivatalos jelentést készítsen el 17 ezer tanú elbeszélése, illetve nyilvános meghallgatások alapján. A Zárójelentés (*Informe Final*) a mai napig a legtöbbit használt forrás a fegyveres konfliktus és következményeinek kutatásában. A jelentés két kötetében (a IV. és V. kötetben) tanulmányt közöltek az őslakosok területein folyó fegyveres harcokról is, a leírásban kiemelt esetként tárgyalták az asháninka közösséggel történeteket.

A jelentés szerint a Fényes Ösvénynek ayacuchói telepések segítségével sikerült beszivárognia a központi dzsungel vidékére. Az első erőszakos eseményre 1984-ben került sor, ekkor a Tambo folyó körzetében senderista felkelők felgyújtottak egy ferences missziót. A senderisták igyekeztek kétnyelvű tanítókat és indián vezetőket megnyerni ügyüknek, akik a mozgalomhoz csatlakozva a szervezet terjedésének mozgatórugóivá váltak az esőerdei területeken, egyben közvetítő funkciót láttak el a közösségek és a városok között (*Informe Final IV 2003: 178–179*). A közösségekbe épülés e formája volt a Fényes Ösvény stratégiája a célból, hogy az ellenőrzése alá kerüljön a térség. Taktikájának másik elemeként a városok értékes árucikkait kínálta az itt lakóknak. Az idő múlásával hírek kezdtek el terjedni a PCP-SL által Ayacucho régiójában elkövetett gyilkosságokról, aminek következtében a senderistákba vetett hit csökkenni kezdett. Azok a telepések, akik az esőerdei területeken éltek átköltözhettek az erőszak elől menekülve a városokba, az asháninkáknak azonban nem volt más lehetőségük, nekik nem volt hová menniük. Számukra egy folyamatos félelemmel, büntetésekkel, kínzásokkal, halállal fenyegetett élet kezdődött el. A Fényes Ösvény azzal riogatta a közösségek tagjait, hogy a katonaság öldöklést indít el, tagjai meg fogják erőszakolni a nőket és a férfiakat is. Erre hivatkozással a terroristák militarizálni kezdték a közösségeket, 10–15 éves gyerekeket hurcoltak el kiképzésre. Ezekben a kiképzőiskolákban a gyerekek embertelen körülmények között éltek. Sok család ellenállt és megpróbálták gyermekeiket távolabbi helyeken elbújtatni (*Informe Final V 2003: 166*).

A központi dzsungelvidéken a legdurvább erőszakot 1988–1993 között lehetett tapasztalni, a szervezet akciói Satipo provinciájában voltak a legerőteljesebbek. Ezekben az években általánossá váltak a fosztogatások, támadások, gyilkosságok és emberrablások. Népi bizottságok (*comités populares*) is alakultak, amelyek internáló táborokként működtek, az őslakosokat kényszermunkára fogták (*Informe Final V 2008: 170*). Egyre több asháninka utasította el a Fényes Ösvényt. Ahhoz, hogy megmentsek családjaikat és szembeszálljanak a terrorista csoportokkal, őslakos járőr csapatokat alakítottak ki, a Tambo és Ene folyók vidékén pedig önvédelmi bizottságok jöttek létre (*Informe Final IV 2003: 121*). Tehát az asháninkák a történelmi hagyományaikhoz tértek vissza: fegyveres csapataikkal védelmezték földjeiket. A korábban a területükre érkező telepésekre a felkelők cinkosaként és terroristaként tekintettek, ezért ellenük

is támadásokat intéztek (Informe Final IV 2003: 182). 1991-től a perui fegyveres erők ellentámadást indítottak, amelyben részt vettek az őslakosok alakulatai is, ezek egy része független csoport volt, de voltak olyanok is, amelyek a hadsereg alegységeiként küzdöttek (Informe Final V 2003: 172). Ebben az időszakban bejelentések történtek olyan erőszakos cselekményekről is, amelyeket a hadsereg vagy az őslakos csapatok követtek el civilek ellen. A háború következményeként megváltozott az indián közösségek demográfiai összetétele: a férfiak aránya lecsökkent, sok esetben a nőknek és gyerekeknek kellett számos tevékenységben férfiszerepeket ellátniuk. 1994-től kezdődően fokozatosan kezdtek visszatérni közösségeikbe az elvándorolt indiánok, bár sok esetben az elhagyott közösségekbe új tagok érkeztek, a régiek meghaltak vagy távoli helyekre menekültek, ahonnan már nem tértek vissza. Az 1990-es évek második felében sok család újraindíthatta gazdasági és kereskedelmi tevékenységeit, ismét nekifogtak a növénytermesztésnek, azonban ezzel párhuzamosan a térségben andoki telepések, fakitermelők és olajipari cégek jelentek meg, ami újabb konfliktus és feszültség forrása lett (Informe Final V 2003: 173–181). A Zárójelentés szerint az asháninka közösség tagjai közül 6 ezren haltak meg a hosszú fegyveres konfliktus alatt, 10 ezer embert hurcoltak el erőszakkal és 5 ezret ejtett foglyul a Fényes Ösvény terrorszervezet. 30–40 asháninka közösség tűnt el végleg ezekben az években, ami azt jelenti, hogy ez volt a leginkább érintett őslakos csoport a háborúban (Informe Final V 2003: 162).

A háborút követő években találtak, sőt, a mai napig találnak tömegsírokat, amelyekben az erőszak áldozatai nyugszanak. A 2010-es évektől kezdve vizsgálatokat indítottak, melyek célja az volt, hogy az esőerdőben szétszórta megtalálható tömegsírokat felkutassák (Villasante 2014b). 2016 júniusában Ollanta Humala elnök kihirdette az 1980–2000 közötti erőszak időszaka alatt eltűntek felkutatásáról szóló törvényt. Ugyanez a törvény rendelkezett a sírok és eltűntek adatait tartalmazó nemzeti nyilvántartás létrehozásáról, mely „egy olyan független információs adatbázis, amely központosítja és rendszerbe rendezi az eltűnt személyek megkeresését felügyelő szervek által szolgáltatott információkat, egyben kiszűri a hibás adatokat” (Ley 30 470). Egy központi szervezet (Dirección General de Personas Desaparecidas) kezeli a létrehozott nyilvántartást, az eltűntek keresését egy 2018-ban alapított genetikai adatbank segíti. 2019-ig 21 440 eltűnt személyt vettek nyilvántartásba, bár a szervezet jelentése szerint távoli térségekben vannak olyan eltűnt személyek, akik sosem kerültek be a nyilvántartó rendszerbe (RENADE 2019). Az utóbbi években nagy erőfeszítések árán számos alkalommal sikerült kiszabadítani olyan eltűnt személyeket, akiket a mai napig a senderisták táboraiiban tartanak fogva, jellemzően az Apurímac, Ene, Mantaro folyók völgyének térségében (VRAEM), amely az asháninka és nomatsiguenga közösségek élőhelye. A régióban 1999 óta szükségállapot van. 2000-től kezdődően a hadsereg számos katonai akciót indított és több száz indiánt – főként asszonyokat és

gyerekeket – szabadított ki, közöttük vannak olyanok, akik évtizedekig a senderisták táboraiban éltek (Villasante 2019).

A terroristák maradék erői – új kihívások

A fegyveres konfliktusnak ugyan vége, a Fényes Ösvény megmaradt tagjaiból álló csoportok, illetve néhány internáló tábor azonban a mai napig létezik a központi dzsungelben. Bár Abimael Guzmán, a mozgalom alapítójának és legfelsőbb vezetőjének elfogása nem jelentette a szervezet teljes összeomlását 1992-ben, belső konfliktusok alakultak ki és elindult a mozgalom hanyatlása. A folyamat 1999-től gyorsult fel, amikor elfogtak egy újabb vezetőt, Camarada Felicianót (Feliciano elvtárs). A szervezet több frakcióra szakadt, ezeken belül pedig számos felforgató csoport alakult. A Fényes Ösvény legjelentősebb megmaradt csoportja – a *Proseguir* frakció egy alszervezete – a már említett Apurímac, Ene és Mantaro folyók völgyében tevékenyedik. Ez egy igen nehezen megközelíthető térség, alig érzékelhető az állami jelenlét. A Militarizált Perui Kommunista Párt (*Militarizado Partido Comunista del Perú – MPCP*) nevű csoport egy új kommunista forradalomért harcol és együttműködik a drogbárókkal, ugyanis a legfontosabb bevételi forrása a kábítószer-kereskedelem. A már említett VRAEM-ben működő frakció vezetői Víctor és Jorge Quispe Palomino voltak (alias José és Raúl elvtársak) (Santillán O’Shea 2017: 9–10). Az utóbbi két évtizedben a fegyveres erők és a Nemzeti Rendőrség egyesült erővel próbálta hatástalanítani a terroristák maradványcsoportjait, illetve pacifikálni a térséget, számos további vezetőt fogott el vagy likvidált, ellehetetlenítve így a még létező sejtek működését (Moreno 2016). Az egyesített erők legutóbbi műveletére 2020 őszén került sor, ennek során megsebesítették az MPCP második emberét, Jorge Quispe Palominót (alias Raúl), aki 2021. január 27-én meghalt. A haláláról hivatalosan csak 2021. március 30-án adtak hírt (Comunicado 001–2021–CCFFAA).

Napjainkban léteznek olyan családok, akik önkéntes elszigeteltségben élnek, mások kezdeti vagy szórványos kapcsolatban vannak a telepésekkel és a városokkal. E családok földműveléssel, halászáttal, vadászattal, gyűjtögetéssel, állattenyésztéssel foglalkoznak, általában önállósra vannak berendezkedve. Többek között jukkát, banánt, babféléket, ananászt, földimogyorót és gyapotot termelnek. Ahhoz, hogy bevételeik legyenek, kávé, kakaó és citrusféléket termesztnek, e termékek alkotják a földjeikre érkező kereskedőkkel kialakított cserekereskedelem alapját (Bock – Maury Parra 2002: 32–33). Évtizedek óta az asháninkák területei több szempontból fenyegetésnek vannak kitéve. Egyrészt illegális fakitermelés folyik a térségben, utakat építenek, egyre nagyobb a jelenléte a nemzetközi vállalatoknak, másrészt az utóbbi időkben újabb telepések érkeznek a célból, hogy kokát termesszenek, ami szintén illegális tevékenység. Az Apurímac, Ene és Mantaro folyók völgyének térsége az egyike azoknak, amelyeket a

leginkább érint a kábítószer-kereskedelem, mellyel együtt jár az illegális fakitermelés is. A telepések kihasználják a közösségek kiszolgáltatottságát és sebezhetőségét, ugyanis a mai napig sok földterületnek nincs földhasználati jogcíme, a földhatárok kijelölésének hiánya pedig elősegíti az illegális földfoglalásokat. A földfogalók fenyegetésekkel, támadásokkal, emberrablásokkal igyekeznek céljukat elérni, a telepések és indiánok közötti viták pedig sokszor véres eseményekbe torkollanak (Romo 2020). Maga az állam is támogatja a fakivágásokat, ugyanis koncessziókat ad el, ezek feltételeit egy az erdő- és vadgazdálkodásról 2000-ben elfogadott törvényben rögzítették. A törvény értelmében 40 ezer hektárnyi területet szándékoznak koncesszióba adni. A törvény 27. cikkelye szerint tiszteletben tartják a magánszemélyek és az őslakos közösségek tulajdonában lévő földeket (Ley 27 308), azonban mivel a földek nagy részének még nincs földhasználati jogcíme, nehéz bizonyítani, hogy egy terület a közösségek tulajdonában van.

Az Amerikai Egyesült Államok becslült adatai szerint Peru Kolumbia mögött a világ második legnagyobb kokatermesztő és kokaintermelő országa, a megművelt területek nagysága eléri az 52 ezer hektárt. A kokatermesztő területek kétharmada a VRAEM térségében van (INCSR Vol. 1. 2020: 211–212). Az utóbbi években a koka termelékenységének növekedését lehetett tapasztalni, főként a VRAEM régiójában (Estrategia Nacional 2017: 26). A koka termesztése vonzóbbnak tűnik, hiszen évente 3–4 alkalommal lehet betakarítani, míg a kávé vagy a kakaó csak egy alkalommal. Emellett a terület nehéz megközelíthetősége és az állami ellenőrzés hiánya kiváló lehetőséget nyújt az illegális kábítószer-kereskedő csoportok tevékenységei számára (Niño 2019: 355–356). Sejtések szerint e csoportok kapcsolatban állnak mexikói drokartellekkel és a kolumbiai FARC-ka⁹ (Moreno 2016). A kokaültetvények felszámolását célzó politikák és stratégiák nem voltak sikeresek ezidáig a régióban. Peru 1961-ben aláírta a Bécsi Konvenciót, amelynek értelmében ígéretet tett arra, hogy 25 éven belül felszámolja a kokatermesztést és használatot. Ezen ígéretét nem sikerült teljesítenie. Az Egyesült Államok segítségével az ország megpróbálta erősíteni drogellenes politikáját és alternatív fejlesztési programokat dolgozott ki az 1990-es évektől, azonban e programoknak nem volt hatása a VRAEM térségében (Parra y Guerra 2014). A közelmúlt történései közül Martín Vizcarra Cornejo elnök a nemzethez intézett üzenetét érdemes idézni, 2019-ben Peru Nemzeti Ünnepeán az alábbiakat jelentette be:

A tiltott kábítószer-kereskedelem veszélyt jelent a perui államra nézve, előállításának felszámolása a nemzeti és a nemzetközi piacokon olyan feladat, amelyet kormányom kiemelten vállalt. Idén a Felső-Huallaga-i Illegális Termesztés Csökkentésére és Felügyeletére Irányuló Különleges Projekt (CORAH) a kokalevelek illegális termesztésének felszámolását célzó

⁹ *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (Kolumbiai Forradalmi Fegyveres Erők).

akciókat indít el a VRAEM területén. Eltökélt célunk, hogy megfosszuk a termelés legfontosabb alapanyagától a kábítószer-kereskedelemben részt vevőket.

Ennek a közös munkának köszönhetően sikerült felszámolni 19 drogfeldolgozó óriás laboratóriumot, lefoglalásra került 5 kokalevélfőrlő gép és megsemmisítettünk 14 kokafeldolgozó tábor (Vizcarra 2019).

A folyamatokban történelmi lépésnek számítanak 2019 augusztusának történései. Egy hónappal Vizcarra elnök üzenetének megjelentetését követően Fabián Antúnez Camacho, az egyik legrégebbi asháninka szervezet, a Central Asháninka del Río Tambo elnöke a szervezet 33. kongresszusának egy döntése értelmében kérelmet nyújtott be Peru kormányának. A kérelemben az asháninka tagok azt a kérést fogalmazták meg, hogy a kormány kezdje meg az illegális kokatermesztés felszámolását a térségben, egyben aggodalmukat fejezték ki a régióban működő koka laboratóriumok miatt, amelyek „szennyezik a földeket és folyókat, hatásuk van a hagyományos halászatra és a családok élelmézésére” (Piden erradicar... 2019). 2019-ben több mint 25 ezer hektáron számoltak fel kokaültetvényeket Peruban, ebből 750 hektár található mindössze a VRAEM térségében (Villa Corta 2020: 29). A műveletek 2020 novemberében indultak el a már említett, a perui Belügyminisztérium által felügyelt CORAH projekt irányításával. A megkezdett program azonban lefékeződött, majd átmenetileg teljesen leállt a Covid-19 világitvány következtében. A műveletek csak 2020 októberében indultak el újra, hat hónapnyi szünetet követően (Peru reinicia... 2020). A Belügyminisztérium rendészetért felelős miniszterhelyettesének közleménye szerint 2020-ban végül mindösszesen 6272 hektáron sikerült ültetvényeket felszámolni (a tervezett 25 ezer hektár helyett) (Corah erradicó... 2020).

A kokaültetvények felszámolását célzó műveletekkel párhuzamosan számos kezdeményezés létezik alternatív fejlődést segítő projektek elindítására, melyek mind a perui kormány, mind nemzetközi szervezetek támogatását élvezik. Az első programok az 1980-as évekre nyúlnak vissza, ekkor olyan terményeket próbáltak bevezetni, amelyekkel helyettesíthető lett volna a koka, azonban e programoknak kevés pozitív eredménye volt. A 2000-es években indult el a fokozatos és összehangolt felszámolást, illetve az önfelszámolást célul kitűző, részvételen alapuló alternatív fejlesztési program, amelyet az Európai Fejlesztési Alap is támogat. A Comisión Nacional para el Desarrollo y Vida sin Drogas – Devida (A Kábítószer nélküli Életért és Fejlődésért Felelős Nemzeti Bizottság) megállapodásokat írt alá kokatermelőkkel, akik a terménycseréhez nyújtott támogatás mellett hektáronként 180 amerikai dollárt kapnának a felszámolt területek után. A feltétel az volt, hogy az adott közösség 80 százalékának bele kellett egyeznie az önkéntes felszámolásba. Az elmúlt években alternatív projektstratégiákat hajtottak végre a vidéki és fenntartható fejlődés előmozdítása érdekében (Parra y Guerra 2014: 93–102). E kezdeményezések többek között

támogatják az agrárerdészetet, a kokatermesztés következményeként leromlott területek helyreállítását, az erdőtelepítést és az erdőgazdálkodást, az alapvető közösségi infrastruktúra javítását, a magánberuházásokat, a helyes mezőgazdasági termelési gyakorlatokhoz nyújtott technikai segítségnyújtást, a helyi utak karbantartását (Programa presupuestal Devida). Az Egyesült Államok kormánya az USAID-on¹⁰ keresztül segíti a perui kormány nemzeti kábítószer-ellenes stratégiáját és a régió fejlődését azáltal, hogy alternatívákat kínál a koka termesztésére és technikai segítséget nyújt a programban részt vevő termelőknek. Szintén hozzájárul a gazdák számára ingyenes internetet kínáló telecentrumok létrehozásához (Desarrollo Alternativo – USAID 2018) és együttműködik az Erdészeti és Vadvilági Erőforrások Felügyeleti Szervével (Organismo de Supervisión de los Recursos Forestales y de Fauna Silvestre) a „Mochila Forestal” programban, amelynek célja, hogy az erdészeti erőforrások kezelését bemutató képzéseket szervezzen az őslakos közösségek számára (Osinfor 056–2019).

Az utóbbi években a központi dzsungel vidékén leginkább a minőségi kávé- és kakaótermesztést részesítették előnyben, sok esetben biotermesztésről van szó. 2018 végén elindították a VRAEM térségére vonatkozó fejlesztési stratégiát, amelynek célja egy fenntartható, irányítható völgy, valamint gazdasági és társadalmi fejlődés elérése volt (Jefe del Gabinete... 2018). Számos olyan szervezet alakult, amely több száz kávé- és kakaótermelő családot tömörít. E családok megpróbálnak hitelhez jutni parcelláik fenntartásához, mezőgazdasági alapanyagok és eszközök vásárlásához. A Devida is segíti a szervezeteket, főként abban, hogy biotermékeiket nemzetközi vállalatoknak értékesítsék és a völgyből származó kávé és kakaó így eljuthasson Európa és Amerika különböző országaiba. 2019-ben a perui kormány a területre vonatkozó átfogó stratégia részeként több mint 1 milliárd solt fektetett be a VRAEM régió fejlesztésébe, támogatta a kávé- és kakaótelepítést, az ananász-, citrus- és banántermesztést, technikai segítséget és tanácsadást nyújtott több közösségnek, valamint segítette a betakarítást, a betakarítás utáni munkákat és a piackeresést (Gobierno invirtió... 2020). 2021 januárjában a *Devida* bejelentette, hogy a 2021-es évben

mintegy 40 millió solt fektet be olyan közvetlen tevékenységekbe, mint a kakaó- és a kávétermesztés, a vízművelés és a méhészet értékláncában részt vevő termelők számára hirdetett képzések és technikai segítségnyújtás, az együttműködés előmozdítása és a közösségi irányítás megerősítése. A program kedvezményezettjei az a völgyben élő több mint nyolcezer család, akik elkötelezettek az alternatív, átfogó és fenntartható fejlődés és a legális gazdaság megteremtése mellett. Ebben az összefüggésben a szervezet 3377 hektáron támogatja a kakaótermesztést a telepítés, a növekedés és a termelés szakaszában, 1895 hektáron a kávétermesztést, mindemellett 447 tonna

¹⁰ *United States Agency for International Development* – az USA Nemzetközi Fejlesztési Hivatala.

kétfogú paku és pisztráng tenyésztésére alkalmas 597 akvakultúra, illetve 23 betakarítás utáni kakaófeldolgozó egység kerül beüzemelésre, fejleszti a méhészetet, megerősíti a térség 99 termelői szervezetét, valamint elősegíti 72 közösségi szervezet kapacitásépítését (VRAEM: Devida presenta... 2021).

Indián szervezetek és vezetők

Az utóbbi időben a *Devida* részt vesz a központi dzsungel különböző szervezetei által megrendezett konferenciákon, hogy minél jobban erősítse kapcsolatait és együttműködését az őslakos közösségekkel. Az 1970-es évek második felétől kezdett el fejlődni az indián közösségek etnikai-politikai tudata. 1970-ben a régióban termelt kávé forgalmazásának elősegítésére megalakult a *Central de Comunidades Nativas de la Selva Central* (CECONSEC), amely egyik alapítója volt az AIDESEP-nek¹¹ 1980-ban, azzal a céllal, hogy a már létező szervezeteket összefogja és képviselje az indián közösség érdekeit a perui esőerdei régióban. A fegyveres konfliktus időszakában több szövetség is született az amazóniai térségben. 1984-ben megrendezésre került Limában az Amazonas-medence indián szervezeteinek első kongresszusa, melyen az AIDESEP és négy másik (bolíviai, kolumbiai, brazil és ecuadori) nemzeti intézmény megalapították a Amazonas régió transznacionális szerveződését (COICA)¹² (Ñaco Rosas 2010: 66–69). Pár éven belül különböző regionális szervezetek alakultak Peruban és a többi országban. Az asháninkák által lakott régióban 1984-ben született meg a *Central Asháninka del Río Tambo* (CART), mely később a Fényes Ösvény elleni önvédelmi bizottságok létrehozását irányította (Ñaco Rosas 2010: 66).

1986-ban az ashaninka közösségek tagjai rossz bánásmód miatt panaszt tettek az AIDESEP-nél, amit a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a Perui Indigenista Intézet által végzett vizsgálatok sorozata követett, ezek azonban tovább erősítették a térségben tapasztalt visszaéléseket. A helyzet javítása érdekében az AIDESEP az IWGIA13-val és a dán kormánnyal (mint finanszírozóval) együttműködve programot indított a közösségek területi szabályozásának és az önkéntes elszigeteltségben élő őslakosok számára fenntartott rezervátumok elismerésének elérésére. A projekt 1998-ban jó eredményekkel zárult, több mint 200 közösség számára területi jogszabályokat hozott, és három rezervátumot elismert (García Hierro – Hvalkof – Gray 1998: 10). Az 1990-es években új, fontos szervezetek jöttek létre, mint például a CARE¹⁴ és a 2000-es években a FARE¹⁵, két olyan asháninka szervezet, amelyek a narkoterrorizmus által érintett régiókban

¹¹ *Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana.*

¹² *Coordinadora de las Organizaciones Indígenas de la Cuenca Amazónica.*

¹³ *International Work Group for Indigenous Affairs* (1968–), székhelye Kopenhága.

¹⁴ *Central Asháninka del Río Ene.*

¹⁵ *Federación Asháninka de Río Ene.*

tevékenykednek (Ñaco Rosas 2010: 67). Az AIDSESEP regionális szervezete a központi dzsungelben, az ARPI¹⁶ 2004-ben kapott legitimációt és azóta képviseli a terület őslakos közösségeinek jogait és érdekeit. Tizenkét szövetségből áll, amelyek az asháninka, ashéninka, kakinte, nomatshiguenga és yanesha közösségek körében tevékenykednek (AIDSESEP 05–04–2021).

A fent említett intézmények létrehozása mellett az is előrelépés, hogy az elmúlt években kezdeményezések születtek az őslakos vezetők képzésére különféle tanfolyamok és workshopok keretében. Különböző nemzetközi alapítványok és kormányzati intézmények olyan, az őslakos szervezetek küldöttjei számára kialakított projekteket hajtanak végre, amelyek célja, hogy az őslakos népek jogairól, a természeti erőforrásokkal való helyes gazdálkodásról, a területeik fenntartható kezeléséről, a konfliktuskezelésről, a jogalkotási normákról stb. szerzett ismeretek birtokában visszatérhessenek közösségeikbe és fontos szerepet játszhassanak közösségeik vezetésében és politikai képviseletében. A legutóbbi projekt keretében elindult az első olyan képző iskola, amelyben indiánpolitikai kérdésekről lehet tanulni. A perui Nemzeti Választási Bizottság és az ENSZ Fejlesztési Programja támogatásával létrehozott program 2020 őszén több perui őslakos szervezet – köztük az asháninkák – vezetőit képezte ki, hogy lehetővé tegye és elősegítse politikai részvételüket a 2021-es általános választásokon (Primera Escuela de Formación... 2020). E környezetvédő vezetők növekvő aktivitása azonban egyre erőteljesebb ellenérzéseket és erőszakot vált ki a kábítószer-kereskedők, az illegális fakitermelők és a betolakodók részéről. A vezetőket halállal és kínzásokkal fenyegetik, megfelelő védelem hiányában teljesen kiszolgáltatottak; úgy tűnik, a helyi hatóságok nem képesek garantálni a biztonságot a régióban. A korrupciós esetek szintén akadályozzák a probléma kezelését.

Az egyik fontos tényező az ügyben, hogy számos közösség még mindig nem rendelkezik a már említett földhasználati jogcímmel, következésképpen a kábítószer- és földkereskedők, valamint az illegális földfoglalók folyamatos fenyegetésben tartják őket, a földjeik miatt rájuk nehezedő nyomás igen nagy. Az erdőirtás a nem őslakos területeken nagyobb mértékű, mint az őslakos területeken, vagyis ez utóbbi régiókban hatékonyabb az indián környezetvédők tevékenysége (Carillo et al. 2020). Az egyik legismertebb eset Edwin Chota, egy asháninka vezető és környezetvédő volt, akit három másik kollégájával együtt 2014-ben meggyilkoltak, feltehetően illegális fakitermelők. Chota „nemcsak a folyamatos fakereskedelmet és az illegális fakitermelők ellene irányuló fenyegetéseit jelentette a hatóságoknak több alkalommal, hanem az őslakosok állami védelmének hiányára is panaszkodott” (Asháninka asesinado... 2014). Chota a fakitermelők ellen megfogalmazott panaszait a *National Geographic*, a *The New York Times* és más sajtóorgánumok

¹⁶ *Asociación Regional de Pueblos Indígenas de la Selva Central.*

is közölték. A fenyegetések ellenére a helyi hatóságok nem reagáltak a panaszaikra.

2013 óta megszorodtak az őslakos vezetők elleni fenyegetések és erőszakos cselekmények, a Covid-19 járvány évében volt a legtöbb gyilkosság. 2019-ben a perui Igazságügyi Minisztérium közzétett egy, az emberi jogi aktivisták védelmét szolgáló protokollt. Ez a minisztérium az az intézmény, amely ettől az évtől fogadja a fenyegetéseknek kitett környezetvédelmi vezetők védelmi kérelmeit. Az elmúlt két évben történt esetek azonban azt mutatják, hogy az állam továbbra is képtelen megoldani a problémát. A legutóbbi esetek egyike Estela Casanto Mauricio asháninka vezető meggyilkolása 2021 márciusában, aki már évek óta fenyegetéseket kapott a telepeseiktől. 2021 július elején újabb asháninka környezetvédő aktivista, az *Ecosira* szervezet titkára esett a narkoterrorizmus áldozatául. A világválság során Peruban 2021 júliusáig nyolc környezetvédőt öltek meg (Selva Central: Asesinan... 2021; Pasco: líder asháninka muere... 2021).

Következtetések

Mint láthattuk, erőszak és ellenállás kísérte az asháninka nép életét a gyarmati korszakban megjelenő első európai telepések megérkezése óta. Fő céljuk a földjeik védelme volt, de különösen a 19. századtól kezdve a visszaélések, támadások és a rabszolgamunka ellen is védekezniük kellett. A 20. század más kihívásokat is hozott magával, ezek a 21. században is jelen vannak: az illegális fakitermelés mellett a kábítószer-kereskedelem és a terrorista tevékenység ellen is küzdeniük kell, melyek káros következményei a perui őserdőben, pontosan az ő területükön érzékelhetők a leginkább. Az elmúlt évtizedekben jelentek meg az asháninka környezetvédők, akiknek nemcsak a saját közösségeikben és regionális szinten van fontos szerepük, hanem ők azok, akik nemzeti és nemzetközi szinten is jobban megismertethetik ügyüket és a központi dzsungel kihívásait. Az elmúlt évek eredményei, a nemzetközi szervezetek támogatása, az elindított kormányzati projektek, a számtalan őslakos szervezet jelenléte, valamint a közösség tagjainak képzése és oktatása ellenére az asháninka és más őslakos csoportok problémái az esőerdei régióban még mindig megoldásra várnak. Területeik földhasználati jogcímének megadása, az őslakos családok és a betolakodók közötti konfliktusokba való beavatkozás, a helyi hatóságok határozottabb hozzáállása, az állam védelme és közvetlen támogatása, a terrorista sejték elleni hatékonyabb fellépés és szigorúbb környezetvédelmi törvények nélkül sem rövid, sem középtávon nem várhatóak kézzel fogható eredmények és javulás az ügyükben.

(előadás formájában spanyol nyelven elhangzott:

South America, South Europe International Conference in Spanish 2

Security Challenges and International Relations Session, 2021. április 17.)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Alvarez Lobo, Ricardo: *TSLA, estudio etno-histórico del Urubamba y Alto Ucayali*, Editorial San Esteban, Salamanca, 1984.
- Asháninka asesinado había denunciado amenazas de taladores ilegales pero autoridades no le hicieron caso, SPDA, *Actualidad Ambiental*, 2014. szeptember 9., <https://www.actualidadambiental.pe/ashaninka-asesinado-habia-denunciado-amenazas-de-taladores-ilegales-pero-autoridades-no-le-hicieron-caso/>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana, AIDSESP, <http://www.aidesepp.org.pe/>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Base de Datos de Pueblos Indígenas u Originarios: Ashaninka, <https://bdpi.cultura.gob.pe/pueblos/ashaninka>, letöltés dátuma: 2021–02–28.
- Bock, Mechthild – Maury Parra, Luis César: *Investigación sobre el derecho asháninka y formas tradicionales y actuales de resolución de conflictos*, Defensoría del Pueblo, Lima, 2002.
- Carillo, Jorge – Cárdenas, Clarys – Atamain, Yanua – Santos, Geraldine – Zapata, Ralph: Morir por la tierra: catorce indígenas asesinados en la Amazonía desde el 2013, in: *Ojo Público*, 2020. április 22., <https://ojo-publico.com/1779/morir-por-la-tierra-indigenas-asesinados-en-la-amazonia>, letöltés dátuma: 2021–03–12.
- Comisión de la Verdad y Reconciliación: Informe Final*, Primera Parte, Tomos IV–V., Lima, 2003.
- Comunicado N° 001-2021-CC-FF-AA*, Comando Conjunto de las Fuerzas Armadas del Perú, 2021. március 30.
- Conclusiones Generales del Informe Final de la CVR*, Lima, 2003.
- Constitución de la República del Perú, 1993. december 29., <http://www.congreso.gob.pe/Docs/files/documentos/constitucion1993-01.pdf>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Constitución para la República del Perú, 1979. július 12., <http://www4.congreso.gob.pe/comisiones/1999/simplificacion/-const/1979.htm>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, IEP Ediciones, Lima, 2004.
- Corah erradicó más de 6 mil hectáreas de hoja de coca en tres meses, in: *El Peruano*, 2020. december 16., <https://elperuano.pe/noticia/111900-corah-erradico-mas-de-6-mil-hectareas-de-hoja-de-coca-en-tres-meses>, letöltés dátuma: 2021–03–14.
- Decreto Ley 20 653, 1974, <https://peru.justia.com/federales/decretos->

- leyes/20653-jun-24-1974/gdoc/, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Desarrollo Alternativo – USAID*, 2018, Folleto informativo, <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1862/AD-Spanish-30set18.pdf>, letöltés dátuma: 2021–03–05.
- Diques Rios, Berlín: El pueblo asháninka – asheninka del Perú: realidad oculta, in: *Cultura Viva Amazonía. Revista de Investigación Científica*, Pucallpa, Peru, 1 (2) 2016, 52–57.
- Espinosa, Oscar (szerk.): *Los pueblos ashaninka, kakinte, nomatsigenga y yanesha*. Serie Nuestros Pueblos Indígenas No. 1., Ministerio de Cultura, Lima, 2014.
- Espinosa, Oscar: La violencia y la historia asháninka: De Juan Santos Atahualpa a Sendero Luminoso, 2012, in: Chaumeil, J.P. – Correa, F. – Pineda, R.: *El aliento de la memoria: Antropología e Historia en la Amazonía Andina*, IFEA, Universidad Nacional de Colombia, 2012, 284–301.
- Estrategia Nacional de Lucha contra las Drogas 2017–2021*, Comisión Nacional para el Desarrollo y Vida sin Drogas – DEVIDA, Lima, 2017.
- Estudio sociocultural de la cosmovisión y prácticas en comunidades indígenas asháninkas. Informe final*, Ministerio de Salud, Perú, 2011.
- Ferri Carreres, Natividad – Orihuela Egoavil, Emilio Fernando: Cooperación y conflicto en la selva central peruana: las frágiles alianzas entre franciscanos y caciques del Cerro de la Sal durante el siglo XVI, in: *EREBEA, Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, no. 10, 2020, 211–228, doi:<http://dx.doi.org/10.33776/erebea.v10i0.-4809>, letöltés dátuma: 2021–03–05.
- García Hierro, Pedro – Hvalkof, Søren – Gray, Andrew: *Liberation through Land rights in the Peruvian Amazon*, IWGIA, Document No. 90, Copenhagen, 1998.
- Gobierno invirtió más de S/1000 millones para proyectos alternativos. Desarrollo del VRAEM en marcha, in: *El Peruano*, 2020. február 17., <https://elperuano.pe/noticia/89942-desarrollo-del-vraem-en-marcha>, letöltés dátuma: 2021–03–12.
- International Narcotics Control Strategy Report. Drug and Chemical Control*, Vol 1. (INCSR), Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs, United States Department State, 2020.
- Jancsó, Katalin: A világgazdaság sötét bugyrai: kaucsukláz a perui Amazóniában, in: *Világtörténet*, Budapest, 2011. 1–2., 1–12.
- Jefe del Gabinete lanza Estrategia de Desarrollo VRAEM 2021, Presidencia del Consejo de Ministros, Nota de Prensa, 2018. november 23., <https://www.gob.pe/institucion/pcm/noticias/22957-jefe-del-gabinete-lanza-estrategia-de-desarrollo-vraem-2021>, letöltés dátuma: 2021–02–28.

- Ley N° 30470. Ley de Búsqueda de Personas Desaparecidas Durante el Periodo de Violencia 1980–2000, 2016, <https://leyes.congreso.gob.pe/Documentos/Leyes/30470.pdf>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Ley N° 27308. Ley Forestal y de Fauna Silvestre, 2000, [http://www2.congreso.gob.pe/Sicr/Comisiones/2004/Ambiente_2004.nsf/Documentosweb/B3C19C66088471A405256F320056-AC0D/\\$FILE/L27308.pdf](http://www2.congreso.gob.pe/Sicr/Comisiones/2004/Ambiente_2004.nsf/Documentosweb/B3C19C66088471A405256F320056-AC0D/$FILE/L27308.pdf), letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Ludescher, Monika: Instituciones y prácticas coloniales en la Amazonía peruana: pasado y presente, in: *Indiana*, no. 17–18, 2001, 313–359.
- Moreno, José Manuel: Sendero Luminoso, narcoterrorismo en el Perú, in: *Análisis GESI*, 25/2016, <http://www.seguridadinternacional.es/?q=es/content/sendero-luminoso-narcoterrorismo-y-seguridad-en-el-peru%C3%BA>, letöltés dátuma: 2021–03–05.
- Ñaco Rosas, Guillermo: *Mesozonificación Ecológica y Económica para el Desarrollo Sostenible de la Provincia de Satipo. Informe temático. Caracterización social y antropológica*, Instituto de Investigaciones de la Amazonia Peruana, Iquitos, 2010.
- Niño, César: Post-senderismo, meta-seguridad y meta-violencia peruana en el caso VRAEM, in: *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política, Humanidades y Relaciones Internacionales*, año 22, no. 43, 2020, 349–365, <https://dx.doi.org/10.12795/araucaria.2020.i43.18>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- OSINFOR: *Nota de Prensa N° 056-2019*, Mochila forestal de OSINFOR, importante herramienta para el desarrollo forestal, <https://www.osinfor.gob.pe/mochila-forestal-del-osinfor-importante-herramienta-para-el-desarrollo-de-forestal/>, letöltés dátuma: 2021–03–08.
- Parra y Guerra, Ernesto Moisés: Desarrollo alternativo en el Perú: treinta años de aciertos y desaciertos, in: *Perspectivas Rurales. Nueva época*, 12(23), 85–104, 2014, <https://www.revistas.una.ac.cr/index.php/perspectivasrurales/article/view/5599>, letöltés dátuma: 2021–03–08.
- Pasco: líder asháninka muere tras ser disparado en zona amenazada por el narcotráfico, in: *La República*, 2021. július 1., <https://larepublica.pe/sociedad/2021/07/01/pasco-lider-ashaninka-muere-tras-ser-disparado-en-zona-amenazada-por-el-narcotrafico/>, letöltés dátuma: 2021–07–08.
- Perú reinicia operaciones de erradicación de cultivos de hoja de coca, Nota de Prensa, Ministerio del Interior, 2020. október 2., <https://www.gob.pe/institucion/corahperu/noticias/306010-peru-reinicia-operaciones-de-erradicacion-de-cultivos-de-hoja-de-coca>, letöltés dátuma: 2021–03–12.

- Piden erradicar cultivos, in: *El Peruano*, 2019. augusztus 25., <https://elperuano.pe/noticia/82776-piden-erradicar-cultivos>, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Primera Escuela de Formación Política Indígena en Perú, 2020. szeptember 28., Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, <https://www.pe.undp.org/content/peru/es/home/presscenter/articles/2020/primera-escuela-de-formacion-politica-indigena-en-peru.html>, letöltés dátuma: 2021–02–25.
- Programa presupuestal de desarrollo alternativo integral y sostenible – PIRDAIS, DEVIDA. Comisión Nacional para el Desarrollo y Vida sin Drogas, <https://www.devida.gob.pe/programa-presupuestal-de-desarrollo-alternativo-integral-y-sostenible-pirdais1>, letöltés dátuma: 2021–03–03.
- Registro Nacional de Personas Desaparecidas y Sitios de Entierro (RENADE), Dirección General de Búsqueda de Personas Desaparecidas, 2019, <https://cdn01.pucp.education/idehpucp/wp-content/uploads/2020/09/08185323/Folleto-3-RENADE-1.pdf>, letöltés dátuma: 2021–03–14.
- Romo, Vanessa: Crisis en el VRAEM: invasión de territorio indígena y narcotráfico en plena pandemia, in: *Mongabay*, 2020. május 12., <https://es.mongabay.com/2020/05/vraem-narcotrafico-ashaninkas-pandemia-covid-19/>, letöltés dátuma: 2021–03–06.
- Ron, James: Ideology in Context: Explaining Sendero Luminoso’s Tactical Escalation, in: *Journal of Peace Research*, vol. 38. no. 5., 2001, 569–592.
- Santillán O’Shea, Patricia: Sendero Luminoso: evolución histórica y relevancia actual, *Documento Opinión*, 34/2017, Instituto Español de Estudios Estratégicos, http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2017/DIEEEEO34-2017_Sendero_Luminoso_Patricia_Santillan.pdf, letöltés dátuma: 2021–03–02.
- Santos-Granero, Fernando: *Etnohistoria de la alta Amazonia: siglo XV-XVIII*, Editorial Abya Yala, Quito, 1992.
- Selva Central: Asesinan a lideresa asháninka que defendía a su comunidad de invasores, Centro Amazónico de Antropología y Aplicación Práctica, 14 de marzo de 2021, <https://www.caaap.org.pe-/2021/03/14/selva-central-asesinan-a-lideresa-ashaninka-que-defendia-a-su-comunidad-de-invasores/>, letöltés dátuma: 2021–03–20.
- Veber, Hanne (ed.): *Historias para nuestro futuro – Yotantsi ashi Otsipaniki*, TAREA, Lima, 2009.
- Vigil Oliveros, Nila: Poblamiento y ocupación de la Selva Central del Perú. La conquista del territorio asháninka, in: *Anales de Antropología*, 52(2), 2018, DOI:10.22201/ia.24486221e.2018.2.64951, 157–176.
- Villa Corta, Eduardo: Perú erradica plantas de coca por primera vez en el VRAEM, área de acción de Sendero Luminoso, *Global Affairs*.

- Narcotráfico. Seguridad Regional Americana*, 2020. május, 29–31, https://www.unav.edu/documents/16800098/17755721/SRA-2020_29-31_Drugs-PER-BOL.pdf, letöltés dátuma: 2021–03–20.
- Villasante, Mariela: La guerra en el VRAEM: los problemas del estado para restablecer la paz y los vacíos legales aplazados, in: *IDEELE*, 284, 2019, <https://revistaideele.com/ideele/content/la-guerra-en-el-vraem-los-problemas-del-estado-para-restablecer-la-paz-y-los-vac%C3%ADos-legales>, letöltés dátuma: 2021–03–08.
- Villasante, Mariella 2014b: Los asháninka y los sitios de entierro, Instituto de Democracia y Derechos Humanos, 2014. június 18., <https://idehpucp.pucp.edu.pe/opinion/los-ashaninka-y-los-sitios-de-entierro/>, letöltés dátuma: 2019–06–20.
- Villasante, Mariella 2014a: *La violencia senderista entre los asháninka de la Selva Central*, Documento de Trabajo, IDEHPUCP, Seminario del 30 de abril de 2014.
- Vizcarra Cornejo, Martín: Mensaje a la Nación, 2019. július 28., https://www.scribd.com/document/420024805/Presidente-Martin-Vizcarra-ofrece-Mensaje-a-la-Nacion#download&from_embed, letöltés dátuma: 2021–03–10.
- VRAEM: Devida presenta plan de trabajo anual 2021 con organizaciones y asociaciones de productores del norte de valle, Comisión Nacional Para el Desarrollo y Vida sin Drogas, Presidencia del Consejo de Ministros, Nota de Prensa, 2021. január 27., <https://www.gob.pe/en/institucion/devida/noticias/326670-vra-em-devida-presenta-plan-de-trabajo-anual-2021-con-organizaciones-y-asociaciones-de-productores-del-norte-del-valle>, letöltés dátuma: 2021–03–20.

AZ EL NIÑO PERUBAN. TÖRTÉNETI ASPEKTUSOK ÉS A JELENSÉG ELSŐ LEÍRÁSAI MAGYARORSZÁGI FOLYÓIRATOKBAN

Az El Niño és jelenléte a felfedezések előtti időkben

Már a 16. századtól kezdődően megjelentek – főként krónikások műveiben – írott források a Dél-Amerika csendes-óceáni partvidékén szabálytalan időközökben jelentkező szélsőséges időjárási viszonyokról.¹ A Humboldt-áramlatnak vagy Perui-áramlatnak nevezett tengeri áramlás és annak okainak első tudományos leírását maga Alexander von Humboldt fogalmazta meg 1802–1803 között lezajlott perui–ecuadori utazása során, az El Niño jelenség felismerésére és rövid bemutatására tudományos körökben azonban egészen 1892-ig kellett várni. Az időjárási anomáliák hivatalos feljegyzései ugyan már a 19. században megkezdődtek, de a 20. századtól váltak csak igazán gyakorlattá. Az élénkebb érdeklődés az időjárási szélsőségek iránt és azok szisztematikus tanulmányozása az 1930-as évektől indult el a kutatók körében.

A ma El Niñoként ismert jelenség során a perui és ecuadori csendes-óceáni partvidékre érkező hideg tengeráramlatok felszíni vizének több fokos felmelegedése figyelhető meg, ami az egyébként igen száraz északi partvidéken nagyfokú párolgást, majd intenzív esőket és áradásokat idéz elő. A déli partvidéken ezzel párhuzamosan szárazságot lehet tapasztalni (Crónicas 2000: 234). A kutatók mai tudása szerint a kelet-nyugati irányú passzát szelek hatására Amerika Egyenlítőhöz közel eső csendes-óceáni partvidékén, Ecuador és Peru közelében a tenger szokatlanul hideg, ami csökkenti a párolgást és a partokon igen száraz, sivatagi klímát okoz. A hideg tengervíz bőséges halállománnyal rendelkezik, aminek köszönhetően intenzív halászat folyik a térségben. Az óceán nyugati felén ugyanezek a szélességi fokokon jóval melegebb a tengervíz és esőerdő borítja a szárazföldet. Három–hét évente fordul meg e helyzet, erős esőzéseket okozva a perui és ecuadori partvidéken, általában november és március között. A jelenség elmúltával és a szelek visszafordulásával olykor az El Niño ellensúlyozására ellentétes folyamatok is beindulnak, a La Niña erős monszunesőket és a tengervíz hőmérsékletének csökkenését hozza a Csendes-óceán nyugati

---

¹ Az El Niño ázsiai hatásait és a trópusi területek szélsőséges klimatikus változásait már az 1700-as évektől tanulmányozni kezdték, főként francia, angol, skót kutatók (Grove 2007: 77–78).

medencéjében, aszályokat pedig a dél-amerikai partvidéken (Adamson 2019). Klaus Wyrtki kutatásai alapján ma már azt is tudjuk, hogy az El Niño „az egyenlítői Csendes-óceán a passzátszelek légköri kényszerére adott válasza” (Wyrtki 1975: 583) és egy tengeri és egy légköri jelenség láncreakciónak eredménye. A 20. századi kutatások két további jelentős személyisége Gilbert Walker, aki a csendes-óceáni térség légköri cirkulációival foglalkozott és egy légköri jelenség, a Déli Oszcilláció felismerése fűződik nevéhez (1925), illetve Jacob Bjerknes, aki elsőként azonosította a kapcsolatot a Déli Oszcilláció és az El Niño között az 1960-as években (Farkas 2013: 3–12). Tehát az El Niño egy tengeri és egy légköri jelenség (déli oszcilláció) egymásra hatásának eredménye, melyet együttesen El Niño – Déli Oszcilláció, azaz angolul rövidítve ENSO jelenségkörnek neveznek (Bartholy et al. 2013).

Az El Niño időjárásra és természetre gyakorolt hatásának legrégebbi bizonyítékai különböző régészeti leletek, illetve a természetben található többezer éves lenyomatok, mint például a gleccserek, idős fák évgyűrűi, korall-lemezek, folyami és tengeri üledékek és hordalékok (Macharé – Ortlieb 1993: 35). Az európaiak megérkezése előtti időkből írásos emlékek ugyan nem állnak rendelkezésre Latin-Amerikában, mégis a Kolumbusz előtti időkre vonatkozó kutatások arra engednek következtetni, hogy a 16. század előtt is észlelték a jelenséget, komoly hatása volt a régióban, sőt globálisan, a Föld különböző pontjain élő társadalmakra is. Az utóbbi ötezer év során a kutatók szerint legalább húsz szupererős El Niño esemény érezte hatását a Föld számos térségében, ezek összefüggéseit is kutatják az utóbbi években (Grove – Adamson 2017: 9).

Az El Niño-hoz kapcsolódó dél-amerikai régészeti kutatások kiemelkedő példája egy a 2010-es években, a chimú birodalom² fővárosa, Chan Chan (Trujillo provincia) közelében, Las Llamas – Huanchaquito régészeti lelőhelyén megtalált leletanyag. Az ásatások során tömeges gyermek- és lámaáldozatok nyomaira bukkantak a kutatók: mintegy 140 gyermek és 200 láma csontvázát találták meg a partvidék homokos rétegeiben. A régészek e tömeges emberáldozatot az El Niñóra jellemző időjárási eseményekkel (erős esőzésekkel és árvizekkel) hozták összefüggésbe. A szélsőséges időjárás nyomait megtalálták a lelőhely rétegeiben, mely a 15. században az andoki régió egyik legfontosabb államában minden valószerűség szerint komoly gazdasági, politikai, társadalmi bizonytalanságot és válságot idézett elő. A chimú társadalom legfontosabb tagjait áldozták fel az isteneknek a természeti katasztrófa elkerülése végett (Prieto 2019). További régészeti leletek alapján feltételezik, hogy a Trujillo közelében található Moche-völgyben, a chimúk előtti időkben, i. sz. 600 körül, valamint már a chimú időszakban, 1100 körül is nagy árvizek és esőzések lehettek a térségben. A Trujillótól északra fekvő Sipán régészeti lelőhelyen az i. sz. első három évszázadban szintén több

² Észak-Peru partvidékén a 9. és 15. század között fennálló királyság.

alkalommal bekövetkező pusztításra utalnak a feltárt emlékek. A szélsőséges időjárási események hatással voltak a partvidék növény- és állatvilágának megváltozására is (Macharé – Ortlieb 1993: 41–44).

A gyarmati kor és a függetlenségi korszak forrásai

Az európai hódításokat követően megszülető krónikákban már írásos feljegyzéseket is olvashatunk az időjárási anomáliákról és azok következményeiről. Felipe Guamán Poma de Ayala 1615-ben megjelent krónikájában arról számolt be, hogy Pachacútec Inca³ idejében sok természeti csapás érte a birodalmat, a 10 éven át tartó szárazságnak köszönhetően nem volt elég élelem, majd hatalmas viharok, sőt, jégesők, földrengések érkeztek (Poma de Ayala 1980: 79), továbbá féreginvázió, egér- és madárpestis pusztított (Poma de Ayala 1980: 213). A római katolikus előljáró, Reginaldo de Lizárraga, aki 55 éven át élt a Perui Alkirályság területén, kiadatlan krónikájában⁴ részletes leírást adott a ciklikusan visszatérő El Niño jelenségről. Ő is Peru északi partvidékének és Trujillo környékének leírásában tért ki az esőzések és árvizek pusztításaira. Az áradások tönkretették az haciendákat, elmosták a házakat, városok kerültek veszélybe, nehézségek árán tudták csak megmenteni a templomok díszítéseit. Hiába próbáltak helyreállítási munkákat végezni, a víz rövid időn belül újra elmosott mindent. Lizárraga az indián lakosoktól származó információkra támaszkodva utalt arra, hogy a spanyolok megérkezése előtti időkben is többször pusztítottak nagy esők és áradások. Ő maga is élt Trujilloban, ahol egy alkalommal személyesen is megtapasztalta e szélsőséges időjárási körülményeket, a szél lesodorta a házak tetejét, a csatornák egy szempillantás alatt kiöntöttek. A víz elvonulása után Lizárraga Poma de Ayalához hasonlóan beszámolt vulkánkitörésekről, földrengésekről és a településeken és földeken megjelenő kártevőkről (tücsköket, egereket említ), melyek hatalmas pusztítást végeztek a termésben és a lakóépületekben (Lizárraga 1916).

Az 1700-as évek elején bekövetkező eseményekről is rendelkezésre állnak történeti források. Trujillo corregidorja, Miguel Feijoo de Sosa Madridban kiadott művében, amelyben Trujillo környékét írta le, három évet is megemlített (1701, 1720 és 1728), amelyek nagy esőzéseket hoztak az északi-tengerpartra. Kiemelte az 1728-as esztendőt, amikor is 40 napon át esett az eső, a víz elárasztotta Trujillo utcáit. Feijoo is visszatérő jelenséggé mutatta be az esőzéseket és földrengéseket, emellett kiemelte, hogy a lakosok a víznél még jobban tartanak az ezt követő fertőzésektől és betegségektől, amelyek megtámadják a növényeket és terméketlenné teszik a földeket (idézi Huertas Vallejos 2001: 20–21).

³ 1438–1471 között az Inka Birodalom uralkodója.

⁴ 1909-ben, Limában, majd 1916-ban Buenos Airesben került kiadásra a mű.

A 18–19. század fordulójától egyre több utazót, természettudóst foglalkoztatott a jelenség, illetve írták le tapasztalataikat naplókban, beszámolóikban. A cseh botanikus, Tadeáš Haenke 1790-ben járt Peruban a Malaspina-expedíció⁵ botanikus szakértőjeként. Piura vidékén járva arról számolt be, hogy 6–8 évi szárazság után általában erős esőzések jönnek, amelyek elárasztják a földeket, a medrűkből kilépő folyók elöntik a városok utcáit. Ezekben az időszakokban, dinnyén, gyapoton, tökféléken, virágokon, gyógynövényeken kívül más nemigen terem meg (Haenke 1901: 237). Az 1700-as évektől már tudomása volt a hajósoknak a perui partokhoz közeli hideg tengeráramlásról. Alexander von Humboldt 1802–1803-ban érkezett Ecuadorba és Peruba, ő volt az, aki elsőként végzett pontos méréseket a partvidék tengervizében, és részletes leírást adott közre arról, hogy a perui partok közelében hidegebb a tenger. Véleménye szerint ez okozta a szárazföldön mért alacsony hőmérsékleteket is (Humboldt 2006: 171). Humboldt a későbbiekben is érdekelte e tengeri áramlat és annak jellemzői. Ismert egy levelezés is az 1830-as évek végéről Charles Darwin és Humboldt között, melyben felmerült e téma. A levelezésben Humboldt megemlítette, hogy mérései szerint a hideg tengeráramban 15–16 fokos a víz, míg messze az áramlattól akár 27–29 fokos is lehet. Ugyanakkor más hajósok elbeszélései alapján azt valószínűsítette, hogy vannak további hideg folyosók a tengerben. Humboldt arra volt kíváncsi, hogy Charles Darwin a Robert Fitz Roy irányításával vezetett Beagle expedíción⁶ miket tapasztalt a csendes-óceáni partvidék vizének hőmérsékletével kapcsolatban a Galápagos-szigeteknél (Humboldt 2006: 45–46). Humboldt levelében már egészen pontos képet tudott felvázolni a később róla elnevezett áramlatról. Méréseiből következtetni tudott arra, hogy a tengeráramlatokban eltérések vannak, és hogy a trópusi óceánok vizének mély rétegeiben hideg áramlások találhatók, melyek bizonyítékai lehettek annak a feltételezésnek, miszerint a sarkkörök felől a trópusi régiók felé a mélyben hideg áramlatok folynak (Chirino – Yudilevich 1999).

A 19. század első felében már több tudós érdeklődést mutatott a tengeráramlatok és a szélsőséges időjárási események okai iránt. Az orvos, meteorológus, természettudós Hipólito Unanue⁷ például az 1815-ben megjelent, Lima klímáját bemutató könyvében felvetette annak a lehetőségét, miszerint a Peruban tapasztalt időjárási jelenségek összefüggésben állhatnak a világ más tájain bekövetkező eseményekkel. Az 1804-ben Limában,

⁵ A világ körüli tudományos expedíció 1789–1794 között, III. Károly spanyol király megbízásából Amerikában, a Fülöp-szigeteken, Új-Zélandon, Ausztráliában végzett kutatásokat. Haenke végül csak rövid időre csatlakozott az expedícióhoz, huzamosabb ideig önállóan kutatott. Bejárta a La Plata vidékét és Chilét, Perut, Bolíviát.

⁶ A Beagle hajó második földrajzi felfedező útján vett részt Charles Darwin 1831–1836 között.

⁷ (1755–1833), a San Fernando Királyi Orvosi Kollégium megalapítója, Peru első alkotmányos kongresszusának elnöke (1822–23 között).

Trujillóban tapasztalt nagy melegekkel párhuzamban említette meg például Hamburg, Párizs vagy Bécs januárban tapasztalt tavaszi hőmérsékleteit, illetve az ugyanekkor bekövetkező földrengéseket Spanyolországban, Afrikában és Flandriában (Unanue 1815: 39).⁸ A már említett Feijoóhoz hasonlóan ő is beszámolt az 1701, 1720 és 1728-ban jelentkező nagy esőzésekről, amelyek épületeket és termőföldeket romboltak le, ugyanakkor arra is rámutatott, hogy az intenzív esős időszakok éveiben déli széllel kísért erős melegek voltak, a szelet pedig néha felváltották ellentétes irányú, északi légmozgások (Unanue 1815: 31).

A kozmográfus José Gregorio Paredes szintén összefüggésekben próbált gondolkodni, minden valószínűség szerint ő volt az első tudós, aki felismerte, hogy kapcsolat lehet az északi partok esőzései és a központi partvidéken tapasztalható hőmérséklet-emelkedések között. A művének kiadása előtti évben, 1828-ban szokatlanul meleg időjárást tapasztaltak Limában, mialatt Trujillótól északra, Piura és Sechura környékén több héten át tartó, nagy károkat okozó esőzések voltak. Az 1828-as év történéseit az 1803–1804-es eseményekhez hasonlította Paredes (Paredes 1829: 7), és a már korábbról ismert jelenségekről számolt be: az északi partvidék esőzéseinek hatására több folyó kiöntött medréből, városokat öntött el, településeket zárt el a külvilágtól, emellett kártevők inváziója is veszélyeztette a földeket (Paredes 1829: 6).

A fordulópont: az 1891-es szupererős esemény

Az említett két alkalmon kívül további 5–6 nagyon erős természeti csapás következett be a 19. század folyamán; az utolsó, 1891-es jelenség fordulópontot jelentett az időjárási esemény történetében, ugyanis az első olyan El Niño volt, amely tudományos kutatásokat indított el. Camilo Carrillo, perui tengerész és politikus, a San Marcos Egyetem tanára és 1881–1899 között az ország hajózási és hadügyminisztere, 1888-ban többedmagával megalapította a Limai Földrajzi Társaságot (Sociedad Geográfica de Lima 31–05–2021), melynek maga Carrillo az alelnöke lett. A szervezet egy másik alapítója, az orvos, politikus, újságíró Luis Carranza a társaság értesítőjének első számában már utalt egy olyan ellenáramlatra, amely a megszokott hideg tengervíz helyett melegebb vizet sodor az ecuadori és perui partszakaszokra. Feljegyzése szerint a melegebb áramlat a Guayaquil-öböl felől érkezett és 1891-ben erőteljesen megváltoztatta az egyébként hűvös, száraz partvidék nyarának időjárását, erős melegeket és magasabb páratartalmat okozva (Carranza 1891: 844–845). Egy évvel később, Camilo Carrillo, a társaság 1892-es éves kongresszusán, részletes előadást tartott a

⁸ Richard Grove éppen ellenkező hatásról számolt be az 1788–89-es El Niño kapcsán. A témában írt tanulmánya szerint ezekben az években Franciaországban és Spanyolországban erős nyári aszályokat szokatlanul hideg telek és havazások követtek (Grove 2007: 94–95).

csendes-óceáni áramlatokról, a Humboldt-áramlatról, a korábbi kutatásokról, mérésekről. Előadása megjelent a társaság értesítőjének második számában. Carrillo több korábbi hajós (M. Lartigue, Fitz-Roy) megfigyeléseit vette számba és jelezte, hogy a jelenséget már a megelőző időkben is észlelték. Ő az, aki először említette meg hivatalos körökben azt a tényt, hogy a perui halászok *El Niño* (kis Jézus) néven ismerik ezt az időjárási anomáliát:

A paitai halászok, akik gyakran hajóznak kisméretű bárkáikkal a partok mentén Paitától délre vagy északra, ismerik ezt az áramlatot és kis Jézusnak hívják, kétségkívül abból kifolyólag, hogy a jelenség erőteljesebben és érzékelhetően karácsonyt követően jelentkezik. Az ellenáramlat véleményem szerint a Guayaquil-öböltől vagy annak környékétől indul és egyes időszakokban, főként nyáron, az észak-perui partok közelébe pálmafa-, banánfa-, narancsfaleveleket és sok egyéb olyan tárgyat sodor, melyeket a Guayaquil és a Tumbes folyók szállítanak a tenger felé és melyeket az El Niño áramlat egészen Sechura és Pacasmayo magasságáig sodor el. Ez a tengeráramlat nehezen érzékelhető gyorsasága miatt és néhány hajós feltételezésével ellentétben nem valószínű, hogy az északi szelek hozadéka, mivel e szélességi fokoknál ezek nem jellemzők. Ráadásul ez esetben el kellene fogadnunk azt a feltevést, miszerint elég erős e szelek aktivitása ahhoz, hogy megtörve a Humboldt-áramlat erejét ki tudjon alakulni az El Niño ellenáramlat (Carrillo 1892: 83–84).

Carrillo számára logikusnak tűnt a Humboldt-áramlatéhoz képest melegebb hőmérséklete e tengeráramlatnak, amire a magyarázat az volt, hogy északabbról, az Egyenlítőhöz közel fekvő Guayaquil felől érkezett. Sok egyéb információt azonban még nem tudtak a tengeráramlatról, számos kérdést vetett fel előadásában, például azt, hogy vajon milyen mélységű és kiterjedésű, feloszlik-e a perui partoknál vagy tovább halad esetleg egészen a chilei partok közelében található Chiloé-szigetig. Carrillo összefoglalta azokat az ismereteket is, amelyeket már tudtak a korabeli tudósok a Humboldt-áramlatról (Carrillo 1892: 85–87). Tanulmányának lezárásaként a Humboldt-áramlat kutatását minden nemzet számára fontosnak ítélve arra ösztönözte a kutatókat, hogy még részletesebben tanulmányozzák a jövőben a célból, hogy minél többet megtudjanak még ismeretlen jellemzőiről.

A piurai születésű természettudós, történész, politikus és diplomata, Víctor Eguiguren szintén az 1891-es szupererős El Niñót követően kezdte tanulmányozni a jelenséget. Hosszabb tanulmányát a Piura környéki esőzésekről a *Limai Földrajzi Társaság Értesítője* 1894-ben jelentette meg. Ebben ő is számot adott a korábban végzett kutatásokról és az elmúlt évtizedek észleléseiről, illetve számba vette az elmúlt évtizedek legjelentősebb intenzív esőkkel járó eseményeit (Eguiguren 1894: 247–248). Eguiguren érdekességként megemlítette, hogy az 1828-as esőzések voltak az elsők, amelyeket a perui tengerpartra nem jellemző villámlás, dörgés, hurrikán kísért

és melynek emberi sérültjei is voltak. A Humboldt áramlás és a meleg ellenáramlat leírását és elemzését követően szintén arra a következtetésre jutott, hogy az intenzív esős időszakok e meleg ellenáramlatnak köszönhetőek (Eguiguren 1894: 257–258).

Úgyszintén az említett földrajzi társaság kiadványában jelentek meg az ismert olasz származású, Peruban élő természettudós, geográfus egyetemi tanár, Antonio Raimondi kéziratának egyes részei, amelyben a Humboldt-áramlat és annak korabeli tanulmányozásának, illetve az óceán hőmérséklet-méréseinek és hőmérséklet-változásainak részletes ismertetésén túl arról is írt, hogy milyen hatással van a hideg áramlat a partvidéki térség klímájára. Raimondi egy, a korábbi szerzők által nem említett részletre is kitért, mégpedig arra, hogy a hideg áramlat az, amelynek köszönhetően a sárgaláz elkerüli a perui–ecuadori csendes-óceáni partvidéket. Elmondása szerint, a történelem során két alkalommal jelent meg a sárgaláz a partvidéki zónákban, mindkét alkalommal a kór megjelenésével egyidőben a partvidék tengervíz-hőmérsékletében emelkedést lehetett tapasztalni (Raimondi 1897: 266–267). Az 1867-es évet hozta példaként, amikor is a partvidék északi területein több órán át hatalmas dörgéseket és villámzásokat tapasztaltak. Trujillóban és a várostól északra is hasonló jelenségek következtek be, nagy záporokkal, amelyek következtében az utcákat elöntötte a víz. A tengeráramlat iránya megváltozott, megemelkedett a tengervíz szintje, nagy mennyiségű hal pusztulását okozva. Raimondi szerint ekkor „jelentek meg Trujillóban és körzetében a sárgaláz első esetei, mely dél felé terjedt tovább hatalmas pusztítást okozva főként az indián népesség körében” (Raimondi 1897: 277–278).⁹

Mint látjuk, az 1891-es erős El Niño hatására valóban nagyobb figyelmet kaptak a csendes-óceáni tengeri áramlatok, azok jellemzői, és a szárazföldre gyakorolt hatásai a perui földrajzi, természettudományi, hajózási szakemberek, politikusok köreiben. Azonban nem csak a perui, de a nemzetközi tudós közönség is egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a téma iránt. A Londonban, 1895-ben megrendezett 6. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson egy perui diplomata, Federico Alfonso Pezet¹⁰ előadást tartott a perui jelenségről, megemlítve a Limai Földrajzi Társaság a témában publikált cikkeit és a 19. századi megfigyeléseket. Pezet kiemelte az 1891-es évet, amikor is az erős El Niño hatásokat tapasztalva a Limai Földrajzi Társaság elnöke kiemelten kezdett foglalkozni a témával. Ebben az évben Pezet elmondása szerint az észak-perui partokra nagy farönköket és elpusztult alligátorok tetemeit sodorta ki a tenger. A meleg tengeráram erős

⁹ Az utóbbi évtizedek kutatásai alapján tudjuk, hogy valóban több esetben az El Niño hatásaként járványok jelentkeztek több térségben, Grove az 1640-es években jelentkező sárgalázra utal egyik tanulmányában (Grove 2007: 77).

¹⁰ A New-York-i, a limai és a londoni földrajzi társaságok tagja volt, diplomáciai szolgálatot teljesített Panamában, Londonban és Washingtonban is.

esőzéseket okozott az igen száraz klímájú partmenti területeken. Pezet több megválaszolandó kérdést vetett fel:

1. vajon mekkora ennek az ellenáramnak a kiterjedése, térfogata és hőmérséklete; 2. hol ér véget?; 3. ez mindig felszíni áram, vagy valamilyen szélességi fokon mélyebb áramlattá válik?; 4. vajon ez a meleg áramlat, amely gyakran felszín alatti áramlattá változik, ismét felszíni árammá válik-e Chiloe-sziget szélességén? (Pezet 1895: 605).

Ez utóbbi esetben Patagóniában olyan nagy párolgással járna, ami a régióban nagyon esős klímát okozna. Pezet szerint fontos kérdés volt az is, hogy vajon időszakos jelenségről van-e szó. További kutatásokat sürgetett nemzetközi szinten is, és bejelentette, hogy az általa képviselt földrajzi társaság tervei között szerepel egy meteorológiai megfigyelő és tengerkutató állomás létrehozása Paitában, amely minden kutató előtt nyitva állna (Pezet 1895: 606).

Magyarországon e földrajzi kongresszus híreivel jelentek meg az első információk az El Niño jelenségről. A Magyar Földrajzi Társaság 1895. november 14-ei ülésén Dr. Erődi Béla, a társaság elnöke számolt be a július 26-tól augusztus 3-áig tartó londoni eseményről, a jelentést a *Földrajzi Közlemények* írott formában is közölte. Erődi a többnapos esemény minden szekciójának tematikájáról beszámolt, az oceanográfiai alosztály ülésének egyikeként említette meg a már ismertetett Pezet előadást. Ugyanebben az évben a *Pallas Nagy Lexikonában* külön címszóként szerepelt a Humboldt-áramlat, melynek leírása a következő volt: „Humboldt-áramlat, Peru partján D-ről É-nak húzódó hideg tengeráramlat. A Blanco-foknál 2 ágra oszlik; a keskenyebb egyenesen É-nak tart Manabiig, a szélesebb ÉNy-nak folyik a Galapagos-szigetek felé” (Pallas 1895: 464).

A 20. század és a szisztematikus kutatások elindulása

Egy újabb, 1925–26-ban jelentkező erős El Niño jelentette a következő lépést a mérések és vizsgálatok fejlődésében. Ekkortól indultak el szisztematikus kutatások, amelyeknek újabb löketet csak az 1983-as szupererős El Niño adott (Seiner 2001: 1). Az 1925-ös El Niño és következményeinek bemutatása angol nyelvű folyóiratokban is megjelent. A *Geographical Review* című észak-amerikai folyóirat tette közzé a New York-i ornitológus, Robert Cushman Murphy¹¹ írását a történeésekről, ő volt az, aki delfinek, cápák megjelenéséről számolt be, ugyanakkor megfigyeléseket tett közzé a hidegebb vizekben élő planktonok eltűnéséről és tömeges madárpusztulásokról. Méréseket végzett a levegő és a tenger hőmérsékletét illetően is, közzétett

¹¹ Az 1920-as években a perui partvidék szigeteinek madárvilágát is kutatta, a témában 1925-ben jelent meg könyve *Bird Islands of Peru* címmel.

adatai pedig világszinten nagy érdeklődést keltenek a tudós világ köreiben, aminek hatására egyes térségekben kutatások indultak annak vizsgálatára, hogy létezhet-e összefüggés a dél-amerikai partoknál tapasztalt melegeedés és a világ más tájain bekövetkező szárazságok között (Rocha Felices 2011: 3–4).

Az 1925-ös események a magyar szakírók, tudósok érdeklődését is felkeltették, az angol nyelvű cikkek szolgáltak minden bizonnyal alapjául a Magyarországon megjelent híradásoknak. Koch Ferenc földrajztudós a *Földrajzi Közleményekben* 1925-ben számolt be a történésekről. A kiadvány „Apró közlemények” rovatában adott hírt arról, hogy 1925 márciusában és áprilisában a Humboldt-áramlást felváltotta az Egyenlítő felől érkező El Niño. A következmények között az alábbiakat említette:

a halak elvándoroltak, a halászat eredménye hirtelen megcsökkent, ugyancsak meggyérült éppen ennek következtében a különben igen gazdag madárvilág. A partvidékre annyira jellemző ködöt erős esőzések váltották fel, melyek katasztrofálisak voltak a normálisan uralkodó száraz klímához alkalmazkodott ember berendezkedéseire; a házak agyagfalai és tetői összeomlottak, az utakat, mondhatni, teljesen elmosta az esőzés. Mintegy 7–8 C°-kal volt melegebb a tenger vize ebben az abnormális időszakban, mely azonban csak átmeneti jellegű volt s a normális időjárási és tengeráramlási viszonyok ismét helyreállottak (Koch 1925: 216).

További hasonló híradások is megjelentek az 1925-ben bekövetkező természeti csapások kapcsán. Az *Új Nemzedék* 1926-os beszámolója 10 fokos tengervíz hőmérséklet-emelkedést említett, cikkükben megkérdezték több egyetemi tanárt, földrajzi szakértőt, köztük Cholnoky Jenőt és a debreceni Orvosi Kar Fizikai Intézetének tanárát, Wodetzky Józsefet. Wodetzky az 1925-ös El Niño következményei között megemlítette a nagy hőmérsékletemelkedést, a hatalmas esőzéseket, állatok pusztulását, trópusi madárfajok megjelenését, a növényzet átalakulását. Véleménye szerint a tengeráramlatoknak nagy hatása lehet a természetre és felvetette, hogy ha a Golf-áramlatban következtek volna be hasonló változások, azoknak Európára is jelentős hatásuk lett volna. Cholnoky Jenő e lehetőségeket vette számba, megemlítve, hogy ha a Golf-áramlat felgyorsulna és ezzel párhuzamosan megerősödne az áramot hajtó szelek, megduzzadna a tenger Európai nyugati partjainál és előtöne egyes területeket, akár London is víz alá kerülne (Új Nemzedék 1926: 6). Még 1927-ben is az 1925-ös El Niño adta az apropóját egy hosszabb cikknek, amelyben özőnvízről számolt be a szerző a sivatagban. Az időjárási katasztrófa következményei között árvizek, elpusztított vasutak, elzárt városok, mocsarasodás, malária, mérges legyek és moszkító megjelenése, bélbajok, tömeges állatpusztulás és emberáldozatok kerültek említésre. A cikk szerint delfinek, repülőhalak jelentek meg a partok mentén, melyeket máskor a hideg víz távoltart. A víz visszahúzódásával pedig kiszáradt a sivatag. A júniusi szelek homokviharokat

és tücskök, sáskák invázióját hozták, melyek pusztítást végeztek a termőföldeken. A cikk egy, a korábbiakban nem említett feltételezéssel zárult, miszerint kapcsolat lehet a napfoltok és az El Niño jelenség megjelenése között, ugyanis ezek előfordulása egybeesik (Katona 1927: 29).¹²

Az 1925–26-os történéseket követően több évtizeden át nem következett be hasonlóan erős hatású El Niño egészen 1982–83-ig. Ez utóbbi esemény volt az elindítója azoknak a tanulmányoknak, amelyek célja a Kolumbusz előtti évszázadokban és évezredekben bekövetkező extrém időjárási jelenségek nyomainak keresése volt; régészeti kutatásokkal is megpróbálták alátámasztani az El Niño évezredes jelenlétét. Csak az utóbbi pár évtizedben, különösen az 1997–98-as szupererős El Niño óta tanulmányozzák a jelenség interkontinentális hatásait, amelyek Európában, Indiában, Ausztráliában, Közép-Amerikában is érezhetőek, de természetesen a perui partvidéken a legerőteljesebbek. A 20–21. század sokak szerint az El Niño felerősödését hozta magával, egyre nagyobb természeti katasztrófákat okozva, a legutóbbi szupererős jelenség 2015–2016-ban volt, bár egy kisebb erősségű eseményt 2018–2019-ben is észleltek.

Az évszázadok során a jelenség számos – azonban a legutóbbi évtizedekig természetesen csak a csendes-óceáni partvidéken bekövetkező – hatásáról számoltak be a krónikások, természettudósok, utazók. Ismétlődő következményekként említhetők az ecuadori és perui partvidékeken jelentkező áradások, elöntött települések, az infrastruktúra károsodása, az állatállomány pusztulása, veszteségek a mezőgazdasági területeken és terményekben, vagy a károsult településekről történő elvándorlás. A tengervíz hőmérsékletének megemelkedése egy széles tengeri sávban érzékelhető, többek között a Galapagos-szigeteken is. Az események jelentkezése előtti vagy utáni szárazságok csökkentik a hegyvidékeken található víztározókban tárolt víz mennyiségét (Seiner 2011: 11). Nagy esőzéseket lehet tapasztalni ugyanakkor Brazília délkeleti térségében, Ausztrália északi területein és Közép-Kelet Afrikában. A nyugat-csendes-óceáni térségben (Pápua, Indonézia, Új-Guinea) és egyes trópusi amerikai régiókban szárazságok és erdőtüzek jelentkeznek. Az El Niño eredményeként jelentkező extrém szárazság és meleg által okozott erdőtüzeknek (például az amazóniai régióban) negatív hatása van az esőerdők szénmegkötő képességére. Az egyre gyakrabban bekövetkező események középtávú következményeként az esőerdő fái egyre kevésbé képesek regenerálódni a szárazságok és nagy tüzek közötti rövidülő időszakokban (Malhi, et al. 2018).

Az ecuadori és perui partmenti vizek halállományának nagy része a hidegebb vizek felé vándorol, azaz veszteségek jelentkeznek e két ország halászati szektorában, mindennek azonban pozitív hatása van a szardínia

---

¹² Az utóbbi években tanulmányokat folytattak ebben a témában és valóban felvetődött ezen összefüggés lehetősége.

halászatára Észak-Chilében. A megváltozott klimatikus körülmények következtében a halászati és mezőgazdasági tevékenységekben kényszerű változtatásokra van szükség, a meleg években erősen csökken a terméshozam, amit a kártevők jelenléte is sújt. Mindez a gazdasági mutatókra komoly hatással van, erős/szupererős El Niño évben növekvő inflációval, főként az élelmiszerek árának erőteljes emelkedésével kell számolnia az érintett országoknak. Az El Niño a Föld globális melegezésére is kihat, a kaliforniai tengerpart vizeinek melegezése például tendencia az utóbbi hat évtizedben, ami a tenger élővilágában is változásokat hoz (Delfina Vincenti 2004: 98–105). Fontos megemlíteni a jelenség hatását a korallzátonyokra is, a szupererős El Niño események egyes indonéziai térségekben 95–100%-os pusztulást okoznak az ökoszisztémáikban (Claar et al. 2018).

A 20. század legerősebb eseménye (az 1997–98-as években) közel 23 ezer ember halálát okozta, maláriajárvány volt Afrikában, Peruban ugyanekkor kolerajárvány sújtotta a lakosságot, Ázsia trópusi területein erdőtüzeket, Európában pedig az elmúlt száz év legnagyobb árvizeit regisztrálták (García – Avellaneda 2014: 1). A 2015–16-os El Niño mintegy 60 millió ember életére volt hatással, csak Közép-Amerikában 50–100 %-os veszteséget okozott a mezőgazdasági termelésben. Mindez az exportbevételek csökkenését és az import és az élelmiszerek árának növekedését hozta magával. A csökkenő bevételek a mezőgazdaságból élő családokat kiszolgáltatottakká tette, nőtt az alultápláltság és a vidéki zónákból a városokba történő elvándorlás. Az amazóniai térségben kiugróan magas számban regisztráltak erdőtüzeket a 2015–16-os évben, főként Brazíliában. Emellett Dél-Amerikában a legnagyobb gazdasági veszteséget Peru szenvedte el, az okozott kár értéke elérte az 1,1 milliárd USD-t. A legérintettebb ágazat a halászat volt, drasztikusan csökkent a halliszt előállítás, amiben Peru világszű. Emellett közel 700 ezer hektár mezőgazdasági terület ment tönkre és további 150 ezer hektár terület károsodott. Ecuadorban, Peruban, Chilében, Bolíviában voltak a legerőteljesebbek a társadalmi veszteségek, melyek között kiemelendők a halálos áldozatok, eltűntek, sebesültek, több tízezer károsult, megrongálódott iskolák, egészségügyi központok és lakóépületek (Martínez et al. 2017: 72-75).

Konklúzió

E tanulmány célja többek között az volt, hogy bemutassa, az El Niño egy több ezer éve folyamatosan létező jelenség, az utóbbi évek régészeti kutatásai és a különböző megtalált leletek is ezt bizonyítják. Mintegy 500 éve már írásos feljegyzések is megjelentek az időjárási anomáliáról, melyet ekkor még lokális jelenségeként írtak le, okainak vizsgálatára és megértésére több száz évet kellett várni. Az utóbbi egy évszázadban felgyorsultak e folyamatok, sikerült felismerni a légköri és a tengeri jelenségek kapcsolatát. Az El Niño jelentőségére elsőként egy 1895-ben Londonban megszervezett konferencián

tartott perui előadás hívta fel a világ figyelmét, majd a 20. század során bekövetkező újabb szuperevents események hatására a nemzetközi tudományos körök, így a magyarországi tudósok érdeklődése is egyre erősebb lett. A magyar beszámolók is értékes forrásnak számítanak az El Niño történetének vizsgálatában, még akkor is, ha minden bizonnyal korabeli külföldi cikkek, kutatások eredményeinek leírásából merítettek. E korabeli leírások vizsgálata segítette a kutatóknak megérteni a jelenség bekövetkeztének ciklikusságát, illetve az ismétlődő következmények és hatások arra készítette a kutatókat, hogy összefüggéseket keressenek mind a térségben, mind a világ más tájain érzékelhető klimatikus események és változások között. Az elmúlt pár évtized kutatásai mutattak rá, hogy az El Niño – Déli Oszcilláció egy globális jelenség és a világ más régióinak éghajlati viszonyaira, a gazdaságra, a társadalomra és a különböző ökoszisztémákban bekövetkező átalakulásokra is hatással van.

(előadás formájában elhangzott:

Dimenziók V, Katasztrófák után... (KUT), Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben, ELTE, Budapest, 2021. június 18.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Adamson, George: El Niño and Society, in: *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*, Oxford University Press, 2019, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.720>, letöltés dátuma: 2020–12–14.
- A világtengerek nagy áramlatai megváltoztatják sebességüket és meleget hoznak, in: *Új Nemzedék*, 1926. 12. 25., 6.
- Bartholy, Judit – Mészáros, Róbert – Geresdi, István – Matyasovszky, István – Pongrácz, Rita – Weidinger, Tamás: *Meteorológiai ismeretek*, ELTE, Budapest, 2013, online elérés: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0073_meteorologia_alapismeretek/index.html, letöltés dátuma: 2020–12–18.
- Carranza, Luis: Contra-corriente marítima, observada en Paita y Pacasmayo, in: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*, Tomo 1, 1891–92, 344–345.
- Carrillo, Camilo N.: Hidrografía oceánica, in: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*, Tomo 2, 1892–93, 72–110.
- Chirino G., Luis – Yudilevich L., David: Humboldt y Darwin, in: *Ciencia al Día*, vol. 2, no. 4, 1999, <https://www.ciencia.cl/CienciaAlDia/volumen2/numero4/articulos/articulo8.html>, letöltés dátuma: 2020–12–21.
- Claar, Danielle C. et al.: Global patterns and impacts of El Niño events on coral reefs: A meta-analysis, in: *PLoS ONE*, 13(2), 2018, 1–22,

- <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190957>, letöltés dátuma: 2020–12–08.
- Crónicas de desastres. Fenómeno El Niño, 1997–1998*, Organización Panamericana de la Salud, Washington, 2000.
- Delfina Vincenti, Rita: Las corrientes de Humboldt y “El Niño” sus repercusiones en el ambiente, in: *Revista Geográfica*, no. 135, 2004, 95–114.
- Eguiguren Escudero, Víctor: Las lluvias en Piura, in: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*, tomo IV, Lima, 1894, 241–258.
- Erődi, Béla: Jelentés a Londonban tartott hatodik nemzetközi földrajzi congressusról, in: *Földrajzi Közlemények*, XXIII, Budapest, 1895, 313–329.
- Farkas, Judit: *Az ENSO jelenség értelmezésére készített modellek 1978 és 1987 között*, szakdolgozat, ELTE, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Meteorológiai Tanszék, Budapest, 2013.
- García, Fabián – Avellaneda, Jorge: *Fenómeno del Niño. Una nota sobre los efectos en la economía del Fenómeno del Niño*, BBVA Observatorio Económico Colombia, 2014, <https://www.bbvaesearch.com/wp-content/uploads/2014/11/Observatorio-Fen%C3%B3meno-del-Ni%C3%B1o-Versi%C3%B3n-Publicaci%C3%B3n.pdf>, letöltés dátuma: 2021–01–08.
- Grove, Richard Hugh – Adamson, George: *El Niño in World History*, Macmillan – Springer, London, 2017.
- Grove, Richard Hugh: The Great El Niño of 1789–93 and its Global Consequences: Reconstructing an Extreme Climate Event in World Environmental History, in: *The Medieval History Journal*, 10, 1–2, 75–98, DOI: 10.1177/097194580701000203, letöltés dátuma: 2020–12–08.
- Haenke, Tadeo: *Descripción del Perú*, El Lucero, Lima, 1901.
- Huertas Vallejos, Lorenzo: *Diluvios andinos: a través de las fuentes documentales*, Fondo Editorial PUCP, Lima, 2001.
- Katona, Éva: Amikor a tengeráram irányt változtat, in: *Nemzeti Újság*, 1927. május 15., 29.
- Lizárraga, Reginaldo de: *Descripción colonial*, Librería la Facultad, Buenos Aires, 1916, http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/descripcion-colonial-libro-primero--0/html/ff687904-82b1-11df-acc7-002185ce6064_6.html, letöltés dátuma: 2020–12–05.
- Macharé, José – Ortlieb, Luc: Registros del fenómeno El Niño en el Perú, in: *Bulletin de l'Institut Français d'Études Andines*, 1993, 22 (1), 35–52.
- Malhi, Yadvinder et al.: New insights into the variability of the tropical land carbon cycle from the El Niño of 2015/2016, in: *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, vol. 373, Issue 1760, 2017, doi: 10.1098/rstb.2017.0298, <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2017.0298>, letöltés dátuma: 2021–01–10.
- Martínez, Rodney et al.: Evolución, vulnerabilidad e impactos económicos y sociales de El Niño 2015–2016 en América Latina, in: *Investigaciones*

- geográficas*, no. 68, 2017, 65–78, <https://doi.org/10.14198/INGEO2017.68.04>, letöltés dátuma: 2021–04–08.
- Pallas nagy lexikona*, 9. kötet, Hehezet–Kacor, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895.
- Pezet, Federico Alfonso: The counter-current “El Niño”, on the coast of Northern Peru, in: Murray, J.: *Report of the Sixth International Geographical Congress: Held in London*, William Cloves and Sons, London, 1895, 603–606.
- Poma de Ayala, Felipe Guaman: *Nueva coronica y buen gobierno*, Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1980.
- Prieto, Gabriel et al.: A mass sacrifice of children and camelids at the Huanchaquito-Las Llamas site, Moche Valley, Peru, in: *PLoS ONE*, 14(3), 2019, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0211691>, letöltés dátuma: 2020–12–05.
- Raimondi, Antonio: Geografía física (De los manuscritos del Señor Raimondi), in: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*, tomo 7, 1897–98, 241–278.
- Rocha Felices, Arturo: Las famosas lluvias de 1925 y 1926: ¿el primer meganiño del siglo XX?, Congreso Internacional HIDRO 2011, Lima.
- Seiner, Lizardo: El fenómeno El Niño en el Perú. Reflexiones desde la historia, in: *Debate agrario*, no. 33, 2001, 1–18.
- Sociedad Geográfica de Lima, Reseña histórica, <https://www.soc-geolima.org.pe/index.php/la-sociedad/resena-historica>, letöltés dátuma: 2021–05–31.
- Unanue, Hipólito: *Observaciones sobre el clima de Lima y sus influencias en los seres organizados, en especial el hombre*, Imprenta de Sancha, Lima, 1815.
- Wyrtki, Klaus: El Niño—The Dynamic Response of the Equatorial Pacific Ocean to Atmospheric Forcing, in: *Journal of Physical Oceanography*, vol. 5, no. 4, 1975, 572–584.

NŐK A PERUI TÖRTÉNELEM VIHAROS
ÉVSZÁZADAIBAN

A NŐI NEVELÉS KEZDETEI PERUBAN

Rövid történelmi áttekintés

Témánk bevezetéseként szükségesnek látjuk röviden felvázolni a perui történelem tanulmányunk szempontjából fontos időszakának kiemelkedő csomópontjait. Pizarro 1532-es megérkezése előtt a mai Peru és a környező országok területén élő inkák központosított birodalmára a nagyfokú szervezettség, az inka mindenek feletti uralma, a kitűnő utak, az öntözőrendszerek, az újraelosztó rendszer volt jellemző. Pizarro érkezésekor azonban polgárháború dúlt két testvér (Huáscar és Atahualpa) között a trónért, és ez az állapot nagymértékben hozzájárult a spanyolok sikeréhez. A végső győzelmet az utolsó inka, Felipe Túpac Amaru halála hozta el 1571-ben. Az Újvilág második alkirálysága Peruban jött létre 1542-ben, ekkortól megkezdődött a gyarmati rendszer kiépítése, ami egyben magával hozta a gyarmatokra érkező spanyolok és az őslakosság (illetve később az afrikai rabszolgák) keveredését. A bőrszín a társadalomban elfoglalt helyet, az anyagi viszonyokat is determinálta, és ez hosszú távon (talán a mai napig) meghatározta az egyének lehetőségeit és sorsát. A gyarmatok gazdasági, politikai, jogi, kereskedelmi megszervezése mellett párhuzamosan a katolikus egyház is megteremtette kiterjedt hálózatát. Az egyház igen fontos szerepe az egész gyarmati korszakban megmaradt. A fennálló uralom ellen kisebb-nagyobb felkelések törtek ki, a legnagyobb, már átfogó, valóban a rendszerre is veszélyes megmozdulásra azonban a 18. század végéig várni kellett. José Gabriel Túpac Amaru 1780–83-as felkelése már előszele volt a 19. századi történéseknek. Peruban 1821-ben kiáltották ki a függetlenséget, azonban ez a társadalom nem minden tagja számára jelentette egy új rendszer születését. Mégis, sok egyéb szempontból reformok indultak el, ezt a század második felében megjelenő pozitívizmus eszméi is elősegítették. A nemzeti gondolkodást és a nemzet sorsát tekintve is fontos fordulóponthoz vezetett a Bolívia, Chile és Peru között kirobbant Csendes-óceáni háború (1879–83), amelynek eredményeként Bolívia és Peru hatalmas salétrommezőket, illetve nagy kiterjedésű csendes-óceáni partvidékeket veszített el. A vereség sokkja évtizedekig érződött a perui politikai gondolkodásban, egyben megszületett egy másként gondolkozó, a lemaradást behozni akaró, gazdasági, politikai, oktatási reformokat, fejlődést sürgető nemzedék, amely a 20. század első éveinek főszereplőjévé vált.

Az inkák

Az inkák előtti időkről írásos emlékek hiányában kevés forrásunk van. Az inkák társadalmáról, mindennapi életéről már valamivel többet tudunk, főként a felfedezések és a gyarmatosítás korában született leírásoknak köszönhetően. Érdekes módon a két leghíresebb krónika (Poma de Alaya *Perui képes krónikája* és Inca Garcilaso de la Vega *A királyok története* című műve) két inka származású író tollából származik, azonban nevelésről és oktatásról ezekben meglehetősen kevés az információ. Ugyanakkor számos helyen számolnak be az asszonyok társadalomban betöltött fontos szerepéről. Poma de Alaya több királynőről is megemlékezik (mindegyik inka feleség nevét ismerjük), illetve megemlíti számos osztályt a női társadalomban. Az alábbi leírást adja a nők legfontosabb osztályáról: „A nők első osztályába a harcosok asszonyait sorolták. Harminchárom éves korban, szűzen mentek férjhez, mindenhova követték a társukat, finom ruhát szőttek az uraknak és a harcosoknak” (Poma de Ayala, 1990: 41). Az inkák legfontosabb istenei között számos istennőt találunk, a teremtés istene (Viracocha), a napisten (Inti) és a villámlás istenével (Illapa) szemben női alak a holdisten (Mama Quilla), a föld istene (Pacha Mama), a kukorica és élelem istene (Mama Sara) és a tenger istene (Mama Cocha). Az inkáknak több felesége volt. Az uralkodó legfontosabb, törvényes felesége saját testvére volt (ez a hagyomány az első inka, Manco Capac idejében született).

Ha nem volt törvényes nővér, a legközelebbi lányrokont vette el a trónörökös. Azért követték ezt a rendszert, hogy a „nap vére” tisztán tovább öröklődjék. Mert minden más vér, ami nem királyi érben csörög, emberi volt és nem isteni. – írja Inca Garcilaso de la Vega (Vega 1930: 44).

Az inka vagy a kormányzó adta össze az ifjú párokat, és ezzel egyidőben az új pár földet és a mezőgazdasági munkákhoz való eszközöket kapott. A férj nélkül maradt nők felett a kurakák rendelkeztek.

Az inkák nem támogatták a nép oktatását. A második inka, Sinchi Roca állítólag így fogalmazott: „fontos, hogy a nép ne ismerjen sok dolgot, ellenkező esetben nem fogadná el helyzetét” (Mundial 1921). A nevelés két szinten folyt. Az első szint az elit, a nemesség nevelését jelentette, amely közel négy évig tartott. A fiúk a *yachahuasik*ban (Tudás Háza), az uralkodók és kurakák lányai az *acllahuasik*ban (Kiválasztottak Háza) sajátították el az ismereteket. A Tudás Házában főként nyelvet, retorikát, vallást, matematikát, a quipuk művészetét¹, történelmet, ezoterikus tudományokat, csillagászatot, politikai és katonai stratégiákat tanultak. Az iskolákban az amauták, a bölcsek

¹ A quipuk az inkák sajátos, információt hordozó eszközei, különböző színű és hosszúságú fonalak voltak, melyeken csomókat helyeztek el. A kutatók a mai napig próbálják megfejteni pontos jelentésüket.

tanítottak, de az oktatás igen korlátozott volt. Az *acllabuasi*ekben laktak a Napisten véreből származó szent szüzek, akiket a Napisten hitveseivé avattak. Inca Garcilaso de la Vega a szent szüzekről külön fejezetben számol be:

Az újonnan belépő lányokat² nyolcéves koruk előtt választották ki. A *mamacunák*³ oktatták ki őket a szent szolgálat feladataira és az azzal összefüggő kézimunkákra: szőni, fonni, varrni tanították őket [...] A szent szüzek és az egész ház szolgálatára ötszáz fiatal lányt rendeltek ki. Ezek is szüzek voltak, s ha nem is királyi vérből valók, legalább is inkák leányainak kellett lenniök, azok leányai közül valónak, akiket az első inka uralma alá hajtott. Ezeknek a lányoknak is megvoltak a maguk *mamacunái*. A szent szüzek legfontosabb feladata abban merült ki, hogy ők készítették a király és a törvényes királyné ruháit, úgyszintén a Napnak áldozott drága szöveteket (Vega 1930: 41).

Az asszonyoknak vallást, a szövés művészetét, főzést és társadalmi normákat tanítottak. A nép nagyobb része számára a nevelést a család, és a társadalomban és életben szerzett tapasztalatok jelentették. Mama Ocllo, az első inka, Manco Capac testvére és felesége szimbolizálta az inkák számára az otthon melegét; ő tanította meg az asszonyoknak a házimunkákat, a gyermeknevelést, a textilkészítést és mezőgazdasági munkákat. A második inka, Sinchi Roca felesége, Chimpo Urma terjesztette el a zenetanulást a birodalomban (Ramírez Peña – Sánchez 1989: 5). Az inka társadalomban, mint látjuk, a nőknek igen fontos szerepük volt, Francisco Pizarro érkezése azonban ebben is nagy változásokat hozott.

A gyarmati korszak

A hódítókkal érkező fehér európai nők legtöbbször feleségként és anyaként az első kreol és mesztic nemzedék nevelését vállalta magára. 1550-ben mintegy 1000 spanyol nő élt Peruban (Martin 2000: 53). A gyarmati kor első évtizedeiben oktatás eleinte kizárólagosan a kolostorokban folyt, azonban csak a legelőkelőbb családok lányainak volt lehetősége itt tanulni, a mesztic, indián, afrikai nők számára a család volt a nevelés színhelye. A kolostorokban betűvetéssel, matematikával, teológiával, esetleg valamilyen művészeti ággal ismerkedhettek meg a tanulók. 1551-ben királyi rendelet írta elő az alkirályság és egyben az Újvilág első egyetemének megalapítását, az egyetem ma is működik Limában (*Universidad Nacional Mayor de San Marcos* néven). A megalapított egyetem mellett sokkal nagyobb jelentősége volt a kollégiumoknak, ahol főként filozófiát oktattak. A szervezett oktatásra az

² A Kiválasztottak Házába.

³ Idős apácák.

elitizmus volt jellemző, a spanyol felső osztályok, az inka nemesség és a kurakák gyermekeinek privilégiuma volt.

Az inka nemesség és a kurakák gyermekei számára Cuzcóban külön kollégiumot is nyitottak (itt tanult José Gabriel Túpac Amaru, az 18. századi nagy indián felkelés vezéralakja is). Az oktatás (ebben az időszakban a vallási és világi nevelés erőteljesen kapcsolódott egymáshoz) rendszerének kiépítésében igen nagy szerepe volt a jezsuita rendnek, amely 1568-ban érkezett Peruba. A jezsuiták megtanultak kecsuaúl és aymarául, egyaránt fontosnak tartották a szegény indián rétegek, az indián kurakák és a bevándorolt spanyolok leszármazottjainak nevelését. Kiűzésüket követően (1767) megrendült a rendszer, azonban pozitív változások is elindultak, fokozatosan megjelentek az igazán szükséges reformok.

A 17–18. századi felsőosztályok leánygyermekei elsődlegesen édesanyjuktól kapták az alapvető ismereteket. A nagyon gazdag családok nevelőnőt fogadtak. A lányok nevelésében a vallásnak igen nagy szerepe volt, az írás és olvasás mellett a varrás és főzés tudományát kellett elsajátítaniuk (Villavicencio 1992: 23). A lányoknak jövőjüket tekintve nem sok választásuk volt: vagy elfogadták szüleik egy másik családdal kötött házassági egyezségét, vagy ellenálltak, aminek a következménye otthoni elzárás, vagy a kolostori élet volt. Kolostorba özvegy nők is kerülhettek. A férj nélkül maradt lányok általában egy nővérükhöz kerültek, ahol a házimunkában, illetve a gyermekek nevelésében segédkeztek (Santillana Valencia 2000: 813–814). Az árva vagy szegény spanyol és mesztic lányok részére adakozásokból iskolákat alapítottak, ezenkívül szeretetházak és zárdák is megjelentek, amelyek alacsony származású, illetve indián lányokat is befogadtak. A 18–19. századra elvált, visszavonult nők, szolgák előtt is nyitva álltak ezek az intézmények, a kolostorokkal szemben anyagi hozzájárulásra sem volt szükség a belépéshez.

A nők szisztematikus oktatásának szinte teljes hiánya ellenére már a 18. század végén megjelentek olyan nagy tudású női alakok, akik fontos szerepet vállaltak a társadalmi küzdelmekben. Peruban ennek csúcspontja a Túpac Amaru felkelés volt, melyben számos női vezető is részt vett. Túpac Amaru felesége ugyan semmiféle oktatásban nem részesült, mégis igen fontos feladatokat bízta rá, az események egyik főszereplőjévé vált. Tagja volt a vezérkarként működő Ötök Tanácsának, férje szinte csak az ő javaslatait vette figyelembe. A felszabadított területek irányítása, a kémhálózat kiépítése, a szabotázsakciók szervezése, és a felkelő csapatok ellátása is Micaela Bastidas felügyeletére volt bízva (Anderle 1981: 216–217). Tomasa Titu Condemayta, Acos helység kurakája szintén részt vett a harcokban, mint ahogyan Bartolina Sisa (Túpac Catari⁴ felesége, számos felkelő csapat vezére, és La Paz ostromának vezetője) és Gregoria Apaza (Túpac Catari testvére) is. A felkelés kudarcra megtorlást hozott magával, a spanyolok a nőket sem kímélték. Túpac

---

⁴ Felső-Peru felkelőinek vezére.

Amarunak lefejezése előtt végig kellett néznie felesége és gyermeke megkínzását és kivégzését Cuzcóban, Bartolina Sisát és Gregoria Apazát La Paz főterére meztelenül hurcolták, megkínózták és kivégezték (Anderle 1983: 21–28; Guardia 1986: 41).

A születő köztársaság

A gazdasági változások egyik következménye a férfiak és nők családban és társadalomban betöltött szerepének átalakulása volt. A középosztály elszegényedése és a növekvő szükségletek magukkal hozták a nők megjelenését a termelésben. Egyre több szellemi munkát végző munkavállalóra is szükség volt (az adminisztráció területén, a hivatalokban), ami magasabb végzettséget igényelt. Ezek a változások igényt formáltak (főleg a magas társadalmi rétegű és középosztálybeli nők részéről) női oktatási intézmények létrehozására (nemcsak alsó, de közép- és felsőoktatási szinten is). Míg Magyarországon már a 19. század elején (1828) megalapították az első óvodákat, addig ezek Peruban igen későn jelentek meg, csak a 20. század elején. A köztársasági korszakban elsőként elemi iskolák, majd középiskolák nyitották meg kapuikat. Ezek az iskolák általában a katolikus egyház vezetése alatt álltak. Bár a plébániákon szervezett iskolák ingyenesek voltak, a lányok nevelése legtöbbször az otthon, vagy a szalonok keretei között folyt. Másik lehetőséget az internátusok szigorú élete jelentett (Elmore 2003: 16). A köztársaság megszületése után, már 1825-ben megalapították az első leányiskolát. 1849-ben 260 fiúiskola működött 13 118 diákkal, míg leányiskola csak 33 volt, 295 tanulóval. Négy év múlva 652 fiúiskolát találunk 28 558 diákkal és 73 leányiskolát, 3404 tanulóval (Villavicencio 1992: 36). Ahogy az más országokban is jellemző volt, Peruban is igen nagy különbséget lehet észrevenni a fiú és lányoktatás tartalma között. Míg a lányok retorikát, költészetet, egyetemes történelmet, élő nyelveket, szépiírást, zenét, rajzot és kézimunkát tanultak, addig a fiúk irodalmi, művészeti, matematikai, természettudományi, történelmi, nyelvi, társadalomtudományi ismereteket sajátíthattak el, testnevelés óráik, műszaki kurzusaik voltak, sőt, betekintheztek az alkotmányos ismeretekbe is (Villavicencio 1992: 46).

A 19. század közepétől egyre több írás jelent meg, melynek témája a nők nevelése, oktatása volt. Egyike a témával foglalkozóknak Francisco de Paula González Vigil⁵, aki a *Szebbik nem oktatásának fontossága (Importancia de la educación del bello sexo)* (Villavicencio 1992: 38) című, 1858-ban megjelent írásában már jelezte az anya és a családi otthon fontosságát a gyermekek nevelésében, kritizálta az internátusokat és a nők társadalmi helyzetét. Pár évvel később az ügyvéd Mariano Amézaga *A nők nevelése (La educación de la mujer)* (Villavicencio 1992: 42–44) címmel jelentetett meg cikket, amelyben

⁵ (1782–1875). A Nemzeti Könyvtár igazgatója, a polgári esküvő és a sajtószabadság támogatója volt.

már egy tanítóképző iskola felállítását tervezte, azonban még nem tartotta szükségesnek, hogy a nők az egyetemekre is bejuthassanak. Az 1870-es években megemelkedett a középosztályok számára alapított iskolák száma, a félig privát lányintézetek nagy többségét egyházi emberek irányították. A főként közép- és felsőosztálybeli perui nők számára három nevelési lehetőség létezett. Az első maga a családi otthon volt. A század második felében már iskolába, illetve egyházi intézményekbe járhattak, a harmadik lehetőséget pedig – a tehetős családok számára – a külföld nyújtotta: a szülők más országokba (sokszor Európába) küldték gyermeküket tanulni. Az internátusok, privát és egyházi iskolák számának növekedése ellenére a lánygyermek sokszor otthon maradtak. Ez az arisztokrácia tagjai között is gyakorta előfordult, azonban ők más helyzetben voltak: tanítónőt fogadtak otthonra, sok esetben akár külföldről is, más családokban pedig autodidakta módszerekkel sajátítottak el a leánygyermek szinte minden ismeretet édesanyjuktól, esetleg más rokontól.

Manuel Pardo elnöksége (1872–76) alatt 1876-ban jelentős reformokat vezettek be az oktatás terén. Az alsószintű iskolai oktatás kötelezővé vált mind a fiúk, mind a lányok számára. Ebben az évben Lima tartományában a női lakosság 38,6%-a volt analfabéta. A középfokú oktatás továbbra is a fiúk privilégiuma maradt, továbbá megmaradtak a különbségek az oktatás tartalmát tekintve. A lányok tudásszintje az elemi iskola elvégzésével a fiúk harmadikos elemi iskolai szintjének felelt meg. A reformok a decentralizáció elvét követték, lehetőség nyílt külföldi oktatók szerződtetésére. Cuzcóban és Limában egy-egy tanítóképzőt nyitottak férfiak és nők számára korábbi kolostorok épületeiben (Basadre 1946: 83). Az ingyenes oktatás kudarcának köszönhetően egyre több magániskola nyitotta meg kapuit, ugyanakkor ez megnehezítette a közép- és alsóosztálybeli lányok iskolába jutását. Ahogy Magyarországon, úgy Peruban is igen hosszú volt az út, amíg a nők elérték, hogy egyetemi tanulmányokat folytathassanak. 1874-ben kivételes esetként bejuthatott az egyetemre az első perui nő, Trinidad María Enríquez y Ladrón de Guevara (tanulmányai befejezése után Cuzcóban magán leányiskolát nyitott, ahol felsőszintű matematikai ismereteket, római és polgárjogot, illetve filozófiát oktatott, száműzve a vallási kurzusokat), azonban még több mint 30 évet kellett várni, amíg ezt a törvényi szabályozás is lehetővé tette. Eközben az 1880-as években a nők már több latin-amerikai országban is (Mexikóban, Chilében, Brazíliában) egyetemi diplomát szerezhettek (Salazar Herrera 2001: 78–83).

A századforduló változásai

A Csendes-óceáni háború döntő pillanat volt több szempontból is a köztársaság történetében. A vereség nem csak fizikai, de morális és gazdasági is volt. Rengeteg asszony özvegyült meg és szegényedett el, akiknek

valamilyen módon el kellett tartaniuk családjukat, és kénytelenek voltak munkát keresni. Mások nagyobb vagyonekat örökölték és karitatív tevékenységeket indítottak el, vagy intellektuális pályára léptek. A 19. és 20. század fordulóján egy új nemzedék jelent meg a politikában, a 900-as nemzedék, melynek tagjai (Francisco García Calderón, José de la Riva-Agüero, Víctor Andrés Belaúnde) széleskörű reformokat sürgettek. Támogatásukkal egy új női nemzedék is színre lépett: ők már határozottan harcoltak a női jogokért, oktatásért, politikai részvételért. 1890-ben szerezte meg az érettségi bizonyítványt az első nő Peruban. Ebben a folyamatban és a reformok bevezetésében számos asszony játszott fontos szerepet. Irodalmi felolvasóestek, összejövetelek jellemzik e korszakot, ahol a kor jelentős gondolkodói beszélgetéseken fejtették ki álláspontjukat változatos témákban. Ezekben az összejöveteleken egyre több nő is megjelent, illetve újságok hasábjain írták meg véleményüket és maguk is alapítottak napilapokat, folyóiratokat.

Az egyik legfontosabb női alak Teresa González de Fanning, aki 1881-ben leányneveldét alapított. 1876-ban, egy irodalmi felolvasóülésen már a nők felsőoktatásáról fejtette ki véleményét. Úgy gondolta, a morál nagyon fontos tényező a nevelésben, a vallásos nevelésben nagy reformokra van szükség. A nők számára fontos tudományok között megemlítette a higiéniai nevelést, a házi orvosi ismereteket, főzést, filozófiát, történelmet, nyelvtant, irodalmat, számtant, fizikát, kémiát, földrajzot, kozmográfiát, az emberi test működésével kapcsolatos ismereteket (González de Fanning 1892). González de Fanning elveit, a nevelésről szóló gondolatait egy kötetben foglalta össze, melyet 1898-ban *Női nevelés; pedagógiai, morális és szociológiai tanulmányok gyűjteménye* címmel adott ki. Úgy gondolta, mindenképpen szükséges olyan nevelést adni a nőknek, amely felkészíti őket a munkába állásra.

1896-ban Esther Festini de Ramos Ocampo⁶ vezetésével *Grau Liceum* néven elemi iskola nyílt lányok számára, mely 1903-tól középiskolaként is működött. Alsószerint a nyelvek, kézimunka, zene, ének, tánc, torna, általános higiénia szerepelt a tantárgyak között, középszinten pedagógia, szájhigiénia, gazdasági ismeretek és gyermekgondozás. Emellett felsőszintű pedagógiai kurzusokat is indítottak azon nők számára, akik középiskolai tanárok szerettek volna lenni. Az ország első egyetemistái ebből az intézetből kerültek ki (Basadre 1983: 25). 1896-ban Juana Alarco de Dammert intézetet alapított kisgyermekek számára, itt szanatóriumot, iskolát, fürdőket is fenntartott, majd 1904-ben óvodát hozott létre. Német férjének köszönhetően sok időt töltött Európában, hazatérése után kezdte meg jótékony tevékenységét (Alarco de Dammert 1921).

---

⁶ Esther Festini egyike volt azoknak, akik egyedi esetként egyetemen tanulhattak. A San Marcos Nemzeti Egyetemen pedagógiai tanulmányokat folytatott 1899-ben.

Azonban nem ő az, aki az első perui óvoda kapuit megnyitotta. Elvira García y García, a *Liceo Fanning* igazgatónőjeként 1902-ben alapított óvodát, ezt megelőzően 1883-ban a *Liceo Peruano*, az 1910-es évek végén pedig a csak nőket oktató, felsőszintű képzést nyújtó *Academia de Enseñanza Superior para Mujeres* megalakítása fűződik a nevéhez. Számos írást jelentetett meg a női nevelés témakörében⁷, valamint az ő nevéhez fűződik az első, perui nők történetével foglalkozó mű is. Véleménye szerint a zene, a rajz és az olvasás igen fontos elemek a nevelésben, az iskolának a gyermekeket a való életre kell nevelnie. Felveti a falusi iskolák alapításának szükségét is. 1908-as művében a pedagógiát jelöli meg a nők számára, mint legfontosabb tudományt, mely nem csak tanárnak készíti fel a nőket, de anyának is. Az anya az, aki a legfontosabb szerepet tölti be a gyermekek nevelésében. A pedagógiai tanulmányok mellett szerinte mindenképpen szükséges tantárgyak az etika, a történelem, a földrajz, a természettudományok, a matematika, az élő nyelvek, a zene, a festészet és a testmozgás (García y García 1908).

Az 1905-ben Zoila Aurora Cáceres és Angélica Basagoitia⁸ által alapított *Centro Social de Señoras en Perú* központ egy új kereskedelmi esti iskolát nyitott nők számára, *Escuela Nocturna Comercial* néven. Az iskolába járó nőknek (a rászorulókat ösztöndíjakra is megpályázhattak) lehetőségük volt adminisztratív, banki vagy kereskedelmi állásokhoz szükséges könyvelési, gépírói, kereskedelmi, angol nyelvi ismereteket megszerezni (Guardia 1986: 40).

José Pardo első elnöksége alatt (1904–1908) igen fontos oktatási reformok születtek. Az 1905-ben megjelent új oktatási törvény kimondta, hogy az alsószintű iskolai oktatás kötelező, a 200 lélekszámnál nagyobb településeken, birtokokon elemi iskolát kell felállítani, a nagyobb településeken pedig 200 gyermekenként legalább egy iskolának kell működnie. A törvény megszületésének évében 1425 iskola működött, míg 3 évvel később már 2700. A középiskolák száma is bővült, 1907-ben 23 fiú és 3 lánykollégium létezett. Ugyanebben az évben megalakult az Oktatás Legfelsőbb Tanácsa. Pardo tanítóképzőt is alapított, illetve újrászervezte a tanítóképzőt, egyben a tanárok jelentős fizetésemelést kaptak (Basadre 1983: 304). 1908 november 1-én a 801-es számú törvény kimondta, hogy nők is tanulhatnak egyetemeken és egyetemi diplomát szerezhetnek. Ebben az időszakban a különböző női klubok, társaságok és intézetek számos könyvtárat létesítettek, így segítve elő a diáklányok tanulását és fejlődését. A szakközépiskolák és szakmunkásképzők is ebben a korszakban születtek meg, ezeket női munkásegysületek szervezték és irányították. Az első munkásiskola 1916-ban nyitotta meg kapuit. Az 1890-es évektől a 20. század második évtizedéig tartó időszak talán a legfontosabb mérföldkő volt a perui nők nevelésében és

⁷ Ismert művei a témában: *A női nevelés irányzatai (Tendencias de la educación femenina)*, 1908, *A nevelés problémája (El problema educacional)*, 1939, *A limai óvodák története (Historia de los jardines de infancia en Lima)*, 1939.

⁸ María Angélica Basagoitia del Aguila (1894–1979).

oktatásában. 1906-ban közel 98 ezer fiú mellett már több mint 55 ezer lány tanult általános iskolában, 1915-ben ugyanezek az adatok a két csoport tekintetében mintegy 105 ezer és 61 ezer voltak (Extracto estadístico 1925: 135). 1908-ban a fővárosban már körülbelül ugyanannyi nő tudott írni és olvasni, mint férfi (a lakosság mintegy 76%-a), 1920-ban pedig a nőknek már csak 13,1%-a, a férfiaknak pedig 9,7%-a volt analfabéta (Elmore 2003: 24). Természetesen más volt a kép a partmenti településeken és az Andokban. Az 1920-as, 30-as évektől kezdve már az állam is támogatta az óvodák alapítását, a lányok és a vidéki, sierrai indián gyermekek oktatását. Ekkortól egy új korszak kezdődött el.

Konklúziók

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Peruban már a felfedezések előtti időktől kezdve az intézményes női oktatás a magas társadalmi helyzetű leányok privilégiuma volt. Az inkák nem támogatták a nevelést, a körülmények pedig a gyarmati korszakban sem sokat változtak. A vallási nevelés és az egyház igen erős befolyása a 18. század végétől, illetve az ország függetlenedésétől kezdett megszűnni, a valós reformfolyamatok pedig a Csendes-óceáni háború után indultak el. Az első változások az alsószintű oktatásban jelentkeztek, óvodák igen későn alakultak csak meg, megelőzte őket a leánygimnáziumok alapítása is. A női oktatást támogató első lépéseket befolyással és felvilágosult eszmékkel rendelkező férfiak tették meg, őket követte egy női nemzedék a századfordulón, akik az első női intézmények alapítói voltak. A nők egyetemre jutását engedélyező törvény csak 1908-ban született meg, jóval elmaradva számos országtól a kontinensen.

(*Neveléstörténet, Székesfehérvár, no. 3–4, 2009, 94–102.*)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Alarco de Dammert, Juana: Galería de damas peruanas notables, in: *Mundial*, no. 46., Lima, 1921. március 11.
- Anderle, Ádám: „Szabadságra született Amerikánk...” *Portrék a latin-amerikai függetlenségi háborúkból*, Athenaeum, Budapest, 1983.
- Anderle, Ádám: *Vibar a sierrában*, Gondolat, Budapest, 1981.
- Basadre, Jorge: *Historia de la República del Perú*, 7. kiadás, V. kötet, Editorial Universitaria, Lima, 1983.
- Basadre, Jorge: *Historia de la república del Perú*, 3. kiadás, II. kötet, Editorial Cultura Antártica S.A., Lima, 1946.
- Elmore, Nancy (szerk.): *Del olvido a la memoria. Mujeres peruanas de 1860 a 1930. Historia gráfica*, Ledel S.A.C., Lima, 2003.

- Extracto estadístico del Perú, 1924*, Preparado por la Dirección General de Estadística, Casa Editora, Lima, 1925.
- González de Fanning, Teresa: *Educación femenina, colección de artículos pedagógicos, morales y sociológicos*, Lima, 1898.
- González de Fanning, Teresa: Trabajo para la mujer, (felolvasta Ricardo Palma 1876 augusztusában) *Veladas literarias de Lima*, Imprenta Moreno, Lima, 1892.
- Guardia, Sara Beatriz: *Mujeres peruanas. El otro lado de la historia*, Tempus Editores, Lima, 1986.
- La instrucción en el Perú, in: *Mundial*, Lima, 1921. július 28.
- Martin, Luis: *Las hijas de los conquistadores. Mujeres del Virreinato de Perú*, Editorial Casiopea, Barcelona, 2000.
- Poma de Ayala, Felipe Guaman: *Perui képes krónika*, Gondolat, Budapest, 1990.
- Ramírez Peña, Josefa – Sánchez, Felipe Fernández: *Presencia de la mujer en la historia del Perú*, UPMC IDEAS, Piura, 1989, 2. cuaderno.
- Salazar Herrera, Catalina: *Actuación política de mujeres peruanas durante el siglo XX. Tentando una cronología*, Línea & Punto S.A., Lima, 2001.
- Santillana Valencia, Julian Idilio: *Historia del Perú*, Lexus Editores, Barcelona, 2000.
- Vega, Inca Garcilaso de la: *Az inka birodalom*, Franklin Társulat, Budapest, 1930.
- Villavicencio, Maritza: *Del silencio a la palabra. Mujeres peruanas en los siglos XIX y XX*, Ediciones Flora Tristán, Lima, 1992.

A PERUI NŐK ÉS AZ INDIÁNKÉRDÉS A KÖZTÁRSASÁGI KORSZAKBAN

A perui gyarmati korszakkal foglalkozó történészek mindegyike nagyra értékeli a nők szerepét a korszak végén jelentkező indián megmozdulásokban, mindenekelőtt a José Gabriel Condorcanqui, azaz II. Túpac Amaru által vezetett felkelésben.¹ A harcokban Túpac Amaru feleségén, az igen fontos feladatokat ellátó Micaela Bastidason kívül számos indián vezető női családtagja vállalt részt, mint például Túpac Catari felesége (Bartolina Sisa), aki La Paz és Sorata ostromában látott el vezetői feladatokat, Túpac Catari testvére (Gregoria Apaza), vagy Acos település női kacíkjája, Tomasa Titu Condemayta, akit más indián vezetőkhöz és Micaela Bastidashoz hasonlóan kegyetlenül végeztek ki (Jancsó 2005: 81). Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a függetlenségi korszakban milyen női szereplők jelentek meg az indiánügyi gondolkodásban, az indiánok jogiért való küzdelem különböző színterein.

A Túpac Amaru felkelést követő évtizedek, illetve a köztársaság időszaka nem sok pozitívumot hozott az indián lakosság számára. Az indián közösségek nagy része rabszolga körülmények között mezőgazdasági munkából, bányamunkából élt, később részt vett a guanó-, illetve kaucsukkitermelésben. A rabszolgaságot ugyan 1854-ben eltörölték, a körülmények nem sokat változtak. A városokban háziszolgaként, háztartási alkalmazottként is megjelenik az indián munkaerő, az indián nők főként dajkaként, házicselédként dolgoztak (Villavicencio 1992: 121). A főként csak kecsuául beszélő indián nők egy része markotányosnőként dolgozott a katonaságnál, akiket később, a Csendes-óceáni háborúban kantinosnőként regisztráltak (Villavicencio 1992: 122–123). Szerepükről a Párizsból érkező Flora Tristán (1803–1844) is megemlékezik:

Jelentős csapatot alkotnak, a hadsereget néhány órányi járással megelőzik, hogy elég idejük legyen élelem beszerzésére, főzésre és minden előkészítésére a szálláshelyen. [...] A markotányosnők fegyverzettel rendelkeznek. Őszvérekkkel hordják a főzőedényeket, a sátrakat, valójában az egész útipoggyászt. [...] Amint a kijelölt helyre érkeznek, először is megkeresik a sátorverésre legalkalmasabb helyet. Majd leveszik a terheket az őszvérekről, felverik a sátrakat, megszojtatják és lefektetik a gyermekeket, tüzet gyújtanak és főznek (Tristán 1971: 360) – írja.

---

¹ A témával Anderle Ádám is foglalkozott a Túpac Amaru felkelésről (1780–83) szóló műveiben (Anderle 1981; Anderle 1983).

E korszak kiemelkedő „krónikása” az említett Flora Tristán, aki francia anya és perui apa gyermekeként Franciaországban született 1803-ban. Neve összefonódott a munkások és nők jogaiért folytatott harccal. 30 éves, amikor apai nagybátyja örökségének reményében Peruba utazik. Arequipában azonban nem kapja meg örökségét, az egy éves perui tartózkodás után csalódottan tér haza Párizsba, ahol 1838-ban adják ki perui naplóját francia nyelven *Pérégrination de une paria* [Egy számkivetett vándorútja] címmel. A napló tökéletes képet ad a korabeli perui társadalmi viszonyokról, alig 10 évvel a függetlenség kikiáltása után. A szerző a korszak hű ábrázolása mellett szenvedélyes hangon emel szót az igazságtalanságok ellen, kritikákat fogalmaz meg a perui társadalom felső osztályaival szemben és tanácsokat ad a peruiaknak. Ajánlásai azonban – bár a peruiakhoz szóló előszót spanyolul írta – nem jutnak el az érintett tömegekhez (legtöbbjük analfabéta volt), illetve az Arequipába érkező példányokat a város főterén nyilvánosan elégették (Valero Juan 2009: 68). Tristán már ekkor egyértelműen fogalmaz az ország problémáinak megoldása kapcsán:

Ha majd mindenki tud írni és olvasni, ha majd az újságok eljutnak az indián kunyhójába is, ha majd a falukban olyan bírók lesznek, akiknek az ítéleteitől tartani kell, és akiknek a segítségét megéri igényelni, akkor birtokában lesztek azoknak az erényeknek, amelyek most hiányoznak. Akkor majd a papság is felismeri, hogy ahhoz, hogy megőrizze befolyását a nép körében, a jelenleg alkalmazott eszközök már nem használhatóak. A víg körmeneteket és a pogányság minden hamisságát tanító célzatú prédikációk fogják leváltani. [...] Tanítsátok hát a népet, így kell elindulni a fejlődés útján. Építsetek iskolákat a legszegényebb falukban is: ez jelenleg a legsürgősebb dolog [...] Ha majd a munka nem csak a rabszolga és a lakosság legszegényebb rétegeinek „kiváltsága” lesz, mindannyiunk számára érdem lesz egyszer, és a lustaságra [...] már mint társadalmi bűnre fogunk tekinteni (Tristán 1971: 25).

Flora Tristán az egyik legfontosabb megoldást a problémákra az oktatásban látja. Pár évtizeddel később a perui értelmiségi réteg többsége szintén az oktatásban való hitét fogalmazza meg, immáron a pozitívizmus hatása alatt. A hetvenes évektől egyre több – magasabb társadalmi osztályokhoz tartozó – nő is megjelent a közéletben, és egyaránt szót emeltek a nők, illetve az indiánok jogaiért. Többségük író vagy újságíró volt, illetve rokonaik révén kapcsolódtak a politikához. Sőt, sokan éppen a Csendes-óceáni háború (1879–1883) után (miután megözvegyültek) jelentek meg a politikai és közéletben. A pozitívizmus e női gondolkodók körében is hatott, egyre többen vettek részt irodalmi esteken, jelentettek meg cikkeket újságokban, sőt, lapokat is vezettek. Társadalmi változásokat, fejlődést sürgettek, egyesek egyházellenes jelszavakat is megfogalmaztak. Az oktatás

szükségességét is hangsúlyozták és éppen ezért a női oktatást is fontos célként fogalmazták meg.

Clorinda Matto de Turner (1852–1909) és Mercedes Cabello de Carbonera (1845–1909) neve szorosán kötődik ehhez az időszakhoz. Cabello de Carbonera neve jelzi a realista regény megjelenését Peruban, míg Matto de Turner egyike volt az első indigenista íróknak. Több lapot is vezetett, mint például az *El Perú Ilustradót*², vagy a cacerista³ *Los Andest*, melyet saját nyomdájában nyomtattak. Matto de Turner nyíltan támogatta a kecsuául beszélő, a Csendes-óceáni háborúban, az Andokban indián csapatok segítségével számos sikert elérő Andrés Avelino Cácerest és pártját (*Partido Constitucional*) (Portugal 1999: 320). Sőt, otthonát katonai kórháznak rendezte be a háború alatt. Ő maga is beszélt kecsuául, Cuzcóban töltötte gyermekkorát, ahol indiánok között nőtt fel. E fiatalkori élményei tükröződnek későbbi, Ricardo Palma⁴ stílusát idéző esszéiben, melyeket *Tradiciones cusqueñas* [Cuzcói tradíciók] címmel Arequipában adott ki 1884-ben, és amelyhez maga Palma írt előszót. Az 1886-ban Limába költöző Matto de Turner hamar fontos résztvevőjévé vált a fővárosi irodalmi és közéletnek. González Prada⁵ köréhez tartozott, illetve maga is tartott összejöveteleket szalonjában, ahol olyan témákat tárgyaltak, mint a női nevelés, indiánkérdés, bevándorlás, irodalom, mezőgazdaság, tudományok, művészetek (Berg 1990: 304).

Legismertebb regénye már Limában, 1889-ben jelent meg *Aves sin nido* [Madarak fészek nélkül] címmel, mely megrázóan mutatja be egy kis andoki városban a korrupciót, illetve az indiánok kegyetlen kizsákmányolását. A műben világosan kirajzolódik az író nő véle-ménye az indiánok megújulásáról és fejlődéséről, amelynek alapját a nevelésben és a kulturális értékek megőrzésében látja (Valero Juan 2009: 68). Ez a regény, illetve nem sokkal később az akkor éppen irányítása alatt álló *El Perú Ilustradó*ban megjelenő, egy brazil szerző által írt, Krisztus életéről szóló cikk a perui egyház megbotráncozását váltotta ki. Matto de Turnert az egyház kitagadta, művét pedig a tiltott könyvek listájára helyezték. Clorinda Matto mindinkább vitatott személyyé vált, és ő egyre határozottabb hangnemben állt ki a két, általa elnyomottnak tartott csoport, az indiánok és a nők védelmében. Aktívan részt vett a politikai vitákban is, élesen bírálta az általa támogatott Cáceres ellenfelét, Nicolás Piérolát. Piérola 1895-ben hatalomra került, Clorinda Matto házát támadás érte, mint ahogy nyomdáját is, kéziratai elvesztek. Mattónak menekülnie kellett az országból, Argentínában telepedett le, ahonnan már nem is tért vissza hazájába (Berg 1990: 305). Számos későbbi

² Latin-Amerikában az első nő volt, aki lapot vezetett.

³ Andrés Avelino Cáceres három alkalommal volt Peru elnöke az 1880-as években.

⁴ A romantika és kosztumbrizmus jegyeit ötvöző Ricardo Palma új stílust teremtett meg történelmi témájú *Tradiciones peruanas* [Perui hagyományok] című rövid elbeszéléseivel.

⁵ (1844–1918), perui társadalom- és irodalomkritikus, anarchista gondolkodó, politikus.

munkája mellett itt fordította le kecsuára az *Új-Testamentum* több részét. Matto többi műve is mélyen tükrözi a korabeli andoki világot, sokak szerint a rengeteg kecsua szó és kifejezés használata⁶ arra utal, hogy az író nem spanyolul, hanem kecsuául gondolkozott művei megírásakor (Berg 1990).

Ha személyesen kevésbé is, de férje révén szintén kapcsolódott az indiánok ügyeihez Andrés Avelino Cáceres felesége, Antonia Moreno de Cáceres (1848-1916), és lánya, Zoila Aurora Cáceres (1877-1958). Antonia Moreno lányaival elkísérte férjét a Csendes-óceáni háborúban a Breña-i hadjárat⁷ színtereire, és hasonlóan Micaela Bastidashoz, a gyakorlatban is segítette fegyverek, muníciók beszerzésével, katonaság toborzásával a küzdelmet (Valdelomar 2003: 163). Lánya, Zoila Aurora Cáceres már egy fiatalabb generációhoz tartozik. Az Argentínában és Európában is sokat járó író az európai és andoki irodalom, illetve kultúra közötti kapocs feltámasztását tűzte ki célul, és Unión Literaria (Irodalmi Szövetség) néven egy társaságot is alapított Buenos Aires-i, párizsi és madridi székhelyekkel. Művei is e gondolatokat tükrözik: egyaránt nyúlt európai és valódi andoki témákhoz (mint például *La ciudad del sol* [A nap városa] című művében) (Cáceres 2007). Publicisztikáiban az analfabéták és a nők választójoga mellett érvelt (Miloslavich Túpac 2015: 119).

Az említett írók mellett a század végén, de még inkább a 20. század elején olyan női értelmiségi réteg is megjelent, amelynek tagjai a mellett, hogy írásokat jelentettek meg, indiánvédő társaságokban, mozgalmakban aktívan részt is vettek. Peruban az első, huzamosabb ideig működő ilyen intézmény az Asociación Pro-Indígena (Indiánvédő Társaság)⁸ volt, melynek tagjai között ott találjuk Zoila Aurora Cácerest is. Sőt, a társaság alapító tagjai között is találunk női alakot, Dora Mayer (1868-1959) személyében. Mayer egész életművének legfontosabb, központi témája az indiánkérdés volt, évtizedeken keresztül, a társaság megszűnése előtt és után is folyamatosan publikált a témában különböző lapokban⁹, sőt saját folyóiratokat is szerkesztett. Ez utóbbiak közül a legfontosabb az Asociación Pro-Indígena újságja, az *El Deber Pro Indígena* volt. Az Asociación Pro-Indígenát 1909-ben a kor két másik meghatározó alakjával, Joaquín Capelóval (1852-1928) és Pedro Zulennel (1889-1925) alapították. Céljuk az volt, hogy egy olyan országos delegáltakból álló hálózatot hozzanak létre, amelynek tagjai jogi segítséget nyújthattak a vidék indián lakosságának, képviselték érdekeiket a helyi hatóságok előtt, illetve ezzel párhuzamosan a limai vezetésnek információkat nyújtottak az indiánok helyzetéről, beszámoltak visszaélésekről, indiánokat ért atrocitásokról, melyek alapján a társaság vezető

⁶ Például *Hima-Sumac* című melodramájában.

⁷ A Csendes-óceáni háborúban a chileiek ellen, parasztokból szervezett gerillák igen sokáig sikeres harca, melynek élén Cáceres állt.

⁸ A társaságról bővebben lásd Wilfredo Kapsoli, Carlos Arroyo Reyes és a szerző munkáit.

⁹ Több évtizedig volt munkatársa a legfontosabb limai napilapnak, az *El Comerción*nak.

tagjai felléphettek hivatalos közegek előtt, leveleket írhattak minisztériumoknak és más kormányzerveknek, leleplező cikkeket jelentethettek meg a sajtóban. A társaság hét évnyi működése során levelek és cikkek ezrei születtek meg, Capelo, az egyik alapító tag pedig megpróbált a törvényhozásra is nyomást gyakorolni, számos törvénymódosító, illetve új törvény, vagy rendelet meghozását célzó javaslataival (Jancsó 2006: 42–45).

A kor legfontosabb indiánvédő társasága a korabeli Lima és Peru meghatározó gondolkodóit tömörítette rövidebb-hosszabb időre. Folyóirata pontos képet ad a 20. század első éveinek indiánügyi helyzetéről és annak megoldási javaslatairól. A tagok és szimpatizánsok – akik között anarchistákat is találunk – igen változatos felfogást képviseltek. A többség a gyámsági gondolkodás híveként a kezdetekben úgy vélte, az indiánoknak szüksége van az értelmiség, a tanultabb rétegek segítségére, védelmére. Egy kisebb réteg (Zulen, majd később például Capelo is) már úgy gondolkodott, hogy nemsokára eljön az az idő, amikor az indiánok önállóan is küzdhetnek saját jogaikért és érdekeikért. Az anarchista tagok indián felkelések szükségét fogalmazták meg, míg mások, többek között Mayer is, nem jutottak el ehhez a gondolathoz, csak esetleg évekkel később. Az *El Deber* hasábjain megjelenő információk azt sejtetik, hogy a társaság anarchista tagjai részt is vállaltak az 1910-es években jelentkező felkelésekben, melyek közül a legfontosabb, egy 1915-ben kibontakozó megmozdulás volt. A felkelés vezetője a korábbi Asociación-tag, Teodomiro Gutiérrez Cuevas (1864-) volt, aki Rumi Maquiként vált ismertté.

A társaságnak női anarchista tagja is volt, Miguelina Acosta Cárdenas (1887-1933) személyében, aki az ország első ügyvédnöje volt. Cárdenas amazóniai vidékről, Loreto környékéről származott, így fiatalon, közletről tapasztalhatta meg a kaucsuk kitermelésben¹⁰ jelentkező visszaéléseket. Később Limába költözött, aktív tagja volt az *Asociación Pro-Indígena*nak, amelynek megszűnése után Dora Mayerrel saját lapot is alapítottak *La Crítica* címmel. A lap három évig működött, majd 1930-ban Cárdenas megpróbálta újraéleszteni, de ez sikertelen kísérlet volt. Az 1920-as években Cárdenas José Carlos Mariátegui (1894-1930)¹¹ figyelmét is felkeltette, Mayerrel együtt mindkettőjüket meghívta, hogy cikkeikkel jelentkezzenek az általa alapított *Amauta* hasábjain. Mayer több számban is jelentetett meg írásokat, azonban később nézeteltérései támadtak Mariáteguivel annak szocialista ideológiája miatt, illetve az *Asociación Pro-Indígena* eredményeinek megítélése kapcsán. Cárdenas végül egy számban jelentetett meg egy rövid tanulmányt az indián gyermekek neveléséről (Acosta Cárdenas 1928: 38–39), amelyben az indián

¹⁰ A 19. század második felében jelentkező nagyarányú kaucsukkitermelés számos visszaélést szült az indián munkásokkal szemben. A kizsákmányolásról és kegyetlenkedésekről nemzetközi beszámolók is születtek, melyek leghíresebbje (Roger Casement írása) megjelent az *El Deber* hasábjain is.

¹¹ Perui marxista gondolkodó, a Perui Szocialista Párt (1928) egyik megalapítója.

lakosság helyzetének felvázolása mellett fontos feladatként jelöli meg az indián gyermekek nevelését. E feladatban a nők részvételét emeli ki, és mozgó vidéki tanárok rendszerének kialakítását sürgeti, amelynek tagjai a tanév során a vidéket járva kisebb településekre is eljutnának. Mariátegui Cárdenasról Hét tanulmány a perui valóságról (1928) című művében is megemlékezik.¹²

Az Asociación Pro-Indígena harmadik, a későbbiekben jelentős karriert befutó tagja María Jesús Alvarado (1878-1971) volt. Zoila Aurora Cáceressel együtt már 1911-ben aktív tagként működött közre a társaság limai vezetésében (Pedro Zulen Archivum 85.31 AP4–AP5). Az akkor harmincas éveiben járó újságíró nő indiánügyi cikkeket jelentetett meg Mayerhez hasonlóan több napilapban, illetve részt vett számos indiánügyi konferencián, és szót emelt az enganche¹³ rendszer és az indián kizsákmányolása ellen.¹⁴ Mint már jeleztük, számos értelmiségi nő több ügy mellé is állt. Jesús Alvarado indiánügyi tevékenysége mellett a perui feminista mozgalom előfutára is egyben. 1911-ben a limai Földrajzi Társaság szervezésében tartott előadást „El feminismo” címmel, ami a perui feminista mozgalom első modernkori megnyilvánulása. 1914-ben Evolución Femenina (Női evolúció) néven megalapította Peru első feminista szervezetét, amelynek vezetője is lett (Valdelomar 2003: 72). Később, az 1940-es évektől kezdve a női választójog 1956-os törvénybe iktatásáig számos, a nők jogairól szóló cikke jelent különböző napilapokban (Miloslavich Túpac 2015: 125–129).

Ahogy az a perui indiánügyi gondolkodás történetében világosan látható, a Túpac Amaru felkelést követően eltűntek az indián résztvevők az indiánok jogaiért folyó harcokból. A kreol és mesztic értelmiségi elit kezdett el foglalkozni a témával, e folyamatban a pozitívizmusnak, illetve a Csendes-óceáni háborúnak egyértelmű hatása volt. Az értelmiségi elitben megjelentek a nők is, akik résztvevőivé váltak a kor haladó áramlatainak, a korabeli lapok hasábjain fejtették ki véleményüket két elnyomott csoport – az indiánok és a nők – gazdasági és társadalmi helyzete kapcsán. Szociális érzékenységüket jelzi, hogy éppen nők voltak azok, akik megteremtették Peruban az

¹² Cárdenas valószínűleg ismerte Mariátegui *Regionalizmus és centralizmus* című írását, amelyben Mariátegui a „montaña” (hegyvidék) gazdasági és szociológiai jelentőségéről szinte alig ír, egyértelmű kettősségként a „costa” és a „sierra” (a partvidék és a magashegység) ellentétét jelölve meg. Cárdenas erre reflektál, Mariátegui pedig Cárdenas felvetései kapcsán egy igen hosszú lábjegyzetben fejti ki a véleményét. Bővebben lásd Mariátegui (1977: 194–195).

¹³ Az enganche mind az ültetvényeken, mind a bányavidékeken jelentkező jelenség volt. Az enganchador a bányatársaság vagy ültetvényes nevében megpróbált – főként indián – munkásokat toborozni, kielégítő fizetést, ellátást, és egyéb lehetőségeket ígérve. Az elszegődött munkások nehéz körülmények között, a családjuktól elszakítva dolgoztak. Sokszor nem is valódi pénzt kaptak fizetésként, hanem a társaság boltjában levásárolható bönokat, amelyek a városban semmit nem értek, a társaság boltjában pedig mindent jóval drágábban tudtak megvásárolni.

¹⁴ Például 1914-ben tartott előadást az enganche rendszeréről egy Callaóban szervezett konferencián, amelyen Dora Mayerrel vett részt.

indigenista irodalmat¹⁵, illetve elődjeikhez méltón szenvedélyesen, évtizedeken át harcoltak kitűzött céljaikért, a nemi és faji egyenlőségért olykor tolluk segítségével, máskor a valódi harcokban is rész vállalva.

(Berta, Tibor et al. (szerk.): *Az identitás régi és új kordinátái. Tanulmányok Anderle Adám 65. születésnapjára, Palatinus, Szeged-Budapest, 2008, 95–101.*)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Acosta Cárdenas, Miguelina: Escuelas rurales ambulantes para la educación de los niños indígenas, in: *Amauta*, Lima, 1928., no. 12., 38–39.
- Anderle, Ádám: „Szabadságra született Amerikánk ...” *Portrék a latin-amerikai függetlenségi háborúkból*, Athenaeum, Budapest, 1983.
- Anderle, Ádám: *Vihar a Sierrában*, Gondolat, Budapest, 1981.
- Berg, Mary G.: Clorinda Matto de Turner, in: Marting, Diane E. (szerk.): *Spanish American women writers*, Greenwood Press, Connecticut, 1990
- Berg, Mary B.: *Presencia y ausencia de Clorinda Matto de Turner en el panorama literario peruano*, <http://www.evergreen.loyola.edu/~tward/mujeres/critica/berg-matto-presencia.htm>, letöltés dátuma: 2007–10–15.
- Cáceres, Aurora: *La rosa muerta*, (edición Thomas Ward), Stockero, Buenos Aires, 2007.
- Mariátegui, José Carlos: *Hét tanulmány a perui valóságról*, Budapest, Kossuth, 1977.
- Jancsó, Katalin: Dora Mayer en las fuentes limeñas, in: *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XXIII., 2006, 47–47.
- Jancsó, Katalin: Intelectuales peruanas a fines del siglo XIX y a principios del siglo XX, in: *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XX, Kaposvár, 2005, 81–96.
- Miloslavich Túpac, Diana: Feminismo y sufragio 1931–1955, in: *Elecciones*, vol. 14, no. 15, 2015, 109–143.
- Portugal, Ana María: El periodismo militante de Clorinda Matto de Turner, in: Zegarra, Margarita (szerk.): *Mujeres y género en la historia del Perú*, Cendoc, Lima, 1999.
- Tristán, Flora: *Peregrinaciones de una paria*, Moncloa-Campodónico, Lima, 1971.
- Valdelomar, Abraham: Crónicas del pasado, memorias del presente. Antonia Moreno de Cáceres, in: Elmore, Nancy (szerk.): *Del olvido a la memoria. Mujeres peruanas 1860–1930. Historia gráfica*, Ledel, Lima, 2003.

---

¹⁵ Későbbi évtizedekben más művészeti ágakban is megjelennek női alkotók indián témákkal, mint például a zenei folklórt gyűjtő Rosa Agarza de Morales, vagy a festő, Julia Codesido, aki José Sabogal növendéke volt.

Valero Juan, Eva M^a: De Micaela Bastidas a Magda Portal: recuperaciones crítico-literarias de las independentistas del Perú, in: *América sin nombre*, no. 13–14, 2009, 64–72.

Villavicencio, Maritza: *Del silencio a la palabra. Mujeres peruanas en los siglos XIX y XX*, Ediciones Flora Tristán, Lima, 1992.

Levéltári anyagok:

Perui Nemzeti Könyvtár, Pedro Zulen Archívum, az *Asociación Pro-Indígena* levelezése, titkári beszámoló az 1911–12-es év eseményeiről, 85.31 AP4–AP5.

VALÓSÁG ÉS UTÓPIA. MAGDA PORTAL *LA TRAMPA* [A CSAPDA] CÍMŰ REGÉNYÉNEK KÖZÉP-KELET-EURÓPAI TÖRTÉNETI OLVASATA

A perui költő és újságíró, Magda Portal (1900–1989) kezdeti sikereit lírai hangvételű verseivel és elbeszéléseivel az 1920-as évek elején érte el. Műveiben felemelte a hangját a társadalmi igazságtalanságok ellen, de visszatérő motívumként írásaiban megjelenik a tenger, illetve az anyaság is (Ferreira de Cassone 2009: 27). A perui gondolkodó, José Carlos Mariátegui az elsők között volt, aki felismerte tehetségét és a kor híres költőnőihez, a chilei Gabriela Mistralhoz (1889-1957), valamint az argentin Alfonsino Stornihoz (1892-1938) hasonlította. Az évtized második felében Portal írásai Mariátegui híres lapja, az *Amanta* hasábjain is megjelentek, egészen kubai és mexikói száműzetéséig (1927). Költőbarátjával, Serafín Delmarral (1901-1980) egy feltételezett kommunista összeesküvés vádjá miatt száműzték az országból. Ezekben az években a fiatal költőnő barátságot kötött limai diákokkal, és megismerkedett Víctor Haya de la Torrèval, aki később hatással volt politikai elképzelései kialakulására. Az Haya de la Torre körül formálódó fiatalokból álló csoporthoz ideológiailag is közeledett, és 1928-ban egyedüli nőként¹ írta alá Mexikóban a *Mexikói Tervezetet (Plan de México)*, amelyben az APRA (*Amerikai Népi Forradalmi Szövetség*) alapításának szándékát fogalmazták meg.

Portal a gazdasági és politikai helyzet tanulmányozásának szentelte idejét, illetve irodalomkritikai, gazdasági és politikai témájú írásokat jelentetett meg. Dinamizmusát, energiáját, szónoki tehetségét kihasználva a karibi országokban egy körutat indított el, melynek során az APRA-t népszerűsítő előadásokat tartott. Az elkövetkező tizenöt évben legfontosabb feladata a pártban a tömegekkel való párbeszéd, főként a nőekkel való kommunikáció volt. Lírai versei és politikai harcossága mellett ismert volt a nők jogaiért vívott küzdelméről, a gyermekek, nők és szegények védelme érdekében folytatott tevékenységéről is. Hitt abban, hogy csak az APRA mentheti meg a nőket, és céljai eléréseért minden megpróbáltatást kibírt: az üldöztetést, a bebörtönzést, a száműzetést, a szegénységet. 1931-től az APRA női párt szekcióját vezette, újságcikkeiben a nők politikai választójoga mellett érvelt, illetve támogatta a magasabb részvételi arányukat a politikai pártokban (Miloslavich Túpac 2015: 121–123).

---

¹ A többi aláíró Haya de la Torre, Carlos Manuel Cox, Manuel Vásquez Díaz, Esteban Pavletich, Serafín Delmar, Nicolás Terreros és Jacobo Hurwitz voltak.

Chilei hatéves száműzetéséből 1945-ben Peruba visszatérve azonban rá kellett döbbsennie, hogy az APRA sem küzdött a nők politikai helyzetének javításáért. Ekkor eszmélt rá, hogy a párt felső vezetése valójában kihasználta, hogy segítségével közelebb kerüljenek a tömegekhez és hatalomra jussanak, elfelejtve eredeti céljaikat és ideológiájukat. Társaiban csalódva nem újította meg párttagságát, azonban az 1948-as forradalomban² bűnrészességgel vádolták meg. Saját védőbeszédet írt Kik árulták el a Népet?³ címmel, amelyben fasiszta és totalitárius megnyilvánulásokkal vádolta meg a párt vezetőit (Reedy 2000: 263). Azon kevesek közé tartozott, akiket 1950-ben szabadlábra helyeztek. Ezek azok az évek, amelyek a párttal, Haya de la Torréval és a politikával való végleges szakítását is jelentik egyben. Évtizedeken keresztül dolgozott visszavonultan.

1957-ben jelent meg utolsó, politikai témájú műve, *La trampa* [A csapda]. Az 1970-es évektől újra bekapcsolódott az ország kulturális életébe, az Asociación Nacional de Escritores y Artistas⁴ tagja, majd elnöke lett, illetve együttműködött az ALIMUPER-rel (*Acción para la Liberación de la Mujer Peruana*⁵). 1978-ban alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartottak, amelyen Magda Portal, mint jelölt indult a *Partido Acción Revolucionaria Socialista*⁶ színeiben, azonban nem sikerült győznie. Életművét csak életének utolsó éveiben, illetve halála után kezdték értékelni.⁷

***

Ez a regény nem életrajzi mű és nem is önéletrajzi ihletésű írás. Valóságos eseményekkel vagy személyekkel való bármely hasonlóság a véletlen műve, hiszen az élet tele van véletlenekkel.

A helyszín sem feltétlenül perui. Bármely latin-amerikai köztársaságban játszódhatna, de akár a világ valamely pontja is lehetne a történet helyszíne. Döntse ezt el maga az olvasó (Portal 1982: 15).

Így szól az olvasóhoz Magda Portal *La Trampa* című regényének bevezetőjében, amely 1957-ben jelent meg. A regény alapjául egy 1950-ben, a saját maga által alapított, mindösszesen nyolc számot megélt *Tiempos* című napilapban megjelent cikke szolgált, melyet *Carlos Steer: Un muerto en vida*

² 1948. október 3-án tört ki felkelés a perui kormány ellen, melyet az APRA-val hoztak összefüggésbe. A megmozdulást követő hetekben számos apristát tartóztattak le és vádoltak meg bűnrészességgel, közöttük Haya de la Torré is, akinek 1949 januárjában a Kolumbiai Nagykövetség politikai menedékjogot adott. Az ügyből vita pattant ki a két ország között, mely csak 1950-ben rendeződött, ekkor a Peruban letartóztatottak közül sokakat szabadlábra helyeztek. Magda Portal ezt követően önkéntes száműzetésbe vonult Argentínába.

³ Az eredeti cím: *¿Quiénes traicionaron el pueblo?*

⁴ Művészek és Írók Országos Szervezete.

⁵ Perui Nők Szabadságáért Mozgalom.

⁶ Szocialista Forradalmi Akciópárt.

⁷ Életéről Daniel Reedy, Sara Beatriz Guardia és Cecilia Bustamante műveit olvashatjuk spanyol nyelven.

[Carlos Steer: Egy élő halott] címmel publikált (Ferreira de Cassone 2009: 30–31). A regény számos fejezetének főhőse egy fiatal diák, akit az 1930-as években börtönöztek be, a szerző pedig el szeretne volna érni, hogy szabadlábra helyezzék.

Magda Portal életművéről egy amerikai professzor, Daniel Reedy írt könyvet. Reedy úgy vélekedik, hogy egy mai, a földrajzi és történelmi kontextust nem ismerő olvasó számára a regény nem más, mint egy olyan kitalált epizódok sora, amelynek háttérében a személyes harag és politikai gyűlölet állt (Reedy 2000: 277). Ezzel ellentétben úgy gondoljuk, hogy – ismerve a latin-amerikai és kelet-közép-európai országok történelmét – ennek a regénynek meglehetősen komoly mondanivalója van, egy politikai párt- és rendszertípust mutat be, illetve jellemez, valamint a regény tartalma és leírásai nagyon is érthetőek a világ bármely hasonló térségében anélkül, hogy pontos ismereteink lennének a Miró Quesada család meggyilkolásának részleteit illetően. A latin-amerikai, illetve közép-kelet-európai országok marginális és függő helyzete mindkét térségben hasonló történelmet, politikai és gazdasági struktúrát eredményezett (Wittman 1969: 79–92). A regény bármely latin-amerikai vagy közép-kelet-európai országban játszódhatna az 1950–60-as években, de ez utóbbi régióban az 1989–90-es rendszerváltás után is találkozhatunk hasonló jelenségekkel.⁸ A későbbiekben is aktuális témának, illetve a mély mondanivalónak köszönhetően az a véleményünk, hogy szükséges és lehetséges a regény Reedy professzor értelmezésétől eltérő, közép-európai szemszögből történő olvasata.

A fenti gondolaton kívül Reedy professzor úgy véli, a regénynek két célja volt: egyrészt az író el akarta érni, hogy bocsássák szabadon Carlos Steert, az 1935-ös Miró Quesada-gyilkosság elkövetőjét⁹, másrészt pedig (miután kilépett a pártból) az APRA-t és legfőképpen vezetőit akarta támadni. Reedy azt is megemlíti, hogy a regény nem egységes, nincs kapcsolat a főszereplők, illetve az események között. Az a véleménye, hogy a regény inkább azok közé az írások közé tartozik, amelyek a börtönélet tapasztalatait kívánják bemutatni (Reedy 2000: 272–278). A mi olvasatunkban a mű valódi célja az, hogy bemutassa, hogyan válnak a párt mártírjaivá különböző figurák; azaz a szereplők, következésképpen a fejezetek közötti kapcsolatot a közös sors jelenti.

⁸ A Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékén az 1990-es és 2000-es években több, a világ különböző félperifériás régióit összehasonlító kutatás folyt. Ezen összehasonlító tanulmányokon belül a figyelem főként Latin-Amerikára és Közép-Kelet Európára összpontosult. A témában lásd például Anderle (2002) és Orozco (2003) munkáit.

⁹ A tehetős és befolyásos Miró Quesada család 1876-tól volt tulajdonosa az *El Comercio* napilapnak. Óscar R. Benavides kormányzása alatt (1933–39) az újság nyíltan kormánypárti és APRA-ellenes cikkeket jelentetett meg, a gyilkosság e körülmények következményeként értelmezhető. 1935. május 15-én az *El Comercio* igazgatóját, Antonio Miró Quesadát és feleségét lőtte le egy kiskorú aprista aktivista, Carlos Steer, aki a merényletet követően sikertelen öngyilkosságot követett el. 25 éves börtönbüntetést kapott tettéért.

A regény tágabb értelemben igen pontos képet és leírást ad úgy a populista pártokról, mint más antidemokratikus, autokrata/caudillista politikai pártmodellekről. Ezen pártok élén egy caudillo¹⁰ típusú vezető áll, e pártok általában nem ismerik el a nők egyenjogúságát/értékeit, és nincs belső demokráciájuk. A politikai erőszak és a tömegek tudatlanságát kihasználó demagógia tartozik legfontosabb eszközeik közé. Latin-Amerikában számos, az 1920-as, 30-as években született populista pártra vagy kormányra (például a mexikói Partido Revolucionario Institucional, a bolíviai Movimiento Nacional Revolucionario, a brazil Partido Trabalhista Brasileiro vagy az argentin peronista párt) voltak jellemzőek e jegyek, de a tapasztalat azt mutatja, hasonló jelenségeket lehetett megfigyelni a második világháború utáni kommunista pártokban is (Kubában, Szovjetunióban, Magyarországon, Romániában, stb).

Legjellegzetesebb és legelső példája e pártoknak az APRA¹¹ volt, amely a José Bustamante y Rivero kormány alatti három évet¹² leszámítva (amikor is a Nemzeti Demokratikus Front győzelmével számos aprista szenátor és képviselő jutott be a kongresszusba) sosem tudott hatalomra jutni, egészen 1985-ig. Ennek is köszönhető, hogy Perón Argentínájának, Vargas Brazíliájának, illetve Perunak és az APRA-nak máshogy alakult a sorsa.

E latin-amerikai pártok és mozgalmak vezetői a 19. század végén születtek, és miután felismerték a kontinens elmaradottságát, egyfajta harmadik utat (Anderle 1992: 421–423) próbáltak keresni, elutasítva mind a fasizmust, mind a kommunizmust (Anderle 1985: 411). Kezdetben elképzeléseik közé tartozott az antiimperialista állam létrehozása, az államosítás, a társadalmi és mezőgazdasági reformok, az ipari fejlődés, az igazságosság és a modernizáció (Jiménez 1963: 22–26). A párt vezetője mindig karizmatikus és nagyhatalmú személy volt, és szinte mágnesként vonzotta a tömegeket, főként a fiatalokat. E pártok társadalmi bázisát a városok alacsonyabb középosztályai, a kirekesztettek és a munkáscsoportok alkották (Mercado 1970: 136). Ezek a „catch all” típusú pártok szerkezetüket tekintve nem voltak demokratikusak, illetve országos szinten sem gondolkodtak politikai pluralizmusban. A pártokban állandó tényezőként jelentkezett a bal- vagy a jobboldali elhajlás, a legradikálisabb tagok pedig rövid vagy hosszabb időn belül eltávolodtak a párttól vagy szakítottak vele.

Az APRA esetében a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején egyes tagok úgy gondolták, a párt eltávolodott eredeti eszméitől, a párton belül pedig egyre inkább két különálló vonal kezdett kirajzolódni: egy

¹⁰ A modern diktátorok előfutára, Latin-Amerikában a 19. században, a független köztársaságok megszületését követően jelenik meg.

¹¹ *Alianza Popular Revolucionaria Americana* (*Amerikai Népi Forradalmi Szövetség*), melyet Víctor Raúl Haya de la Torre 1924-ben, Mexikóban alapított meg. Később, 1930-ban Peruban párttá alakult.

¹² 1945–1948 között.

radikálisabb, értelmiségeiből álló csoport, amely hű maradt az antiimperialista elvekhez, illetve egy másik, Haya de la Torre által vezetett csoport, mely lassanként az észak-amerikai és az oligarchia érdekeit kezdte kiszolgáltatni. A két csoport közötti szakításra 1948–1950 között került sor. A folyamatot a költők lázadásaként is szokták nevezni. Ekkor szakított a szervezet egyik alapítója, Magda Portal is a párttal. Általánosságban elmondható, hogy míg a populista pártok elitje, vezető rétege a jobboldal, addig a tömegek a baloldal felé hajoltak (Anderle 1985: 432). Egyes tagok végül valamilyen baloldali pártba léptek, megint mások, mint például Magda Portal, visszavonultak a politikától (Jiménez 1963; Villanueva 1973). A misztikumon, caudillizmuson túl a nárcizmus, a szimbólumok, a jelszavak és az eredet¹³ fontossága, az öncsodálat és a mártírismus jellemezték ezt a korszakot (Mercado 1970: 136).

A pártnak megvannak a maga hősei és a mártírjai [...] A mártírok egész légiója [...] De még sokkal többre van szükség, akik majd feláldozzák magukat az eszmék győzelméért és akik az életüket adják a nagyságért, a párt nagyságáért [...] (Portal 1982: 25).

A *La Trampában* számos mártírról olvashatunk, ezeknek egyike a főszereplő, Carlos Steer (a regényben Charles Stool). Fiatalon, egyetemista éve alatt ismerkedik meg a párt (a regényben unionisták) eszméivel és vezetőivel, és ők azok, akik rábeszélik Miró Quesada meggyilkolására, hogy így váljon a „nemzet hősvé”. Így lesz a párt több ezer mártírjának az egyike, és a „mártírgyártás” folyamatának egyik apró szereplője. A regény másik mártírja egy disszidens, akinek van bátorsága megvédeni egy nőt, illetve kiállni a párt eredeti eszméi mellett. A regényben még sok más mártírról is olvashatunk, akiket a börtön lakóinak és életének ábrázolásán keresztül ismerhetünk meg. Mártír az a költő is, aki mindössze egy fejezetben tűnik fel, de mártír a mű másik főszereplője, Mariel is, a párt női vezetője, akinek sorsa a szerzőnő sorsát idézi.

A tömeg mindig ugyanolyan: engedelmes (Portal 1982: 80).

A tömeg olyan, amilyen mi akarjuk, hogy legyen (Portal 1982: 175).

A regényben a társadalom szinte minden rétege, illetve a párthierarchia minden képviselője megjelenik. Láthatjuk a tömeget, amely a vezetők vak eszköze csupán, nem vonható felelősségre, csak akkor cselekszik, ha van, aki vezesse és anélkül is képes ölni, hogy ismerné tette miértjét. A tömeget képviselik a bányászok, az indiánok, a börtön látogatói, sőt a halottak is. A nők között is élesen kirajzolódnak a különböző társadalmi csoportok. A párt

¹³ Portal regénye szerint a „vezér” szerette magát valamely spanyol kapitány, vagy indián uralkodó leszármazottjának hinni.

arisztokratáit alkotják az „unionista dámák”. A párt női vezetése a középosztály soraiból kerül ki, feladatuk a tudatlan nők tömegének tanítása, nevelése. A középosztályú nők (kereskedelmi dolgozók, tanítónők, diákok) az igazi unionisták és abban reménykednek, hogy a párt segítségével elérhetik céljaikat, gazdasági és politikai törekvéseiket. A tömeg a vezetők, azaz a „kalifák” vak követői, és ők maguk (legtöbbjük) is hű követői a „vezérnek”. A „vezér” a Mindenható:

A vezér szeret valamiféle Krisztus bőrében tetszelegni, akit apostolai és tanítványai vesznek körül [...]

A vezérnek tiszteletre méltó pályája van a harc során: iskolai vezető, az egyetemi diákság vezetője, majd most politikai vezető. Még akkor is, amikor csak kevesen veszik körül, mindig ő van reflektorfényben. A legnagyobb gyönyört akkor érzi, ha hallgatják. Amikor beszél, saját magát is hallgatja, és csodálja magát (1982: 159).

Olyan hatással tud lenni hallgatóságára, hogy a hívei és a tömegek azonosulni akarnak szavaival, gesztusaival, mozdulataival. Portal szerint nagyon jó tulajdonság lehet, ha valaki jó szónok, tehetsége van a beszédekhez, feltéve, ha nem próbál ebből demagógiai célokkal hasznot húzni.

A nők a vezér szemében egyszerű háziasszonyok, szükséges eszközök ahhoz, hogy utódokat hozzanak a világra. Ők alkotják azokat a tömegeket, akiknek a segítségével a választásokon még eggyel több szavazata lehet a pártnak, akik megtölthetik a gyűléseket, akik újabb sorokat alkothatnak a sztrájkokon, tüntetéseken. Ők a börtönökben a foglyok látogatói. Olykor belekeverednek a politikába is, de ennek nincs jelentősége. A mű számos fejezete szól Marielnek, mint pártvezetőnek az életéről és politikai működéséről. Egyike volt a mozgalom alapítóinak, népszerűsítette a pártot és a „vezért”. Bebörtönzése, száműzetése, szegénysége és hányattatásai ellenére hű maradt a párt eszméihez. Azonban az idő múlásával be kellett látnia, hogy ő maga és sokan társai közül csak bábok a „vezér” számára, és hogy:

[...] a pártnak szüksége van egy olyan női vezetőre, aki a női tömegekre hatással van, hogy ne lehessen azt mondani, hogy nincsenek nők a pártnak, akik azonban csak arra valók, hogy betöltsék az üres sorokat [...] (Portal 1982: 144).

Nem ez az egyetlen párt, ahol a vezetőségben alig, vagy egyáltalán nem szerepelnek nők. Léteznek olyanok is, amelyekben – mint ahogy ebben az esetben is lehet látni – a nők egy külön szekciót alkotnak, azonban szinte sosem tudják elérni céljaikat, és sokkal inkább egyfajta kelleket jelentenek a párt tökéletes imázsához. Amikor Mariel rájön, hogy mik is a vezetők valódi céljai, szemrehányást tesz társainak az eszméik megváltoztatása miatt és fellázad. Így ő is a „kevésbé megbízható” személyek kategóriájába kerül,

figyelmeztetik, hogy esetleg azzal fogják gyanúsítani, hogy kommunista és a mozgalom árulója. Megtörténhet, hogy Carlos Steerhez hasonlóan ő is egy elfelejtett emberré válik. Mariel a pártot illető kritikáját, demokrácia-felfogását, a társadalomról és az ideális pártról alkotott képét nemcsak monológjaiból és beszélgetéseiből, de a mű egyéb szereplőin keresztül is megismerhetjük, legyen az a költő, Juan Alberto, a disszidens, nők, vagy más párttársak.

Egyik legélesebb kritikája az, hogy a párt már nem a tömegek, hanem az oligarchia, a nagypolgárság és a külföldiek érdekeit képviseli. Eltűnt már a kezdeti radikális antiklerikalizmus is. Sok vezetőt csak a saját becsvágya és a kapcsolati tőkéből húzható haszon érdeklik. Világosan látja, hogy már nem számítanak a párt eredeti elképzelései. Megvan a saját elképzelése az ideális pártról és a társadalmi igazságosságról folytatott küzdelemről, ez okfejtésének legfőbb eleme. További eszméi az antiimperializmus, a javak egyenlő elosztása, a nép jogainak visszakövetelése, ingyenes oktatás a gyermekek számára, magasabb fizetések, szociális törvények, a kirekesztettek (indiánok), nők, gyermekek jogainak védelme. Ezek voltak azok az elvek, amelyeket az a fiatal értelmiségiekből álló csoport fogalmazott meg az 1920-as években, akik végül megalapították a pártot. Ezen eszmék másik fontos eleme, hogy a közös ügy mindenek fellett áll. Azaz nem lehet semmi, sem a hatalom, sem más érdek olyan fontos, mint az „ügy”. Sőt a saját, egyéni érdekeket fel kell tudni áldozni az „ügyért”.

[...] úgy vélem egy politikai vezetőnek kötelessége meghallgatni más, hozzánk sok szempontból hasonló párt vezetőjét (Portal 1982: 104).

Magda Portal szerint a párt vezetőjének jó szónoknak kell lennie, fontos, hogy tudjon hatni a tömegekre, de az is fontos, hogy meg tudjon hallgatni másokat. Oda kell figyelni a kritikai észrevételekre és önmagával szemben is kritikusnak kell lennie. Csak így lehet egy demokratikus pártot megalkotni. Fontos, hogy párbeszéd legyen a különböző pártok és a különböző eszmék képviselői között, legyen az baloldali, vagy jobboldali, a politikai pluralizmus érdekében.

Vezérem, de hiszen akkor maga a Párt? (Portal 1982: 105)

Ezt a kérdést a disszidens, Juan Alberto teszi fel, aki egyben Portal legélesebb kritikáját fogalmazza meg ezzel a kijelentésével a regényben. Ideológiája szerint a pártnak a tömegeket kell képviselnie, hiszen a tömegek nélkül nem is létezne. A névtelen tagok azok, akik a pártot győzelemre juttatják. A vezetők további feladata az emberek nevelése és tanítása éppen azért, hogy aztán képesek legyenek céljaikért és jogaikért küzdeni. Ami a harcban használt eszközöket illeti, a radikálisabb oldalt képviseli, azaz a

felkelések, forradalmak híve, de támogatja a politikusok párbeszédeit, sztrájkokat, a sajtóban megjelenő tanulmányokat, beszédeket is. Azonban elítél mindennemű politikai célú bűntényt, főként azokat, amelyekben gyerekeket is felhasználnak:

Nem akarok hinni a politikai propaganda céllal elkövetett bűntények szükségességében (Portal 1982: 79).

Nem fogadom el azt, hogy gyerekeket is fel akarjanak áldozni, csak azért, hogy borzolja a közvéleményt (Portal 1982: 80).

A társadalmi igazságosság jegyében a férfiak és nők, a kirekesztettek és az elit közötti egyenlőséget hirdeti. Úgy véli, nincs különbség férfiak és nők között, nincs szükség arra, hogy másként kezeljék a nőket, a társadalom minden osztálya számára ugyanazok a jogok érvényesek. Más szóval politikai, társadalmi demokráciát és nemek közötti egyenlőséget követel. Ami a fajokat illeti, nem világosak az elképzelései. Úgy tűnik, számára a kirekesztettek nagy részét indiánok teszik ki és az ő jogaikért is próbál küzdeni. De rajtuk kívül nem jelenik meg más faj a műben. Bár az 1920-as és 1930-as években a fővárosba korábban nagy számban érkező kínaiak és japánok ellen erősen negatív kampány folyt (főleg éppen az APRA figyelmeztetett a „sárga veszélyre”), a regényben semmiféle utalást nem találunk rájuk. Az afroperui lakosságról sem olvashatunk a fejezetekben.

Noha ő maga is a perui értelmiség soraiba tartozik, hiányzik a szerzőnő okfejtéséből az is, hogyan képzei el az értelmiség helyét és szerepét a számára ideális pártban. A regényben az értelmiségiek legfontosabb feladata úgy tűnik a tömegek nevelése és a pártpropaganda, a költőké pedig:

[...] hőseik és mártírjaik tetteinek elmesélése, dicsőségük magasztalására
[...] (Portal 1982: 132).

Csak sejthetjük, hogy ennél többre vágyik, egy-egy monológiából érződik, hogy bántja, nem lehet jelen a politikai vezetés gyűlésein. De ennek oka nem az, hogy értelmiségi, hanem az, hogy nő.

Mint láttuk, a regényben az író nő igen kritikus és egyben kiábrándult hangon fogalmazott. Biztosak lehetünk benne, hogy párttársai, akik hűek maradtak „vezérükhöz”, sértve érezték magukat és az sem véletlen, hogy a regény első kiadásának példányai elvesztek.

Meghaltam számukra? Miért ez a csend? Rosszabb vagyok egy halottnál:
e l f e l e t t e k! (Portal 1982: 180)

Magda Portal sorsa hasonlóan alakult a regény fiatal főszereplőjéhez, ugyanis az 1960–70-es évek irodalmi antológiái még csak nem is említik a nevét. Szinte teljesen eltűnt, vagy inkább eltűntették a közéletből, az ország

irodalmi, kulturális, politikai életéből. Ezért érezte Portal szükségesnek, hogy néhány fejezettel kiegészítve újra kiadják a regényét, amelyre végül 1982-ben került sor. Ahogy mondtuk nem csak a mű példányai, de a szerző is eltűnt, teljesen visszavonult, hogy aztán újult erővel jelenjen meg a későbbi évtizedekben társadalmi és feminista szervezetekben.

Ahogy e tanulmány elején jeleztük, a mű üzenettel szolgál a világ bármely pontján élőknek, ahol hasonló, caudillo/ autokrata típusú vezérek által irányított pártok nyomait láthatjuk. A XX. század a melegágya volt ezeknek az eszméknek. Ahogy a populizmusban, úgy minden hasonló pártban fellelhetők ezek a jellegzetességek, ezért is hasznos egy szélesebb dimenzióban, más országokban, hasonló időszakban született műveket megvizsgálni. Reedy professzor sokkal inkább helyi szinten elemezte a művet, míg mi úgy hisszük, a regénynek univerzális üzenete is van. E jegyek nem csak a latin-amerikai, de a közép-kelet-európai térségben született populista és a kommunista pártokra is jellemzőek. A *LA Trampa* egy korai példája a populista pártok autokrata modelljének.

Magda Portal a *La Trampában* szinte röntgenschemmel térképez fel egy politikai szervezetet, amely a latin-amerikai caudillizmus és klientizmus 19. századi, elavult, hagyományos értékeit, mechanizmusait tükrözte. Ebben az értelemben az APRA egy valódi autoktón, latin-amerikai alkotás. Ezzel szemben Portal egy másik, a társadalmi igazságosság elvein alapuló, népi demokrácia modelljét veti fel. Ezért a *La Trampa* számunkra az elutasított valóság és egy utópia közötti összeütközést szimbolizálja.

(*Tiszatáj*, 63. évf., no. 10, 2009. október, 76–83.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Anderle, Ádám: *Latin-amerikai utakon*, Hispánia, Szeged, 2002
- Anderle, Ádám: Modelos políticos, estrategias políticas en América Latina, in: *Europa e Iberoamérica: Cinco siglos de intercambios*, IX. Congreso Internacional de Historia de América, AHILA, Sevilla, 1992, 421–426.
- Anderle, Ádám: *Los movimientos políticos en el Perú entre las dos guerras mundiales*, Ediciones Casa de las Américas, Havanna, 1985.
- Ferreira de Cassone, Florencia: Magda Portal: una voz femenina en el aprismo, in: *Cuadernos Americanos*, no. 128, 2009, 23–37.
- Jiménez, César: *La ideología del aprismo. Del oportunismo a la traición*, Ediciones Nuevo Mundo, Havanna, 1963.
- Mercado, Rogger: *Vida, traición y muerte del movimiento aprista*, Fondo de Cultura Popular, Lima, 1970.
- Miloslavich Túpac, Diana: Feminismo y sufragio 1931–1955, in: *Elecciones*, vol. 14, no. 15, 2015, 109–143.

- Orozco, Librado: *Los Procesos de Transformación Socioeconómica en Europa del Este y América Latina en Perspectiva Histórica Comparada*, Phd értekezés, kézirat, Szeged, 2003.
- Portal, Magda: *La Trampa*, Editorial Poma, Lima, második kiadás, 1982 (első kiadás: 1957).
- Reedy, Daniel R.: *Magda Portal. La Pasionaria Peruana*, Ediciones Flora Tristán, Lima, 2000.
- Villanueva, Víctor: *La sublevación aprista del 48. Tragedia de un Pueblo y un Partido*, Editorial Milla Batres, Lima, 1973.
- Wittman, Tibor: El aporte común de América Latina y Europa Central a la génesis del capitalismo, in: *Estudios Históricos*, Marília, 1969, 79–92.

MAGYAROK EGY TÁVOLI ORSZÁGBAN

A YAGUÁK ÉS AZ INKÁK FÖLDJÉN. FEJŐS PÁL, EGY HOLLYWOODI MAGYAR FILMRENDEZŐ PERUBAN

Az 1920-as években, Augusto B. Leguía¹ második elnöki periódusa alatt létrehozták Peruban a *Patronato de la Raza Indígena* nevű, államilag támogatott indiánügyi szervezetet, amelynek céljai közé tartozott az ország őslakos közösségeivel kapcsolatos kutatások ösztönzése. Két évtizeddel később, 1946-ban Luis E. Valcárcel történész és antropológus, a Kolumbusz előtti Peru kutatója megalapította a nemzeti indigenista intézetet *Instituto Indigenista Peruano* néven, amely évtizedeken keresztül főszereplője volt az országban folyó régészeti, néprajzi, antropológiai kutatásoknak, az intézményhez kötődő értelmiségi réteg pedig megteremtette a későbbi tudományos kutatások alapjait (Jancsó 2009: 127–129; Contreras – Cueto 2004: 262). Az 1940-es évektől, Manuel Prado² kormánya idején egyre nagyobb érdeklődés volt érzékelhető az ország amazóniai területeinek erőforrásai iránt, így a régióról készült tudományos munkák száma is megnőtt (Contreras – Cueto 2004: 284). A régészeti feltárások is intenzívebbé váltak: Max Uhle³ és Hiram Bingham⁴ munkája – bár 1915 után a kormányzat részéről csökkenő érdeklődés kísérte – erős impulzust adott a további kutatásoknak (Ramón Joffré 2005: 8–10). Ebben a légkörben érkezett a Magyarországról az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt, majd Hollywoodban világhírűvé vált filmrendező, Fejős Pál (1897–1963) Peruba azzal a céllal, hogy expedíciót vezessen az amazóniai térségbe egy kevésbé ismert nép, a yaguák tanulmányozására. Az út eredményeiről 1941-ben dokumentumfilmet jelentettek meg, 1943-ban pedig Fejős könyvet is publikált az Egyesült Államokban, angol nyelven. Az amazóniai expedíció előtt azonban egy nem tervezett útra is sor került Cuzco környékén, a yaguák földjére csak ezt követően indult el Fejős.

Egy tehetség Amerikába érkezik

Fejős Pál 1897-ben született Budapesten, fiatalon piarista nevelést kapott, majd az első világháború alatt katona volt (Luciak 2016: 305). Édesapja kisgyerek korában meghalt, először nagyapai nagybátyja, majd apai nagybátyja

¹ Augusto B. Leguía (1863–1932), Peru elnöke 1908–1912 és 1919–1930 között.

² Manuel Prado y Ugarteche (1889–1967), Peru elnöke 1939–1945 és 1956–1962 között.

³ Max Uhle (1856–1944), német régész, legjelentősebb kutatásait Peruban végezte.

⁴ Hiram Bingham (1875–1956), amerikai tudós, régész, a Machu Picchu 1911-es felfedezése az ő nevéhez kötődik.

támogatta a családot (Lindee – Radin 2016: 228–229). Elvégzett iskoláiról ellentmondásosak az információk, valószínűleg rövidebb ideig vegyeszeti tanulmányokat folytatott Budapesten, azonban ezt megszakította a háború miatt, és filmes díszlettervezéssel kezdett foglalkozni. A Tanácsköztársaság bukását követően számos filmrendező hagyta el az országot, Fejős pedig így rövid időn belül, igen fiatalon, már 1920-ban filmrendezőként mutatkozott be. Fél év alatt négy filmet forgatott, amelyet az amerikai filmek szabadsága ihletett. 1921-ben már a magyar filmipar legtehetségesebb fiatalemberének tartották, aki kevés pénzzel és sok leleményességgel nagyon sikeres némafilmeket tudott készíteni (Balogh 2004). Fejősnek a népelet iránti érdeklődéséről pályája e korai időszakában keveset tudunk, de meg kell említenünk, hogy még Magyarországon, 1922-ben passiójátékot rendezett, az 1930-as években pedig két filmet is forgatott a magyar népi kultúráról (*Tavaszi zápor* és *Ítélet a Balaton* címekkel) (Fejős 2004; Lénárt 2020: 60). Bár arisztokrata származású volt, Fejős közel érezte magát a munkásokhoz, a dolgozókhöz és a parasztokhoz, és kétségtelenül kötődött a Magyarországon ekkoriban kialakuló népi mozgalomhoz (Haudiquet 1967: 52).

Fejős családja hadikötvényekbe fektetett vagyonuk nagy részét elvesztette az első világháború alatt (Luciak 2016: 305), így a fiatal rendező kénytelen volt jövedelmezőbb munkát keresni. Ez a tény, az 1921-től érzékelhető magyar filmgyártás válsága, valamint politikai tényezők is befolyásolták döntését: Fejős, aki alig beszélt angolul, elhagyta az országot és 1923-ban néhány száz dollárral a zsebében előbb Bécsbe, majd az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt. Az első hónapokban mélyszegénységben élt, nem talált munkát. Végül a Rockefeller Intézetben helyezkedett el, ahol laboratóriumi asszisztensként kezdett dolgozni, de három év után Kaliforniába költözött azzal a szándékkal, hogy Hollywoodban keressen lehetőségeket. Egy véletlen találkozásnak köszönhetően finanszírozást (ötezer dollárt) szerzett első amerikai filmje, a *The Last Moment* (1927) elkészítéséhez. A filmet még maga Charlie Chaplin is elismerő kritikákkal illette, Fejős rövid időn belül bekerült a hollywoodi hírességek körébe. Szerződést kötött a *Universal Pictures*-szel, és lehetőséget kapott, hogy dollármilliók költségvetésű filmeket készítsen (Petrie 2002: 177–181). Fejős azonban a saját ízlésének megfelelő filmeket akart rendezni és nem akart mások elvárásainak megfelelni. Ezért megelégedve Hollywood csillogását, 1931-ben elhagyta álmai színhelyét és visszatért Európába, ahol megismerkedett azzal az emberrel, aki döntő hatással volt későbbi karrierjére nézve (Antal 1981: 101).

Néprajzi dokumentumfilmek – a perui felkérés

Európában Fejős néprajzi filmes projektekre szerződött, főként Dániában és Svédországban. Részt vett a Seychelle-szigetekre, Madagaszkárra, a Fülöp-szigetekre, Sziámba (Thaiföld) és Indiába vezetett expedíciókban, ahol

dokumentumfilmeket készített. A Dán Nemzeti Múzeum teregyűjtőjeként dolgozott 1934 és 1936 között, illetve a Koppenhágai Egyetemen kulturális antropológiát tanult. Legismertebb néprajzi dokumentumfilmjét *A Handful of Rice* címmel 1937-ben Sziámban forgatta (Sadoul 1987: 204). Ugyanebben az évben egy svéd iparmágán, Axel Wenner-Gren meghívta a magyar rendezőt egy szingapúri tigrisvadászatra. A legenda szerint Fejős megmentette Wenner-Gren életét, akire egy tigris támadt rá. A szerencsés kimenetelű kaland barátságuk kezdetét jelentette (Fejős 2004). Wenner-Gren az 1930-as évek második felében alapítványokat hozott létre Svédországban és az Egyesült Államokban orvosi és antropológiai tudományos kutatások előmozdítására. 1938-ban a svéd mágán és az amerikai perui nagykövet közötti levelezés nyomán Wenner-Grenben felmerült egy andoki expedíció finanszírozásának ötlete (Luciak 2016: 310). Ráadásul érdeklődött Peru ásványkincsei iránt, ami tovább erősítette elhatározását. Fejős és Wenner-Gren kapcsolata évtizedekre szóló barátsággá vált, Fejős pedig a Wenner-Gren Alapítvány megbízásából több néprajzi munkában vett részt. Az első megbízást 1939-ben Peruba kapta, amelynek keretében az eredeti tervek helyett két expedíciót is vezethetett a perui Andok és Amazónia térségébe.

Fejős Pál 1939. december 31-én Wenner-Gren anyagi támogatásával Peruba utazott, hogy terepkutatást végezzen az ország északkeleti részén, a Putumayo és az Amazonas folyók között. Cuzcói tartózkodása alatt azonban Fejős egy ferences kolostor könyvtárában kutakodott, ahol talált egy könyvet egy, a dzsungelben eltévedt szerzetesről, aki eltemetett városokról írt művében. A történet megegyezett az elveszett városokról szóló helyi legendákkal. Fejős mindezek hatására meggondolta magát, és 1940-ben a Machu Picchu térségében kezdte meg kutatásait (Bidney 2009: 112), több, addig ismeretlen lelőhelyet feltárva. Az eredetileg tervezett expedíciót csak 1940 decemberében indították el (Luciak 2016: 310). E második, közel egy évig tartó antropológiai tanulmányút során Fejős kutatócsoportjával megfigyeléseket végzett és leírásokat készített a yagua népről, illetve dokumentumfilmet is forgatott (Yagua 1941).

Hiram Bingham nyomdokaiban

Fejős Pál két könyvet írt perui expedícióiról (1943, 1944), valamint egy sor cikket jelentetett meg tudományos folyóiratokban (1940, 1941a, 1941b, 1941c, 1941d, 1941e). A Vilcabamba-hegység vonulatának és környékének felfedezéseiről szóló könyvében Fejős részletesen leírta az út körülményeit. Nem egyedül utazott, hanem egy szakértőkből álló csapattal, köztük egy geológussal, egy nyelvészrel (a limai San Marcos Egyetemről), egy zoológussal (a limai Természettudományi Múzeumból), a *Patronato Arqueológico del Perú*, állami régészeti intézmény felügyelőjével, fotósokkal, mérnökökkel és műszaki személyzettel, földmérőkkel, rajzolókkal. Emellett a Stanford

Egyetemről és az *Instituto de Estudios Andinos*-ról (Andoki Tanulmányok Intézetéből) is érkeztek tudósok. Fejős csoportját más szaktanácsadók is támogatták, mint például az Egyesült Államok limai nagykövetségének attaséja, a Cuzcói Egyetem professzorai és rektora, valamint Julio C. Tello, az abban az időben megalakult limai Antropológiai Múzeum igazgatója. Az expedíciót maga a perui kormány is pártfogolta. A nagyszámú résztvevő és támogató az expedíció jelentőségét, és az eredmények iránti rendkívüli nemzeti és nemzetközi érdeklődést mutatják (Fejős 1944: 6). Fejős az útról írt könyv bevezetőjében kifejtette, hogy eredetileg nem volt szándékuk régészeti expedíciót vezetni, és ha tisztában lettek volna a munka nagyságával, nem vágtak volna bele, hiszen a csapatban nem volt régész. E hiányt dokumentációs munkával igyekeztek pótolni: rendkívüli mennyiségű fotóval (több mint ezer fotó készült) és a feltárt lelőhelyek megtisztításának minden fázisában készített rajzokkal. Fejős leszögezte, hogy szándéka a lelőhelyek megtisztítása (több száz munkás segítségével) és azok további régészeti vizsgálatokra való előkészítése volt. Julio C. Tello már 1942-ben megkezdte régészeti feltáró munkáját a térségben (Fejős 1944: 5).

A könyvben Fejős folyamatosan hivatkozott Hiram Bingham feltárásaira, minden esetben jelezve, hogy Bingham mely lelőhelyeket ásatott ki, és melyek azok, amelyek korábban ismeretlenek voltak. A csoport az Urubambavölgyben, a Vilcabamba-hegységben, Machu Picchutól délre tett felfedezőutakat. A magyar kutató a beszámolót topográfiai és éghajlati leírással, valamint a terület korábbi kutatásainak áttekintésével vezette be (Fejős 1944: 13–19). Fejős hat nagy és négy kisebb lelőhelyről adott részletes leírást, amelyben teraszokról, lépcsőkről, fürdőkről, mesterséges csatornákról és vízrendszerekről, platformokról, hidakról, épületcsoportokról és inka utakról szolgált információkkal. Minden esetben beszámolt a lelőhely pontos méreteiről, a tisztítási folyamatról és az elvégzett munkákról. Néhány helyen kerámiák és különböző magok maradványaira bukkantak. A leletek és az építmények formája alapján a csoport megpróbált előzetes leírást készíteni néhány épület és tér lehetséges funkciójáról. Fejős szerint *Intipata* (a könyvben *Inti Pata*) és *Wiñay Wayna*⁵ romjait sem a helyiek, sem a korábban ott járt kutatók nem ismerték, ezért felfedezésük ennek az expedíciónak az érdeme. Ez a két hely ráadásul nagyobb területen feküdt, mint az „Öreg-hegy”, azaz a Machu Picchu, és nagyobb kiterjedésű teraszrendszerrel rendelkezett. A megtalált épületek egy része (Wiñay Waynában összesen harminc) tökéletes állapotban maradt fenn (Fejős 1944: 49–53). A feltárt lelőhelyek közül ötöt megtisztítottak, dokumentáltak és feltérképeztek, a hatodik lelőhely (Wiñay Wayna) esetében pedig előzetes feltárásokat végeztek (Fejős 1944: 59–60).

⁵ Mindkét, mezőgazdasági termelésre kiépített teraszokkal rendelkező lelőhely a Machu Picchuhoz vezető Inka Ösvény közelében található, 2700–2800 méteres magasságban.

Antropológiai megfigyelések a perui Amazóniában

Fejős és csoportja hónapokat töltött a munkákkal mielőtt visszatértek Cuzcoba, ahonnan második expedíciójukat indították a perui Amazonas régiójába. E második útnak nem volt annyi tagja, mint az elsőnek, de a perui kormány, valamint a limai Földrajzi Társaság is támogatta. Fejős és csapata terepmunkát végzett és két néprajzi gyűjteményt adományozott a limai Nemzeti Múzeumnak és az Amerikai Indiánok Nemzeti Múzeumának. Ezen kívül számos fekete-fehér és színes fotót adtak át ez utóbbi intézménynek, továbbá a Yale Egyetem Peabody Múzeumának. A Yale Egyetem és a Columbia Egyetem szakértői tanácsadóként támogatták Fejős munkáját (Fejős 1943: 5). Fejős a megfigyeléseikről szóló beszámoló anyag első bekezdéseiben kifejtette, hogy miért a yaguákra esett a választás. A legfontosabb tényező az volt, hogy igen kevés ismeretanyag állt rendelkezésre e népről és hogy korábban nem végeztek szisztematikus tanulmányokat kultúrájukról.

A yaguák, akik nevüket a szomszédos népektől kapták, a jezsuita misszionáriusoknak köszönhetően a gyarmati kor óta kapcsolatban álltak az európai emberekkel, ennek intenzitása a kaucsuk kitermelés (19. század) csúcának idején erősödött meg, a térségben ekkor és később megjelenő fakitermelők visszaéléseinek köszönhetően pedig a nép természetes életterének megváltoztatására kényszerült (Chaparro 2008: 118). A 19–20. század fordulóján, illetve a 20. század első évtizedeiben a korábban félnomad vadász és gyűjtögető, ám ekkoriban földművéssé váló népcsoport Peru és Kolumbia határvidékén fekvő területén protestáns misszionáriusok jelentek meg az 1930-as években. A két ország közötti határkonfliktus (1932–33)⁶ során több száz őslakos halt meg kanyaróban, amelyet a perui csapatok által a területre behurcolt betegség okozott. A következő években a népcsoport ismét arra kényszerült, hogy Amazónia más, délebbre fekvő részeire vándoroljon (Mayor – Bodmer 2009: 268–270). A Fejős expedíció érkezésekor ötezer fős közösség élhetett a térségben, bár a magyar kutató csak mintegy ezer főről számolt be írásaiban. Fejős és csapata 25–30 klánt tudott beazonosítani, ezek közül 12 klánnal léptek kapcsolatba (Jancsó 2018: 308). Fejős említést tett más szomszédos népek által a yaguákra használt elnevezésekről (ők magukat *nibamwon*-nak nevezték), és kiemelte, hogy sokszor összetévesztették őket a pebákkal, egy rokon néppel. Korábbi módszerét követve Fejős topográfiai és történelmi leírással kezdte beszámolóját, megemlítve a falut korábban felkereső kutatókat. A terepmunka és az

---

⁶ A Leticia-incidensként ismert konfliktus kirobbanásának oka az volt, hogy a 19. században Peruhoz tartozó területként meghatározott Leticia térsége egy 1922-ben megszületett, majd 1928-ban ratifikált szerződés értelmében Kolumbiához került. 1932-ben egy perui fegyveres csoport támadta meg a területet, ami fegyveres konfliktust robbantott ki a két ország között. Az 1934-ben aláírt békeszerződésben Leticia végleg Kolumbia részévé vált.

adatgyűjtés elvégzéséhez az expedíciós csapatnak adatközlőkre volt szüksége. Fejős legfontosabb adatközlője a bázisukként is szolgáló Hangya klán sámánja volt, rajta kívül perui katonák, kereskedők, földbirtokosok, illetve yagua vadászok, asszonyok és gyerekek szolgáltak információforrásként (Fejős 1943: 25). Ugyanez a klán volt az, amelyik együttműködött Fejőssel annak a dokumentumfilmnek az elkészítésében, amelyet a faluban való tartózkodása alatt forgattak.

Fejős tudományos igényű munkájában a népcsoport leírását két részre osztotta, külön-külön tárgyalta a nép anyagi és szellemi kultúrájának jellemzőit, részletes beszámolót adva a népcsoport életének minden aspektusáról. Az anyagi kultúrát tárgyaló különböző fejezeteiben Fejős szisztematikusan ismertette a lakóhely, az öltözködés, a táplálkozás, a közlekedés és a kommunikáció jellemzőit, valamint a különböző szerszámokat és eszközöket (vadászat, halászat, fazekasság, szövés, fafaragás szerszámait, a játékokat és hangszereket). A szellemi kultúrát bemutató részben az életciklus különböző szakaszait, a rítusokat, a társadalmi intézményeket (a család és tagjainak szerepét, a klánt, a háborúskodást, a tulajdont, a bűnöket és az értük járó büntetéseket), a társadalmi szokásokat, a kézműves szokásokat, a vallást, a mítoszokat és a kultúra szerves elemeit írta le. A családi élet, az apa és anya szerepe, a házasság, a születés, a felnőtté válás rítusai fontos részleteit jelentik a nép bemutatásának.

A magyar kutatót érdekelte a tanulmányozott népek eredetmítosza, az, hogy emlékezetükben milyen történeteket őriztek népük születéséről. Fejős leírásában a yagua eredetmítosz szerint a yaguák ősei egy nagy folyó felett, bőségekben éltek, a vadászat volt legfőbb foglalkozásuk, rengeteg húst ettek. Idővel azonban a túlvadászat miatt éhínség sújtotta a népet, és egy bölcs vadász feleségével és két gyermekével útnak indult, hogy más vadászterületet találjon. Egy nagy hegyhez érve, annak lábánál rengeteg vadat pillantottak meg, azonban a hegy lábához egy liánon lehetett csak leereszkedni. Elsőként a gyerekek ereszkedtek le, a lián azonban elszakadt, a gyerekek egyedül maradtak. A szülők visszatértek népükhöz, ahol éhhalált haltak közösségük több tagjához hasonlóan. A gyerekek azonban új, gazdag vadászmezőt találtak és ekkortól újra bőségekben éltek. Az ő gyerekeik lettek a yaguák (Fejős 1943: 98–99).

Fejős antropológiai beszámolójának utolsó fejezetét az akkulturáció témájának szentelte, ez az egyetlen olyan rész a szövegben, amelyben megjelennek saját nézetei és véleménye a népről. Elmondása szerint a yaguák ellenálltak minden asszimilációs kísérletnek. Fejős szavait idézve:

[A yaguák] passzív ellenállást tanúsítottak a fehér emberek kultúrájával szemben, akik méltatlanul egy makacs és ostoba nép képét alkották meg róluk. A valóságban azonban közömbös arckifejezésük, a fehér emberekkel való együttműködésre való képtelenségük nem más, mint egy védekező

mechanizmus, amely lehetővé tette számukra, hogy generációkon keresztül elviseljék a misszionáriusok, a katonák, a hacienda-tulajdonosok és a kereskedők nemkívánatos jelenlétét. Mindez akkor vált világossá számomra, amikor egy különleges alkalommal néhány fehér utazó megállt nálunk a Marañon-menti táborhelyünkön Pevas közelében, és érdeklődésüket fejezték ki, hogy vásárolhatnának-e fűvócsövet a yaguáktól. A yaguák közömbös arckifejezéssel álltak, mintha nem hallottak volna semmit, vagy mintha nem értették volna, hogy mit akarnak tőlük. Később azt mondták, hogy jobb, ha idegenek jelenlétében semmit sem értenek (Fejős 1943: 108).

Fejősnek és csoportjának egy teljes hónapba telt, mire jó kapcsolatot tudott kialakítani a meglátogatott klánnal. Azok az emberek, akikkel találkoztak, már kapcsolatban álltak a fejlett civilizációval, de nem fogadták el a másik kultúra egyetlen elemét sem, csak azokat a tárgyakat akarták megismerni, amelyek hasznosak lehetnek számukra. Például általában elutasították a lőfegyvereket, mert azok zaja megijesztette az állatokat. Ezért csak olyan ajándékokat fogadtak el az expedíció tagjaitól, amelyeket hasznosítani tudtak. Fejős meg volt győződve arról, hogy a yaguák nem az intelligencia hiánya miatt utasították el a nyugati kultúrát. Egyszerűen szerették volna fenntartani a szokásaikat. Egy másik Fejős által említett tényező a yaguák érdektelensége volt az újdonságok iránt. Szerették megvizsgálni a furcsa és ismeretlen tárgyakat, de nem érdekelte őket, hogyan működnek, nem érdekelték őket az elméleti magyarázatok. Fejős szerint viselkedésük egyik oka az elszigeteltségük volt, azonban voltak olyan részletek, amelyekre nehéz volt magyarázatot találni (Fejős 1943: 109).

Olykor az őslakos közösségek által a fehér emberek számára végzett munka lehetőséget kínált a különböző klánok és egyének közötti kapcsolatteremtésre. Elvileg nem bíztak egymásban, azonban a közös munka segített nekik abban, hogy a klánok között egy kapcsolati hálót hozzanak létre. A misszionáriusokkal, katonákkal vagy földbirtokosokkal való kapcsolat miatt az indiánok olyan kecsua vagy spanyol neveket kaptak, amelyeket a közösségben nem használtak. Fejős utolsó kijelentései között megemlítette, hogy az utazók és néprajzkutatók véleményével ellentétben a yaguák nem voltak ostobák vagy lusták. Tiszteletreméltó és büszke emberként jellemezte őket, akik nem tartották magukat alacsonyabb rendűnek más népeknél, és akik különböztek a magas hegyvidéken élő őslakosoktól. Azonban nagyon félnékek voltak, nem bíztak az idegenekben, és féltek az ördögi mágiától. Fejős meg volt győződve arról, hogy földrajzi és önkéntes elszigeteltségük segít nekik abban, hogy hosszú ideig fenn tudják tartani kultúrájukat (Fejős 1943: 110–111).

Fejős a yaguákról szóló könyvének számos érdeme van, többek között az, hogy egy rendszerezett, komplex etnográfiai tudományos munka, amelyet rajzok, ábrák, fényképek és képmagyarázatok egészítenek ki. Részletes és mindenre kiterjedő leírást adott az általa tárgyalt amazóniai népcsoport

családi, gazdasági viszonyairól. Fejős komoly bibliográfiai jegyzéket és két függelékkel csatolt tanulmányához. Az első függelékben az anyagi kultúra tárgyainak listáját mutatta be funkciójuk és használatuk magyarázatával. A második függelékben yagua–angol glosszáriumot és a yagua nyelvi rendszer rövid leírását is közzétette. Az írásos rögzítés mellett kiemelkedő szerepe volt a terepmunka két elengedhetetlen kellékének, a fényképeknek és a filmnek, e dokumentarista műve tette Fejőst világhírűvé. Összetett néprajzi munkája évtizedekig az egyetlen alapművet jelentette e nép tanulmányozásához.

A perui expedíciók hatása Fejős Pál életútjára

Fejős, miután majdnem két évet töltött Peruban, visszatért New Yorkba. A perui projekt sikere hozzájárult ahhoz, hogy Wenner-Gren alapítványa, a *Viking Fund* az antropológiai tanulmányok támogatását kiemelten kezelje. Fejős az expedíciók után a Stanford Egyetemen antropológiai vendégprofesszorként dolgozott. Wenner-Gren és Fejős belekeveredett néhány kellemetlen politikai ügybe⁷, de Fejős folytatni tudta tudományos karrierjét, a Stanford Egyetem mellett professzor volt a Yale Egyetemen és a Columbia Egyetemen is az 1940-es és 1950-es években. Elismert kulturális antropológia szakértővé vált és meghívták, hogy vállalja el a *Viking Fund* alapítvány kutatási igazgatói pozícióját (Petri 2012). Később az alapítvány elnöke lett, a tisztséget haláláig töltötte be (1963). Fejőst kollégái a reneszánsz művészemberének tartották, akit különösen az általa az élet művészetének nevezett kultúra érdekelt (Bidney 2009: 113). Régészeti tevékenységét az utókor a következőképpen értékelte:

1940 körül kezdte meg kutatásait az Urubamba-völgyben, munkája bizonyos mértékig észrevétlen maradt, mint a legtöbb tudományos munka. De Fejős *Archaeological explorations in the Cordillera Vilcabamba, Southeastern Peru* (1944) című könyve az egyik legfontosabb mérföldkő a hegyi esőerdő régészetében. Beutazta a területet, tanulmányozta a Bingham által megjelölt lelőhelyek egy részét, felfedezett újakat, és több értékes információt hagyott hátra, mint Bingham (Bonavia 1981: 150).

Fejős Pált a perui kormány *Orden del Sol* kitüntetéssel jutalmazta régészeti felfedezéseier (Vasváry F1/ab:51). Fejős neve ma is ismert Magyarországon, bár a munkásságával foglalkozó kritikusokat és kutatókat szinte kizárólag hollywoodi karrierje és európai tevékenysége érdekelte (Vasváry F1/ab:53, 54, 57, 58). Antropológiai és régészeti tanulmányait és könyveit nem fordították le magyarrá, kivételt 1943-ban megjelent könyvének egy részlete

⁷ Fejős feleségül vett egy Inga Arvad nevű nőt, aki állítólag német ügynök volt, Wenner-Grent pedig náci barát tevékenységgel vádolták. Axel Wenner-Gren éveket volt kénytelen Mexikóban tölteni, mielőtt visszatérhetett volna az Egyesült Államokba, de Fejős is több éven át állt amerikai ügynökök megfigyelése alatt.

jelent, amely a *Messzji népek magyar kutatói* című könyv II. kötetében olvasható magyar nyelven (1978: 333–356). Antropológiai munkásságának állomásairól nagyon kevés szerző tett említést, az Urubamba-völgyben és a perui Amazonas vidékén tett expedícióinak részletei szinte ismeretlenek a magyar közönség előtt.

(A tanulmány alapjául szolgáló cikkek:

De los Estados Unidos a México y Perú. Paul Fejős y Pál Kelemen, dos húngaros buscando las huellas de los pueblos precolombinos, in: Acta Hispanica, no. 23, 2018, 297–314.

Társas kapcsolatok és a család szerepe magyar szemmel a venezuelai és perui Amazóniában, in: Barna Gábor – Kiss Endre (szerk.): A család egykor és ma 5., MTA-SZTE Vallási

Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei 44., SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2019, 260–269.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Antal, István: Egy magyar–amerikai karrier története. John W. Dods könyve Fejős Pálról, in: *Filmkultúra* 81/1, 1981, 101–102.
- Balogh, Gyöngyi: Budapesti évek (Fejős Pál magyarországi pályakezdése), in: *Filmspirál* 10, 33/2, 2004.
- Bidney, David: Paul Fejős 1897–1963, in: *American Anthropologist*, vol. 66/1, 2009, 110–115.
- Bonavia, Duccio: Tello y la Arqueología de la ceja de la selva, in: *Historica*, vol. V, no. 2, 1981, 149–158.
- Chaparro Ortiz de Zevallos, Anahi: Los yagua en el contexto del turismo étnico. La construcción de la cultura para el consumo en el caso de Nuevo Perú, in: *Anthropologica*, vol. 26, no. 26, 2008, 113–142.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, IEP Ediciones, Lima, 2004.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: Caminos, ciencia y Estado en el Perú, 1850–1930, in: *História, Ciências, Saúde-Manguinhos*, 15(3), 2008, 635–655, <https://dx.doi.org/10.1590/S0104-59702008000300005>, letöltés dátuma: 2019–10–25.
- Fejős Pál: A jaguák néprajza, in: Boglár, Lajos – Ecsedy, Csaba – Hegyi, Imre (válogatták): *Messzji népek magyar kutatói II.*, fordította: Bognár András, Gondolat, Budapest, 1978, 333–356.
- Fejős, Paul: *Archaeological explorations in the Cordillera Vilcabamba*, Viking Fund Publications in Anthropology, no. 3, Viking Fund, New York, 1944.
- Fejős, Paul: *Ethnography of the Yagua*, Viking Fund Publications in Anthropology, no. 1, Viking Fund, New York, 1943.

- Fejős, Paul: Descubrimiento de las nuevas ciudades en la zona Cedrobamba, in: *Revista del Instituto Arqueológico*, vol. V, nos. 8–9, 1941a, 95–110.
- Fejős, Paul: Descubrimientos arqueológicos en el Perú: informe sobre los trabajos realizados en Cedrobamba (departamento del Cuzco) por la misión Wenner-Gren, in *Revista del Museo Nacional*, vol. 10, no. 1, 1941b, 91.
- Fejős, Paul: La región del río Colorado, in: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*, vol. LVIII, no. 3, 1941c, 221–242.
- Fejős, Paul: Las ruinas Wenner-Gren, in: *Boletín del Museo de Historia Natural "Javier Prado"*, vol. V, no. 16, 1941d, 109–126.
- Fejős, Paul: Nuevos descubrimientos arqueológicos en la región de Machu-Picchu, in: *Chaski. Órgano de la Asociación Peruana de Arqueología*, vol. 1. no. 3, 1941e, 19–44.
- Fejős, Paul: Proyecto para la investigación etnográfica de las tribus amazónicas, in: *Boletín del Museo de Historia Natural "Javier Prado"*, vol. IV, part. 4, no. 15, 1940, 534–543.
- Fejős, Zoltán: A művészet és a tudományos érdeklődés határán. A népi tematika Fejős Pál életművében, in: *Filmspirál*, 10. 33/2, 2004.
- Haudiquet, Philippe: Fejős Pál, in: *Filmkultúra*, 67/6, 1967, 49–53.
- Jancsó, Katalin: De los Estados Unidos a México y Perú. Paul Fejős y Pál Kelemen, dos húngaros buscando las huellas de los pueblos precolombinos, in: *Acta Hispanica* 23, 2018, 297–314.
- Jancsó, Katalin: *Indigenismo político temprano en el Perú y la Asociación Pro-Indígena*, Szeged, 2009.
- Lénárt, András: *Film és történelem Latin-Amerikában*, JATEPress, Szeged, 2020.
- Lindee, Susan – Radin, Joanna: Patrons of the Human Experience. A History of the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1941–2016, in: *Current Anthropology*, 57, Supplement 14, 2016, 218–301.
- Luciak, Ilja A.: Vision and Reality. Axel Wenner-Gren, Paul Fejos, and the Origins of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, in: *Current Anthropology*, 57, Supplement 14, 2016, 302–332.
- Mayor Aparicio, Pedro – Bodmer, Richard E.: *Pueblos indígenas de la Amazonía peruana*, CETA, Iquitos, 2009.
- Petrie, Graham: *Hollywood Destinies: European Directors in America, 1922–1931*, Wayne State University Press, Detroit, 2002.
- Petri, Graham: The travels of Paul Fejos, in: *The Criterion Collection*, 2012. augusztus 31, www.criterion.com, letöltés dátuma: 2017–10–24.
- Ramón Joffré, Gabriel: Periodificación en Arqueología peruana: geología y aporía, in: *Bulletin de l'Institut français d'études andines*, 34 (1), 2005, 5–33.
- Sadoul, Georges: *Historia del cine mundial: desde los orígenes*. Siglo XXI, Mexikó, 1987.

Levéltári források

Arizona Archives Online

Pál Kelemen Papers, 1914–1986, Bibliographical note

Vasváry Gyűjtemény, Szegedi Somogyi Könyvtár

K2:37

K2:57

F1/ab:51 Dr. Paul Fejos, 66, antropologist

F1/ab:53 Fejős Pál küzdelmei és szenzációs karrierje, in: Színház és mozi újság, 1928.07.15.

F1/ab:54 Fejős Pál küzdelmei és szenzációs karrierje, in: Színház és mozi újság, 1928.07.15.

F1/ab:57 Boríték felirat Inga Arvadról

F1/ab:58 Film. Színház. Muzsika, 1968.08.17.

Dokumentumfilmek

Paul Fejős (1941) *Yagua*

Paul Fejős (1938) *A handful of rice (En handfull ris)*

EGY MAGYAR KATONA PERUBAN

1854-ben egy amerikai újságíró, George Peck *Melbourne and the Chincha Islands; with sketches of Lima, and a voyage around the world* címmel egy hosszú útleírást jelentetett meg New Yorkban. Peck elismert újságíró és kritikus volt, számos újságnak, többek között a *The New York Times*nek dolgozott. Könyve egy Melbourne-be, illetve Limába és a perui Chincha-szigetekre vezető, 1853-ban megtett utazásának részleteit mutatja be, amelyben meglepő módon egy különálló fejezet olvasható „Kossuth” címmel. A fejezetet Peck a perui guanószigetek egyikén dolgozó kormányzónak szentelte, akit Kossuth Károlyként mutatott be és aki saját bevallása szerint az 1848-as magyar forradalom után érkezett Amerikába. Kossuth Károly leszármazottjai ma is élnek Peruban, Uruguayban és Chilében, azonban felmenőjük Peruba érkezésének körülményeit és úgy perui életét, mint korábbi éveit számos, ha nem teljes homály fedi. Ezek nagy részét ma már nehezen lehet tisztázni és felkutatni. Tanulmányunkban igyekszünk számba venni a korabeli forrásokkal igazolható tényeket, illetve azokat a dilemmákat és kérdőjeleket, amelyek személyével kapcsolatban a kutató számára felmerülhetnek.

Számos kutató foglalkozott és foglalkozik ma is az 1848-as magyar–amerikai emigrációval. A legtöbben az Észak-Amerikába érkezettek életútját, visszaemlékezéseit és a kolónia életét kutatják¹, igen kevés azon munkák száma, melyek a kontinens délebbi területeire érkező 48-as emigránsokról² szólnak. Kossuth Károly személye és legfőképpen a Chincha-szigeteken történő guanókitermelésben betöltött szerepe csak néhány külföldi kutató (Meagher 2008, Mathew 1977) érdeklődését keltette fel, magyar tanulmány nem jelent meg korábban a témában. Az első hullámban 1849 végén, majd a második hullámban 1851–52-ben az Amerikai Egyesült Államokba érkező magyar emigráció történetének számos momentumát ismerjük.

1849. év végén érkezett családjával és számos 48-as honvéddal (főként a komáromi vár ostromának menekültjei) New Yorkba Újházy László, aki társaival Iowa államban Új-Buda néven alapított telepet (Ács 1941). Újházy először Komáromból Hamburgba ment és egy, a Londonban tartózkodó emigránsokhoz történő utazás után a német kikötővárosból indult családjával és tisztjeivel (Ács Tivadar szerint mintegy tizenöt komáromi tiszttel) a

¹ Lásd Bona (2012), Ács (1941), Ács (1964), Jánossy (1940), Pelyach (2005) munkáit.

² Példaként Anderle (1973), Torbágyi (2004), Csikós (1987), Csikós (2012), Sente-Varga (2010), Sente-Varga (2014) Venkovits (2009) munkáit említjük.

Hermann nevű gőzhajón New Yorkba, ahová 1849. december 15-én érkezett meg (L. Gál 1971: 65). Újházy legfontosabb célja az volt, hogy elérje, az amerikai kongresszus szavazza meg földterület adományozását a magyarok letelepedésének megsegítésére. Célját nem sikerült megvalósítania, s 1850 tavaszán követőivel és családjával nyugatra indult új lakóhelyet keresni. Az Amerikába érkező emigránsok csak egy kisebb része tartott Újházyval, név szerint Takács Ferdinánd huszárkapitány, Kovács Gusztáv és Pomutz György. Őket többen követték, földet foglaltak maguknak és építkezésbe fogtak. Mások csak rövid ideig maradtak a telepesek között és tovább folytatták útjukat (Ács 1941: 40–41). Újházy lánya, Klára, illetve az 1848-as kormánybiztos, 1851-ben Amerikába emigráló, később Új-Budán tanyát létesítő és a helység alispánjaként és historiográfusaként számontartott Varga Ferenc visszaemlékezései és korabeli levelek számos információval szolgálnak az alakuló telepről, amelyet azonban Újházy felesége korai halála után elhagyott, majd Sírmező néven új telepet alapított Texasban (Ács 1941: 48–53).

Voltak, akiket a kaliforniai aranyláz vonzott és úti céljuk ez a terület lett. Sokan a szintén ekkor Amerikába érkező Prágay János ezredest követték, vagy Új-Buda elhagyása után hozzá csatlakoztak. Prágay New Orleansba tartott, itt ismerkedtek meg a magyar katonák Narciso López, venezuelai származású, kubai tábornokkal, aki 1848–1851 között három expedíciót vezetett az Egyesült Államokból amerikai ültetvényesek támogatásával Kuba felszabadítására. Expedícióiba főként külföldieket toborzott. Egyes szerzők szerint már a második, 1850. május végén, több száz önkéntessel indított expedícióban fellelhetők magyar résztvevők, ezt igazoló forrásokról azonban nem tudunk (Granville Caldwell 1915: 58). A harmadik, 1851 nyarára megszervezett expedícióhoz csatlakozott Prágay honvéd társaival, számukról bizonytalan adatok állnak csak rendelkezésre. Mintegy húsz magyar résztvevő (főként tisztek) nevét ismeri a történetírás, azonban a magyarok száma lehetett ennél jóval nagyobb is. Prágay János López vezérkari főnöke lett (Anderle 1973: 692–695). A sikertelen expedícióban Prágay meghalt, három társát kivégezték és további kilenc magyar sorsáról tudunk, akiket Ceuta ólombányáiba hurcoltak. Innen szökött meg Schlesinger Lajos, aki később, mint ismert, William Walker nicaraguai expedíciójában is részt vett, ezt követően pedig Costa Ricában telepedett le (Anderle 1973: 694).

Az expedícióban résztvevő, esetleges további magyarok nevei és életútjai azonban ismeretlenek. Lehetett közöttük olyan is, aki Schlesingerhez hasonlóan más katonai vállalkozásokban vett részt a későbbiekben. Hasonló expedíció fűződik a venezuelai Juan José Flores tábornok nevéhez, aki Ecuador elnöke volt 1839 és 1845 között, amikor is megdöntötték hatalmát. Száműzetésében spanyol és francia támogatással a hatalomba történő visszatérését tervezte meg, azonban próbálkozása sikertelennek bizonyult. 1851-ben egy váratlan fordulatnak köszönhetően Limában lelt menedéket és

úgy tűnt, számíthat a perui kormány támogatására egy új expedíció szervezésében is (Van Aken 1989: 241–243). 1851 végén már a toborzás is elindult, azonban a reményteljes vállalkozás, melyet 1852 márciusában indított el Limából, végül szintén kudarcba fulladt. Az expedíció pár száz tagja között találhatunk ecuadoriakat, chileieket, peruiakat, németeket, angolokat, franciákat és negyven „kaliforniai” (Van Aken 1989: 243). Közöttük sejthetünk akár magyar emigráns honvédeket is.

Visszakanyarodva a Kossuth Károlyt említő és személyéről bővebben író amerikai útikönyvhöz, a 48-as magyar emigráció életének fent vázolt momentumairól olvashatunk. Az eddig ismert igen kevés forrás között George Peck szolgál a legtöbb és legrészletesebb információval a magát Kossuth rokonnak valló magyart illetően. Kossuthot, mint „Governor of the island”, azaz a sziget kormányzójaként említi. A szigetcsoport középső szigetén élt Kossuth, aki Peckkel beszélgetve elmesélte életének amerikai előzményeit. Peck a következőképpen mutatja be Kossuthot:

Kossuthot otthon találjuk. Magyar, vagy legalábbis magyarnak tűnik és magyar nevet választott magának. Közepes termetű, félig-meddig katonaszerű, fiatalos külsejű, élénk, szürke szemű, és nagy, vöröses, hosszúra nőtt bajuszú ember. Haja hátul tarkójára simul, mely felfelé egyre szélesedik, fülei pedig szinte derékszögben állnak el. E sajátosságának és általános ábrázatának köszönhetően harcias, kemény embernek tűnik. Ugyanakkor határozott homlok-orr vonala, beszédmodora és tettei olyan erős energiájú egyéniségre utalnak, hogy mindennek ellenére nem is tűnik nagyon rossz fickónak. Teli van étellel, fitogtatással, éleselméjűséggel, egyfolytában káromkodik, miközben töri az angolt. Bizonyos fokig kedveltem őt. Kedvenc felkiáltása „A pokol tüze” és előszeretettel érzékelteti tekintélyét. Velem kellőképpen udvarias volt, azonban a parancsnokok (bányamesterék) sokszor panaszkodtak arra, hogy szeszélyei igen bosszantóak voltak. [...] Arról beszélt, hogy egyike volt azoknak, akik Újházy köreivel New Yorkba érkeztek. Újházy földet szerzett nekik, azonban a föld nem jelentett számukra értéket, hiszen katonák voltak, a földdel nem tudtak mit kezdeni. Újházy, aki hazájában földbirtokos és nem katona³ volt, nagy baklövést követett el a földszerzéssel. Ők a hadseregben szerettek volna munkát szerezni, esetleg mérnökként vagy hasonlóként dolgozni. Így hát, látva a dolgok állását, (Kossuth) New Yorkot elhagyva New Orleans felé vette útját, ahol csatlakozott a López expedícióhoz. Innen megszökött, bár nem mondta el hogyan, és Mexikóba menekült, innen San Franciscóba jutott, ahol Floreshez csatlakozott és így ért Dél-Amerikába. Itt, az expedíció bukása után, Peruban állt szolgálatba, majd végül megkapta állását a szigeten, ahol állítása szerint elég pénzt akart keresni ahhoz, hogy földet vegyen, amelyen majd másokat dolgoztatna, de nem ő maga dolgozna. Sajnálátát fejezte ki a szegény kínai rabszolgák miatt, de mit tehetne ő? Az

³ Újházy nemesi család sarjaként földbirtokokkal rendelkezett valóban, azonban az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban fiaival részt vett a téli hadjáratban.

egyetlen dolog, amit tehetett, az az, hogy munkára fogta őket [...] (Peck 1854a 162–164).

Peck egy, a *The New York Times*ban megjelent újságcikkében is beszámol Kossuthról, ahol egy-két apróbb változtatással (többek között ebben már azt írja, Kossuth Lajossal érkezett Károly) megismétli a korábban leírtakat:

[...] A középső szigeten kevesebb munkást és kunyhót találni, melyek közül egy a sziget munkavezetőjéé, aki, ha a véletlen is úgy akarja, magyar származású, és magát Kossuthnak hívja. Kossuth testvérének vallja magát, azonban, úgy sejttem, nem nagyon érdekli, ha esetleg egy-egy tanultabb ember ebben kételkedik. [...] Kossuth, és úgy vélem, ez az általános vélemény róla, egy éles eszű semmirekellő csirkefogó, aki szereti az egyenes dolgokat, érti a humort, a beosztásának megfelelően kegyetlen, és nincs szüksége semmilyen különleges betanításra (Peck 1854b).

Az útleírás további részében Peck bemutatja, hol él Kossuth és részletes képet ad a sziget madárvilágáról és a guanókitermelésről, említést téve a kínai munkások körülményeiről is. Ezen a szigeten csak kínai munkások dolgoztak:

[...] elsétáltunk a sziget magaslati pontjához, azaz a szigetet borító guanódombhoz, melynek egyik oldalán egy kisebb részt már elkotortak a szállítványozáshoz. A sziget alapját jelentő kőzet átlagos magassága 150 és 200–300 láb között van. Kossuth lakóhelye a legalacsonyabb területen fekszik. E kőzeten emelkedik ki, mintegy kiugró fennsíkként a tenger fölé emelkedve a guanóréteg [...] Ahogy a hátsó hasadék mentén elsétáltunk, pár tíz méterre Kossuth házától megláttuk a guanót ásó és rakodó kínai kulimunkásokat, illetve az őket figyelő munkafelügyelőket. Kicsit hátrébb álltak alvóhelyként szolgáló, nyomorúságos nádtetős kunyhóik. Nem messze innen, a dolgozó munkásoktól néhány méterre döbbenetes látványban volt részünk, amikor is egy szinte teljesen meztelenül a napon fekvő holtestre bukkantunk, fejét legyek lepték el. Ahogy a későbbiekben meggyőződhattünk róla, aznap reggel fulladt meg. Véletlenül, vagy nem, senki sem tudta, vagyis senkit sem érdekelt. Kisebb halmok, vagy sírok között feküdt, és szinte a fejünk felett csapkodó urubuk⁴ köröztek felette (Peck 1854a: 165–166).

Peck fentiekben idézett újságcikkében ehhez a témához is szolgál további adalékul:

Szegény kuliknak nincs reményük sem jutalmazásra, sem pihenésre. Gyötrelmes munkájuk pora folyamatosan száll a magasba, legyen az vasárnap vagy hétköznap. Mérföldekre száll a sárga porfelhő, és ahányszor látom, mindig arra gondolok, milyen pokoli hely lehet ez. Bárki, aki járt már

---

⁴ Dél-amerikai keselyű.

ezen a helyen, tanúsíthatja, hogy nem túlzóak állításaim. Az a tény, hogy a kínaiak közül szinte minden héten követ el valaki öngyilkosságot, hűen mutatja be helyzetüket. Kossuth elmondása szerint csak ebben az évben, amióta ő itt tartózkodik, több, mint hatvanan lettek öngyilkosok, egészen egyszerűen levetve magukat a sziklákról. Úgy temetik el őket, ahogyan élnek is, kutyák módjára [...] (Peck 1854b).

Kossuth Károly neve a Chincha-szigeteken végzett guanókitermeléssel és a kínai kulimunkásokkal szembeni kegyetlenkedésekkel fonódott össze. Ez életének egyetlen biztos momentuma, melyről a tanulmányunk elején említett, csekély számú szakirodalom és a hasonlóan kisszámú forrás beszámol. De vizsgáljuk meg röviden, miért is maradhatott fenn neve, illetve a talán legfontosabb forrásnak számító George Pecktől származó leírason kívül milyen anyagokban találkozunk még vele. Peruban az 1840-es évek guanó- és cukorexportjának növekedése a gazdasági fejlődés megindulását jelentette, ekkor már a szükséges tőke is megjelent az infrastrukturális fejlesztésekhez és a modernizációs lépésekhez. A rabszolgaságot az országban 1854-ben törölték el, azonban a felszabadult feketék helyére újabb munkáskezekre volt szükség. A munkaerőhiányt növelte a guanókitermelés és a gyapot-, illetve cukornádtermesztés felfutása. A munkások bevándorlásának ösztönzésére elfogadták 1849-ben az úgynevezett „kínai törvény”-t, Peru pedig megnyitotta határait az ázsiai bevándorlás előtt (Lausent Herrera 2009: 115–116).

1849 és 1874 között 80–100 ezer kínai érkezett, főként az észak-perui partvidéki gyapot- és cukorültetvényekre, vasúti építkezésekre és a guanó kitermelésére (Mörner 1985: 28). A guanókitermelés monopóliumát és a kínai kulik beutaztatásának jogát az első pár évben, 1853-ig Domingo Elías, egy perui politikus⁵ és üzletember szerezte meg, Kossuth az ő szolgálatában állt. A kulikat embertelen körülmények között utaztatták, illetve dolgoztatták. A Lima melletti Callao kikötőjébe történő behajózás után karanténba zárták őket, majd egy egészségügyi vizsgálatot követően piacon állították ki szemlére őket, hogy aztán magas haszonnal adásvételt kössenek a kuli kereskedőkkel. A kubai és más spanyol–amerikai példákhoz képest a guanókitermelés jelentett különbséget a kínaiak foglalkoztatása kapcsán Peruban. A guanót, amely a klimatikus viszonyok miatt (Peru partvidékén szinte sosem esik az eső) hatalmas mennyiségekben állt rendelkezésre, már a felfedezések előtt is használta az őslakosság a föld tápanyagutánpótlására. A spanyolok is átvették e szokást és a kereskedelmét is megindították. A 19. század negyvenes éveiben újra megindult a nagyobb arányú kitermelés, amelynek az angol mezőgazdaság fejlődése adott lökést. Ekkortól a Csendes-óceáni háborúig (1879–1883) Peru gazdasági és politikai életének meghatározó elemévé vált a guanó, az ország exportjának legnagyobb részét e cikk tette ki.

⁵ 1844-ben nagyon rövid ideig az ország elnöke is volt.

Habár hamar kikötötték a szerződésben, hogy kínai kulikat nem alkalmazhattak a guanószigeteken, a kitermelésben dolgozó munkások döntő része kínai volt. Egy kínai munkás mindössze három évet tudott dolgozni a kitermelésben az 1850–60-as években, a rabszolgasághoz hasonló körülmények között. Az igen magas páratartalom, a tűző napsütés, a csapadék és vegetáció hiánya, a heti hét nap munka embertelen körülményeket jelentett (Meagher 2008: 224–226). A szinte elviselhetetlen klíma mellett napi kitermelési kvótákat szabtak meg a munkafelügyelők (mintegy öt tonna guanót kellett kitermelnie napi szinten egy munkásnak). Ha a kvóták nem teljesültek, a büntetés fizikai fenytés volt. A kemény bánásmóddal és munkakörülményekkel szembeni tiltakozásnak több formája is létezett, elterjedtek voltak az öngyilkosságok és szökések is, illetve több zendülést és felkelést is szerveztek. 1870-ben mintegy 1500 kínai lázadt fel a partmenti ültetvényeken. A lázadást azonban leverték, több mint 300 kínai halt meg. A kínaiellenes hangulat olyan erőteljes volt, hogy 1870-ben a kongresszusban indítványozták a kínai bevándorlás betiltását és az összes kínai száműzését. Az indítványt azonban nem fogadták el (Chou 2002: 59–64). A kínai kulik bevándoroltatása 1874-ig tartott, ekkor a két ország között létrejövő barátsági, kereskedelmi és hajózási egyezmény már a szabad bevándorlást indította el.

A guanószigeteken dolgozó kínai kulik kiszolgáltatottságának, a velük szemben alkalmazott visszaéléseknek és kegyetlenkedéseknek, illetve a guanókitermelést és kereskedelmét övező korrupciónak nemzetközi visszhangja is volt⁶, néhány dokumentumban Kossuth nevét is megtaláljuk, ahogy azt már fentebb is láthattuk. Több külföldi, főként észak-amerikai és brit lapok által megjelentetett cikkek legfontosabb célja az volt, hogy felhívják a figyelmet a visszaélésekre, a kínai kulik rabszolgasorára és hogy elérjék a kulik kereskedelmében érdekelt brit hatóságoknál, hogy kivizsgálások induljanak meg az ügyekben. Pár külföldi szerző, Mathew, Meagher és Hollett (2008) brit diplomaták levelezésére is utal. A levelezés alapját az adta, hogy 1854-ben kilenc angol tengerészkapitány egy feljegyzést fogalmazott meg a brit Kereskedelmi Államtanács őlordságainak, amelyben azokról a kegyetlen embertelenségekről adtak számot, amelyeknek szemtanúi voltak. Kérték a brit hatóságok közbenjárását, mivel a kínaiak legtöbbször brit hajókon utaztatták a szigetekre (Meagher 2008: 227). Válaszul a brit külügyminiszter, Lord Clarendon Sullivan ügyvivőnek címzett levelében nemtetszését fejezte ki és jelezte, amennyiben a perui kormányzat nem képes megfékezni a visszaéléseket, a brit kormány fog fellépni a munkások védelmében. Sullivan ügyvivő Lord Clarendonnak 1854 szeptemberében írt levelében Kossuth

---

⁶ Lásd például a *New Orleans Picayune* (1854), George Peck és név nélküli tudósítók további cikkei a *The New York Times*, illetve a *Nautical Magazine*, a *Daily News* vagy a *Morning Chronicle* hasábjain.

kapcsán így fogalmazott: “Kossuth úr egy kegyetlen egyén volt, azonban már jó ideje elbocsátották” (Sullivan to Clarendon 61/147). A csendes-óceáni tengerészeti egységek egyben felhatalmazást kaptak, hogy vizsgálják ki az ügyet, és amennyiben szükséges, járjanak el. Sullivan a perui külügyminiszterrel és az 1854-től a guanókitermelést felügyelő Gibbs házzal is felvette a kapcsolatot az ügy kivizsgálása érdekében. Egyetértés született abban, hogy Domingo Elías időszakát követően enyhültek a problémák, a sziget fő felügyelőjét, azaz Kossuthot elbocsátották, és az ügyben eljárást indítottak (Matthew 1977: 45). A Brit Királyi Tengerészet levelezésében egy a guanókitermelésre vonatkozó mennyiségi adatokról szóló feljegyzésben Kossuth kapcsán kiderül, hogy 1852 decemberétől látta el feladatait (1853 őszéig) (Hollet 2008: 140). Azaz éppen abban az évben, amikor a kivizsgálásokat megkezdik, illetve a már említett George Peck első leleplező írásait megjelenteti az észak-amerikai sajtóban.

1853 októberében a későbbi elnök, Nicolás de Piérola édesapja, az 1852–53 között José Rufino Echenique elnök pénzügyminiszteri posztját betöltő Nicolás Fernández de Piérola hivatalos jelentést írt az elnök felkérésére a Chíncha-szigeteken történő guanókitermelés körülményeiről és Domingo Elías szerződésének teljesítéséről. E jelentésben Piérola a középső szigeten dolgozó kínaiak kapcsán szintén megemlíti Kossuthot és elbocsátását:

[...] ott van vezetőként egy ember, aki magyarnak vallja magát és úgy tartják, Kossouth tábornok⁷ testvére, akinek nevét is viseli. Azonban oly embertelen, hogy a szerencsétlen munkásokat addig veri korbáccsal, míg a csontjuk velejéig hatol vele. Kegyetlen bánásmódjának következtében nem telik el úgy nap, hogy valamelyikük ne kötné fel magát, vagy ne lökné le magát a sziklákról. Nem hatott semmilyen intézkedés, nem volt foganatja sem saját parancsoknak, sem a tisztviselőnek. Az egyetlen eredmény mulasztásainak elkendőzése volt: nem történik semmilyen orvoslát, de őt más helyre irányítják (Piérola 1928: 174).

Az intézkedések ellenére még az 1870-es években is számos jelentés számolt be visszaélésekről. Azt biztosan tudjuk, hogy Kossuth elhagyta a szigeteket, 1855-ben pedig a katonai szolgálatból való kilépését kérvényezte. A család ma élő tagjai birtokában van az a Peru államminiszterének fogalmazott, Arequipában⁸ írt kéziratot levél, amelyben 1855. október 20-ai keltezéssel, Carlos Kossuth kapitány, azaz százados kilépésének jóváhagyását kérték. Kossuth további perui életéről alig tudunk valamit, a család dokumentumai között keresztelőlevelek és egy halotti bizonyítvány szolgálnak némi támpontul. Ezek segítségével a család tagjai megszerkesztették családfájukat, amely szerint Kossuthnak, bár házasságot

⁷ A jelentésben tábornok szerepel.

⁸ Peru déli ország részének legjelentősebb városa.

csak egyszer kötött, első felesége halálát követően még további két asszonytól születtek gyermekei. A család egyik ágának leszármazottjai a Peru, Chile és Bolívia között kirobbanó Csendes-óceáni háborút (1879–1883) követő határproblémáknak, majd megegyezéseknek és határváltozásoknak köszönhetően Chilében élnek. Kossuth gyermekeinek keresztnéveleiből és Kossuth halotti anyakönyvi kivonatából arra következtethetünk, hogy századosi rangot használt, vélhetőleg 1818 körül született Temesváron, és 1888-ban halt meg Limában. A fellelt forrásokból úgy tudjuk, 1852-ben érkezett Peruba. E konkrétumok ismeretében tudjuk felállítani hipotéziseinket a magát Kossuth Károlynak nevező, századosi rangot viselő, vélhetőleg magyar származású emigráns katona életét illetően.

Az első és talán legfontosabb kérdés, létezett-e, létezhetett-e egy Amerikába emigrált Kossuth Károly nevű százados, vagy esetleg kalandorral van dolgunk, aki nevet változtatott Amerikába érkezését követően (esetleg Észak-Amerikából Dél-Amerikába tartó útja során). Azt tudjuk, hogy a fentiekben leírt egyik megjegyzés, mely szerint Kossuth Lajos testvéréről lenne szó, biztosan valótlan. A Kossuth család leszármazottjainak birtokában lévő családfát áttekintve biztosan megállapíthatjuk, hogy nem létezett Kossuth Károly nevű szoros családtag. A temesvári születési hely is problémás, hiszen, ha valóban szoros családtagról lenne szó, akkor Tokaj környéki régióban született volna. Egy kutatási szál lehet születési anyakönyvek vizsgálata temesvári evangélikus, illetve katolikus archívumokban, azonban ez akadályokba ütközik a második világháború utáni romániai államosításokat követő anyakönyvek elköltöztetése miatt. Evangélikus anyakönyvvezetés Temesváron csak 1824, azaz az evangélikus gyülekezet megalakulása után kezdődött.

Az 1840-es évekbeli osztrák és magyar forrásokat vizsgálva egy érdekes adatra bukkanhatunk: egy Carl Kossuth nevű kapitány szerepel az osztrák császári csapatok tiszti listájában 1849–50-ben a bécsi tüzéségnél (*Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums* 1852: 524). Későbbi kiadványokban már nem találkozunk a nevével. Úgy sejtjük azonban, ő sem lehet az általunk keresett Károly, melyre a *Budapesti Hírlap* egy 1894-es számában megjelent cikk enged következtetni, amely az 1848-as forradalom idején a császári csapatokban szolgáló Kossuthokról szól. Ebben tesznek említést Udvardi Kossuth Károly kapitányról, aki – a cikk írójának elmondása szerint – a császári és királyi hadsereg 2. számú vartüzérezászlójánál szolgált, mint tüzerkapitány. A szerző szerint Kossuth Károly

nagyon megijedt arra a híre, hogy rokona, Kossuth Lajos oly veszedelmes rebelligé lett. Annyira sértette osztrák katonatiszti érzületét, hogy a Kossuth névnek a bécsi körökben és az osztrák hadseregben való rossz renoméjából ő reá is hárulhat ódium, hogy névváltoztatásért folyamodott s ez engedélyt a császár 1853. április 18-dikán kelt rendelettel meg is adta, Udvardy-ra változtatta át a lojális kapitány a maga és törvényes utódjainak nevét. [...]

Udvardy kapitány ezredesi rangot ért el, utódjai közül többen ma is szolgálnak a közös hadseregben (Budapesti Hírlap 1894).

Beosztását és szolgálati helyét illetően a két Kossuth Károly megegyezik, azaz állíthatjuk, ő nem járhatott Amerikában.

További Kossuth Károlyokat ezidáig nem sikerült felkutatnunk, érdemes megvizsgálni azt a feltételezést is, miszerint egy Amerikába emigrált, feltehetőleg 48-as honvéddal van dolgunk, aki úgy érezte, nevének megváltoztatásával jobban érvényesülhet Amerikában. Mint ismeretes, az Egyesült Államokban a szabadságharcot követően számos helyen felbukkan Kossuth neve, legyen az település, vagy valamilyen szervezet, sőt, névcserékre is volt példa. Korabeli hajók utaslistáin egyelőre szintén nem sikerült Kossuth Károly nevére bukkanni. Következő lépésként a korabeli memoárok és egyéb, a magyar–amerikai emigráció forrásainak vizsgálata tűnik célszerűnek. Eredménytelenül zárult Fiala János 1848–49-i honvédalezredes emlékiratainak, Árvay László százados naplójának (Ács 1943), László Károly naplójának (László 2001) és Schlesinger Lajos a Narciso López-féle expedíció történéseiről szóló, angol nyelvű beszámolójának átvizsgálása (Personal Narrative... 1852). Peck útleírásában Kossuth Újházy Lászlóra hivatkozik, így kézenfekvő, hogy az Újházy Lászlóról, illetve Új-Buda alapításáról szóló forrásokban is kutassunk.

Az Új-Buda és Újházy László amerikai életét legátfogóbban feldolgozó munka a már tanulmányunk elején említett, Ács Tivadar által szerkesztett forrásközlő mű. Ahogy a korábbi források esetében, úgy itt is megállapíthatjuk, hogy Kossuth Károly nevével nem találkozunk, azonban egy részlet mégis fontos lehet, mely részben korábbi hipotézisünket támaszthatja alá. A telep első alapítóit követően újabb magyar emigráns csoportok érkeztek, egy ilyen csoport tagjaként jelenik meg többek között Kovács Károly neve, akiről a későbbiekben más információ nem hangzik el (Ács 1941: 61). A leírás alapján 1851. december végén érkezik Új-Budára. Ha feltételezzük, hogy Kossuth Károly egy felvett név, és esetleg csak a vezetéknevben történt változás, Kovács Károly, akiről egyébként más korabeli leírásokban nem olvashatunk, lehet a később Peruban felbukkanó magyar kapitány, habár felmerülnek kronológiai problémák. Peck leírásában Kossuth arról beszél, Újházy földszerzéseit követően csatlakozott a kubai expedícióhoz, majd onnan megmenekülve később Flores tábornokhoz. A harmadik kubai expedíció 1851 nyarán fulladt kudarcba, azaz ebben az esetben fordított sorrendben történtek volna az események. Ne vessük el azonban annak a lehetőségét sem, hogy esetleg valóban voltak magyar résztvevői már az 1850-es, második expedíciónak is, és esetleg a később Kossuth Károlyként ismert magyar katona ebben vett részt. Ha követjük Peck leírását és elfogadjuk Kossuth szavait, miszerint nem tudtak mit kezdeni Újházy földszerzési és letelepedési javaslataival, elképzelhető, hogy valóban

hamar elhagyta a telepet és 1852 tavaszán már Peruban volt Flores oldalán. Még egy lehetőséget vehetünk fel, melyet Peck memoárjának egy részlete alá is támaszt: egy olyan 48-as emigráns honvédrol van szó, aki bár valóban Újházy köreivel érkezett Amerikába, magára a telepre már nem tartott Újházyékkel, azaz már New Yorkban elvetette a földszerzésekkel kapcsolatos terveket és innen már egyből New Orleansba ment.

Kevés esélyt látunk arra, hogy olyan forrás kerüljön napvilágra, amely tisztázná Kossuth Károly személyazonosságának problematikáját. Későbbi életéről sem állnak rendelkezésre hiteles adatok. A család birtokában több keresztelőlévél és egyéb okirat van, ezek szerint három asszonytól nyolc gyermeke született, utolsó két gyermeke 1885-ben és 1887-ben, egy, illetve három évvel halála előtt. 1887-ben született Carlos Gustavo Kossuth Cobian, akinek fiával, Oscar Kossuthal 1961 szeptemberében a Buenos Aires-i *Dél-Amerikai Magyarság* című folyóirat interjút készített. Oscar Kossuth nagyapjáról a következőképpen nyilatkozott az újság hasábjain:

Kossuth Károly, a nagyapám, 1880-ban vándorolt ki Peruba – mondja Kossuth Oszkár. – Szerződéssel érkezett, a világ legmagasabban közlekedő vasútjának építkezésében kapott munkát. A Lima-Oroya-Huancayo vasútvonal Ticionál 4758 méteres magasságban húzódik a hegyek közt. Nagyapám perui nőt vett feleségül és Limában telepedett le. Levelezett Kossuth Lajossal, de halála után levelei elkallódtak [...] Az én apám, szintén Kossuth Károly, szintén Limában maradt, ott élte az életét; ő még beszélt magyarul, s megtanított a magyar történelemre. Azt mondta, hogy nagyapám, Kossuth Lajos legkedvesebb unokaöccse volt (Fercsey 1961).

A cikk írója így folytatja a család történetét:

Kossuth Oszkár Callaóban nevelkedett, megtanult több nyelvet, s a *Cable All America* rádiónál, majd a *Panagra* légitársaságnál s a *Grace Line* hajótársaságnál dolgozott. Három fia van, – Oszkár tengerészkadét, Reinaldo a közgazdasági szakon tanul s Jorge még középiskolába jár. Kossuth Oszkár jelenleg a *Flota-Colombiana* tengerészeti társaság alkalmazottja. – Ennek a vállalatnak igazgatója és társtulajdonosa D. Mara Miklós, volt magyar diplomata, aki több fontos helyen teljesített diplomáciai szolgálatot a háború folyamán és a háború után is; ő volt Tildy Zoltán egyik bizalmasa. A kommunista puccs után nem tért vissza Magyarországra s egy barátjával Peruban hajózási vállalatot alapított (Fercsey 1961).

Az újságcikk több figyelemre méltó információt is tartalmaz. Egyrészt már a második generációnak hiányosak voltak az ismeretei Kossuth Károly Peruba érkezésének idejét és körülményeit illetően. Az azonban elképzelhető, hogy Kossuth a katonai szolgálatból kilépve a vasútépítkezésekben vállalt munkát. A guanószigeteken végzett munka során Kossuth megbízója a már említett Domingo Elías volt, aki részt vett vasútépítési vállalkozásban. A

Lima-Oroya-Huancayo, központi vasútvonal építkezése José Balta y Montero elnöklete alatt, 1870-ben kezdődött meg, az utolsó szakaszt 38 évnyi építkezés után 1908-ban adták át. Az építkezésre a perui kormány a német–észak-amerikai eredetű, Chilében és Peruban sikeres vasútépítő, Enrique Meiggs-szel kötött szerződést. Meiggs 1877-ben halt meg, a vasútvonal munkálatainak vezetése az 1851-től Peruban száműzetésben élő, lengyel származású, Ernesto Malinowski nevéhez fűződik (Ferro-Carril Central Transandino 1869). Ha igaz Oscar Kossuth elbeszélése, Kossuth Károly akár 1888-as haláláig a vasútépítésen dolgozhatott, ugyanakkor nem tudjuk, mivel foglalkozott 1855 és 1870 között. Annyi bizonyos, hogy a család a perui társadalom középső, illetve magasabb rétegeiben helyezkedett el. Erre Kossuth kapcsolataiból, illetve a leszármazottak tanulmányait és tulajdonviszonyait érintő néhány információból következtethetünk. Kossuth a perui politikai és gazdasági élet egy jelentős családjába házasodott be María Dolores Prado Salas személyében, aki egyetlen felesége volt. Blanca nevű lányuk a chilei és perui salétrommezőkhöz kapcsolódó vasútépítkezésekben érdekelt, és az 1868–1872 közötti időszak perui elnökével, José Balta y Monteroval rokonságban lévő Montero Elguera család egyik tagjával⁹ lépett házasságra, azaz lehetséges, hogy Kossuth családi kapcsolatainak köszönhetően kezdett el dolgozni a vasútépítkezésen.

Blanca Kossuth és férje első fia, Víctor Montero Kossuth¹⁰ 1880-ban született meg. Víctor Montero Kossuth 18 évesen örökölt meg egy 46 ezer hektáron elterülő haciendát Lambayequében¹¹, majd 1928-ban megalapította a híres *La Viña* haciendát, amelyen a 20. század első évtizedeiben a világ legnagyobb harci bikatelepét tartotta fenn (800 bikából állt az állomány). Bikáival a 20. században a világ leghíresebb torreadorai küzdöttek.¹² Lambayequében a mai napig egy középiskola őrzi Víctor Montero Kossuth nevét. Az egykori hacienda területe ma kisbirtokos gazdálkodók kezében van (El Comercio 2014). A család többi tagja ma is a perui, chilei és uruguayi társadalom közép- és felső polgári rétegeihez tartozik, nevüket pedig büszkén őrzik. A tanulmányunkban felvetett problémák megválaszolása komoly nehézségekbe ütközik, a temesvári Állami Levéltárban történő kutatások adhatnak még további támpontot, bár kevés esélyt látunk arra, hogy a Kossuth Károly néven ismertté vált perui guanószigeteki kegyetlen felügyelő valódi származására és nevére fény derüljön.

(*Világtörténet* 8. (40), 2018/1, 79–94.)

⁹ Férje Manuel Esteban Montero Elguera volt.

¹⁰ 1880–1948.

¹¹ Észak-Peruban található megye.

¹² A Montero testvérek és család történetét kutató oldal: <http://monterotrenestarapaca.org/arbol.html>.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Anderle, Ádám: A 48-as emigráció és Narciso López 1951-es kubai expedíciója, in: *Századok*, no. 107, 1973, 687–709.
- Ács, Tivadar: *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban*, Pannonia, Budapest, 1964.
- Ács, Tivadar: *A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédelezküldetés emlékiratai az emigrációból*, Hungária, 1943.
- Ács, Tivadar: *New Buda*, Kertész József könyvnyomdája, Budapest, 1941.
- Bona, Gábor: '48-as magyar emigránsok Amerikában, in: *Docere et movere – Bölcsészeti és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*, 2012, 175–182.
- Chou, Diego L.: Los chinos en Hispanoamérica, in: *Cuadernos de Ciencias Sociales* 124, FLACSO, Costa Rica, 2002, 59–64.
- Csikós, Zsuzsanna: Relaciones literarias entre Hungría y América Hispana: algunas observaciones, in: *Colindancias* 3, 2012, 9–19.
- Csikós, Zsuzsanna: Czetz János, egy magyar tábornok Argentínában, in: *Interpress Magazin*, 1987/december, 41–43.
- Ferro-Carril Central Transandino. Informe del Ingeniero en jefe, D. Ernesto Malinowski*, Lima, 1869.
- Granville Caldwell, Robert: *The Lopez Expeditions to Cuba. 1848–1851*, Princeton, doktori értekezés, 1915.
- Hollett, Dave: *More precious than gold. The story of the Peruvian guano trade*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, 2008.
- Jánossy, Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852*, I–II. kötet, Budapest, 1940.
- L. Gál, Éva: *Ujbázi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Lausent-Herrera, Isabelle: Tusans (tusheng) and the Changing Chinese Community in Peru, in: *Journal of Chinese Overseas* 5, 2009, 115–152.
- László, Károly: *Katonai életemből*, (1–5. füzet), (szerk: Pordán Ildikó), Terebess, 2001.
- Legendaria y bella hacienda sufre por el olvido en Lambayeque, in: *El Comercio*, 2014. július 21., <http://elcomercio.pe/peru/lambayeque/legendaria-y-bella-hacienda-sufre-olvido-lambayeque-noticia-1744357>, letöltés dátuma: 2017–10–15.
- Mathew, William M.: A primitive export sector: guano production of mid-nineteenth century Peru, in: *Journal of Latin-American studies*, vol. 9, no. 1, 1977. május, 35–57.
- Meagher, Arnold J.: *The Coolie trade. The traffic in Chinese laborers to Latin America*, Xlibris, Philadelphia, 2008.
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien, 1852, 524.

- Mörner, Magnus: *Adventurers and proletarians. The story of migrants in Latin-America*, University of Pittsburgh Press, 1985, London.
- Peck, George: *Melbourne and the Chincha Islands*, New York, 1854a.
- Pelyach, István: *Kossuth Lajos: életrajz és válogatás*, Press Publica, Budapest, 2005.
- Piérola, Nicolás de: Informe sobre el carguío de guano en las Islas de Chincha y sobre el cumplimiento del contrato celebrado con don Domingo Elías, in: *Boletín de la Compañía Administradora del Guano*, vol. IV. no. 4, Lima, 1928, 155–177.
- Szente-Varga, Mónika: Interpretaciones sobre el papel de Louis Schlesinger en los eventos centroamericanos de la segunda mitad del siglo XIX, in: Stefan Rinke (szerk.), *Entre espacios: la historia latinoamericana en el contexto global: Actas del XVII Congreso Internacional de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos (AHILA)*, 2014. szeptember 9–13, Freie Universität, Berlin, 2016, 131–143.
- Szente-Varga, Mónika: Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario – la misión del conde Sámuel Wass, in: *Ibero-Americana Pragensia. Supplementum*, Karolinum, Prága, 2010, 169–175.
- Torbágyi, Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.
- Van Aken, Mark. J.: *King of the Knight: Juan José Flores and Ecuador, 1824–1864*, University of California Press, Oakland, 1989.
- Venkovits, Balázs: Letters from a Revolutionary: Károly László in Mexico and the USA, in: *The Round Table*, 2.1, 2009, 1–8.

Újságcikkek, levéltári anyagok

- Fercsey, János: Magyarok Peruban, in: *Délamerikai Magyarság*, 1961. szeptember 7.
- Kossuthok a közös hadseregben (szerz. nélk.), in: *Budapesti Hírlap*, 1894. június 8., 11.
- Peck, George: From the Chincha Islands. Interesting and important letter, in: *The New York Times*, 1854b, 1854. január 7.
- Personal Narrative of Louis Schlesinger, of adventures in Cuba and Ceuta, in: *The United States Democratic Review*, vol. 31, Issue 171, 1852. szeptember, 210–225.
- Personal Narrative of Louis Schlesinger, of adventures in Cuba and Ceuta, in: *The United States Democratic Review*, vol. 31, Issue 172, 1852. október, 352–369.
- Personal Narrative of Louis Schlesinger, of adventures in Cuba and Ceuta, in: *The United States Democratic Review*, vol. 31, Issue 173, 1852. november-december, 553–592.
- Sullivan to Clarendon, 1854. szeptember 11., Brit Külügyi Levéltár, 61/147.

The horrors of the guano trade 1., in: *New Orleans Picayune*, 1854. április 22.

The horrors of the guano trade 2., in: *New Orleans Picayune*, 1854. április 23.

PERU ÉS MAGYARORSZÁG:
KAPCSOLÓDÁSI PONTOK

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM A PERUI SAJTÓBAN

A második világháború után Latin-Amerika felértékelődött az Amerikai Egyesült Államok szemében. A hidegháború kétpólusos világrendszerében és a jószomszédság politika eltűnésével Latin-Amerika és az Amerikai Egyesült Államok között hasonló kapcsolat alakult ki, mint amely a Szovjetunió és a közép-kelet európai térség államai között. A két szuperhatalom megpróbált minél nagyobb befolyással bírni e régiókra, mindez politikai és gazdasági érdekeiket is szolgálta. Számos latin-amerikai országban került USA-barát kormány illetve diktátor hatalomra, a régió katonailag és nyersanyagaival is támogatta a szomszédos nagyhatalmat.

A világháború alatt a fasizmus elterjedésétől való félelemnek is köszönhetően megnőtt a Szovjetunió presztízse a térségben, a kommunista mozgalom megerősödött, sőt, számos országban a korábbi illegalitásból kilépve kormányalkotó erők is lettek. E tényező is hozzájárult a kontinentális védelem gondolatának felerősítéséhez. A világháború befejeződésével a szubkontinensen baloldali demokratikus mozgalmak indultak, azonban ezek 1948–49-re megtorpantak, sok helyen jobboldali kormányok vették át a hatalmat, a kommunista pártok nagy része pedig csak illegalitásban működhetett. Az Egyesült Államok a jobboldali kormányokra támaszkodva próbálta megakadályozni a szovjet befolyást. A két irányvonallal mellett egy új alternatíva is megjelent ezekben az években: a két világháború között, majd a második világháborút követően a populizmus néhány országban politikai mozgalomként (Peruban az APRA¹), máshol populista kormányok formájában (például Juan Domingo Perón elnöksége Argentínában) vált fontos tényezővé ezekben az országokban, mely mindig az adott helyi gazdasági és/vagy politikai helyzetre és problémákra igyekezett népi bázissal megoldási lehetőséget, egyfajta harmadik utat találni (Bernecker 2010: 152–164).

Peruban a világháború alatt kezdetben a populista és a kommunista erők együttműködését figyelhetjük meg, azonban a kommunisták visszavonultak, látva a populista APRA közeledését a konzervatív erők felé. Az APRA által – a Kommunista Párt nemzeti egység mozgalomának ellenpontjaként – létrehozott Demokratikus Nemzeti Front jelöltje, Bustamante y Rivero győzött 1945-ben, a választásokon a kommunistáknak is sikerült mandátumokat szerezniük. Hosszú idő után az APRA is bekerülhetett a

¹ Amerikai Népi Forradalmi Szövetség (*Alianza Popular Revolucionaria Americana*).

kormányba. A szövetség vezetői részéről közeledést lehetett érzékelni nem csak a konzervatív erők, de az Egyesült Államok felé is, amelynek köszönhetően magával az elnökkel² és saját tagságukkal is szembekerültek.

Egyfajta szakadás történt a baloldaliabb érzelmű tagság és a reformista, egyre inkább USA-barát vezetés között. 1948. októberében felkelést szerveztek, a hadsereg vette át a hatalmat Manuel A. Odría tábornok vezetésével. Az APRA és a Kommunista Párt ismét illegálisba szorult. Odría diktatúrája 1956-ig tartott, a magyarországi forradalom eseményei alatt már a demokratikusan megválasztott Manuel Prado y Ugarteche³ kormányzott.

Az ötvenes évek második fele egész Latin-Amerikában változásokat hozott. Az esetenként illegálisban működő kommunista pártok megpróbálták megerősíteni a szakszervezeti mozgalmat. Sokan érezték azt, hogy a szocializmus talán az egyetlen lehetőség az Egyesült Államok befolyásának ellensúlyozására. Több országban (Argentínában, Braziliában, Venezuelában) a kommunisták is részt vettek a demokratikus mozgalmakban.

Az egyre nagyobb munkanélküliség és az árak növekedésének következtében sztrájkmozgalmak indultak el egész Latin-Amerikában, a szolidaritási sztrájkok mellett munkás- illetve parasztmegmozdulások is jellemezték ezt az időszakot. Mindez előrevetítette az ötvenes évek diktatúráinak bukását.⁴ Sok helyen maga az oligarchia csoportjai kezdeményezték a demokratikus váltást hatalmuk fenntartása érdekében.⁵ Egyre inkább látszódtott, nem sikerült megtalálni a megoldást a szubkontinens problémáira, a politikai elégedetlenség, az autokrata rendszerek bukásának időszaka volt ez.

Talán e speciális politikai helyzetnek is köszönhető, hogy a régió országai igen gyorsan reagáltak az 1956-os lengyel megmozdulások és a magyar forradalom hírére, és szinte egyöntetűen álltak ki a forradalom mellett. Néhány ország (például a Dominikai Köztársaság, ahol csak 1961-ben bukott meg az USA-barát Rafael Trujillo, vagy a Fulgencio Batista vezette Kuba) esetében az amerikai szuperhatalom befolyása és erős antikommunizmusuk miatt érthető is a támogatás és érdeklődés magas foka, azonban más országokban is komoly szolidaritási megmozdulások indultak, a korabeli sajtó élénk érdeklődésről tanúskodik.

---

² Egyike volt a feszültségforrásoknak, hogy Bustamante y Rivero támogatta Perón politikáját, akinek programja nagyon hasonló volt az APRA eredeti programjához. Az USA és az APRA vezetése azonban Perón-ellenes volt, amit nem értettek az APRA-t támogató tömegek.

³ Ez volt második elnöksége, korábban 1939 és 1945 között vezette az országot.

⁴ 1955-ben José Antonio Remón (Panama), 1956-ban Manuel A. Odría (Peru), Anastazio Somoza (Nicaragua), 1957-ben Castillo Armas (Guatemala), Pérez Jiménez (Venezuela) és Rojas Pinilla (Kolumbia) diktátorok buktak meg.

⁵ A témáról bővebben: Anderle (1997), Anderle (1982), Anderle (1985), Contreras – Cueto (2004), Klarén (2004).

Tanulmányunkban a perui korabeli sajtót vizsgáljuk, amelynek segítségével valamelyest kitekintést nyerhetünk más latin-amerikai országok és az ENSZ lépéseire is.⁶ Elemzésünk tárgya két országos napilap, a konzervatív, 1839-ben alapított *El Comercio*, ma is Peru legfontosabb napilapja, és az 1912-ben alapított, az *El Comercio*nál kevesebb olvasószámmal rendelkező, ma már nem létező *La Crónica*. Az előbb említett lap naponta két számmal, utóbbi napi három kiadással jelentkezett a vizsgált, 1956. októbertől 1956. december végéig tartó időszakban. A két napilap főként külföldi hírügynökségekre támaszkodott és ezek tudósítóitól vett át cikkeket, míg egy-egy esetben az újság külön tudósítóval dolgozott, illetve saját európai kiküldött munkatársaik cikkeit jelentették meg. Mindössze néhány alkalommal találkozunk Limában írt, elemző tanulmánnyal. Az *El Comercio* az *Associated Press*, a *United Press* és az *EPS*, míg a *La Crónica* főként a *United Press*, illetve az *INS* és az *AFP* hírügynökségekkel működött közre.

Mindkét napilap 1956. október közepétől főcímekben számolt be a lengyel eseményekről, és már október 21-én, vasárnapi számukban, ugyanazt a híradást átvéve jelezték a szegedi diákmegmozdulást. A hírt a *La Crónica* már ekkor első oldalon közölte (1956.10.21.). Másnap, október 22-én már mindkét lap a délutáni számában első oldalon adott hírt az eseményekről, röviden összegezve is a történéseket és jelezve, a magyar „vörös” kormány ultimátumot kapott az egyetemistáktól, akiknek célja a nagyobb függetlenség elérése (*La Crónica*, 1956.10.22.).

A *La Crónica* október 23-ai reggeli számában már a főcím is a magyar megmozdulásról szólt: „Magyarországon tovább terjed a szovjet uralom elleni megmozdulás. A Párt Központi Bizottsága a hétfői napot súlyos helyzetként értékeli. Nagy visszatérését sürgetik” (*La Crónica* 1956.10.23.). Az *El Comercio* október 24-étől helyezi legfőbb hírei közé a magyar híradásokat, ekkortól mindkét napilap folyamatosan főcímekben (még december közepén is találunk számos magyar témájú főcímet), első oldalakon megjelenő, sokszor akár napi 6–7 cikkben számol be az eseményekről. A történések csúcspontjait jelentő napokban előfordul, hogy az újságok külügyekkel foglalkozó oldalain szinte csak a magyar ügyrel foglalkoznak.

A két vizsgált napilap igen változatos, a nyugati országok szemléletét tükröző beszámolókat közölt. Nem csak az események menetéről, de egyéb gazdasági, politikai körülményekről, külföldi reakciókról, az Egyesült Nemzetek Szervezetének gyűléseiről és határozatairól is tudósítottak. Még 1956. decemberében is élénk érdeklődés figyelhető meg a magyar helyzet kapcsán, bár természetesen az események következtében ebben az időszakban már inkább a külföldre menekültekről, az ország súlyos gazdasági helyzetéről, a januárra bejelentett elbocsátásokról, az újrapiítéshez szükséges

---

⁶ Egy-egy esetben az információk alátámasztására, illetve a kirajzolódó kép kiegészítésére szolgálnak a Magyar Országos Levéltárban talált anyagok.

anyagi forrásokról, kölcsönökről, az ünnepekről szólnak a híradások. A december végéig megjelent, laponként több mint 450 tudósítás és fényképes híradás témáit az alábbi csoportokra bonthatjuk:

- A Magyar Rádió és a Rákóczi Rádió⁷ híradásai. Általában az elhangzott kormánynyilatkozatokat, a forradalmi erők követeléseit, hivatalos bejelentéseket közlik, illetve számos esetben tesznek utalást egymásnak ellentmondó híradásokra: több alkalommal a magyar rádió beszámolóival ellentétes információkat közölnek a külföldi hírügynökségek.
- Megjelentetik a magyar kormány közzétett üzeneteit, nyilatkozatait, a megalakuló kormányok összetételét, cselekedeteit. Az *El Comercio* október 27-én tájékoztat a megalakult Nagy Imre-kormány összetételéről, Tildy Zoltán, Kiss Árpád, Kovács Béla, Münnich Ferenc nevét említik, mindegyikőjükéről pár soros információt is adnak. Részletességgel számolnak be Gerő Ernő hazatéréséről Jugoszláviából, a Nagy Imre-kormány első lépéseiről, bejelentéseiről és felhívásairól, a statárium bevezetéséről, erőfeszítéseiről a szovjet csapatok kivonulására, Magyarország kilépéséről a Varsói-szerződésből, Nagy Imre az ENSZ-hez intézett felhívásairól, a kormány megdöntéséről és a Kádár-kormány megalakulásáról. Kádár János kormányát ellenkormányként, illetve bábkormányként említik.
- A forradalmárok követeléseit és kiáltványait folyamatosan közlik, kezdve az október 21-ei szegedi megmozdulásoktól és a diákok által megfogalmazott követelésektől. A *La Crónica* október 23-án a Petőfi és Bem téri tízezer egyetemista részvételével szervezett tüntetésekről számol be, közölve a diákok 16 pontos követelését (*La Crónica* 1956.10.23. 3. kiadás).
- Az események menetét napi bontásban ismertetik, a budapesti történésekkel párhuzamosan az ország különböző régióiban, városaiban folyó harcokról és e régiókról, városokról is szolgálnak adatokkal.⁸ Az utcai harcok, az AVH cselekedetei, a szovjet beavatkozás, az érkező szovjet csapatok és tankok, illetve haderő számadatai, a magyar katonák felkelők mellé állása a beszámolók témái.
- A kommunista párt személyi ügyeiben bekövetkező változásokat is követik a lapok. A forradalmi események számos résztvevője megjelenik a híradásokban, így a párt személycseréit, és azok előzményeit is figyelemmel követik, illetve röviden bemutatják e személyek előéletét. A hírek gyors átvételét jelzi, hogy például az *El Comercio* már az 1956. október 26-ai reggeli

⁷ Sztálinvárosi (dunapentelei) rádióadó.

⁸ Miskolc, Pécs, Szeged, Salgótarján, Dunapentele (akkor Sztálinváros, a perui lapok Dunapenteleként említik), Magyaróvár, Szolnok, Vác, Győr, Sátoraljaújhely neve jelenik meg leggyakrabban.

számában beszámol a Kommunista Párt főtitkára, Gerő Ernő leváltásáról és Kádár János kinevezéséről (1956.11.26.).⁹

- A magyarországi ismétlődő sztrájkok menete. A sztrájkokról gyakori, és igen részletes, sok esetben számadatokkal is alátámasztott beszámolókat közölnek. Az első általános sztrájk meghirdetéséről október 26-án tájékoztatnak. Hírt adnak a kormány erőfeszítéseiről, felhívásairól is, amelyek a munka újraindítására irányulnak, illetve a hiányzó munkaerő pótlásának megoldási lehetőségeiről is említést tesznek. Az év végi hírek a gazdasági helyzet miatt már elbocsátásokról szólnak.

- Hírek letartóztatásokról és deportálásokról. Az események áldozatairól az első napoktól írnak a lapokban. A letartóztatások után november közepétől a deportálásokról szóló híradások is megjelennek, bár ezek mindvégig ellentmondásosak, hol megerősítik, hol cáfolják a híreket. A *La Crónica* tudósítója, Russel Jones november 18-ai írásában 30 ezer, Budapest körzetéből deportált emberről ír (*La Crónica* 1956.11.18.); az *El Comercio*-ban ugyanezen a napon a Budapest környéki gyálligeti erdőben a szovjetek által 15 ezer deportált számára felállított átmeneti táborról, illetve 3500 deportált Oroszországba érkezéséről tudósítanak (*El Comercio* 1956.11.18.).¹⁰ Beszámolnak (november 21-én) Kuba az ENSZ-hez benyújtott határozatáról is, amely a deportálások befejezését követeli. November végén és december elején tömeges kivégzésekről¹¹ is olvashatunk, a harcokról szóló hírek szinte teljes mértékben a forradalmárok esettjeiről, az őket ért erőszakról szólnak, a másik fél veszteségeiről igen kevés az információ.

- A menekültek számáról és útirányáról, a befogadó országok ajánlatairól folyamatosan a híradások november közepétől. November második harmadától jelzik talán a legnagyobb menekülthullámot, ekkortól ez az egyik legfontosabb téma a tudósításokban. A november 20-a körüli napokban folyamatosan napi 6–10 ezer menekült érkezését erősítik meg az ausztriai hírügynökségek. Ekkortól kezdenek adatokat közölni a menekültek összlétszámáról is, december első napjaiban már több, mint 100 ezres számot említenek, december végén pedig egyes források szerint a 200 ezret is elérheti az Ausztriába érkezettek száma.

A menekültügyi kérdés nemzetközi koordinátáit is bemutatják, folyamatosan közlik a híreket a különböző országok, menekültek

⁹ A személycserére aznap, október 26-án került sor, a reggeli számba természetesen az időeltolódás miatt kerülhetett be a hír.

¹⁰ A számadatok túlzóak, Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, A fordulat napja, Ismét sortűzök, A nagy per* (Budapest, 1997, Püski) című könyvükben összesen 860 deportáltról írnak.

¹¹ Itt is, mint sok más esetben túlzóak és elfogultak a híradások. Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor becslései szerint a forradalomban körülbelül 400 főt végeztek ki, mintegy 3 ezerre tehető a hősi halottak száma, 16–18 ezer főt internáltak és 1960-ig 21 668 személyt ítéltek el államellenes bűncselekmények címén.

befogadására tett nyilatkozatairól¹², illetve arról, hogy Ausztriából mely országba, és milyen számban érkeznek a magyarok. Meg nem erősített hírek közlik Maléter Pál feleségének és gyermekeinek kimenekülését, illetve Nagy Imre és társai Romániába érkezését, ez utóbbi hír szintén ellentmondásos. November 11-ei hírek szerint a Dominikai Köztársaság 20 ezer magyar menekült befogadására tett ajánlatot¹³, november 20-án a *La Crónica* a többi latin-amerikai ország felajánlásait is közli: Argentína 3 ezer árva befogadását és 10 ezer dollárt, Bolívia határozatlan számú menekült befogadását, Chile ezer mezőgazdasági munkás befogadását, Kolumbia 10 ezer menekült befogadását, Ecuador mezőgazdasági munkások befogadását ajánlotta fel.¹⁴

A november 28-ai és 29-ei lapok részletesen tudósítanak Peru magyar menekültek befogadásáról tett nyilatkozatáról is. Az ENSZ-ben Víctor Andrés Belaúnde¹⁵, Peru nagykövete és egyben december végéig a Biztonsági Tanács elnöke tette meg a bejelentést, amelyet a lapok idéznek is. Az *El Comercio* szerint mezőgazdaságban dolgozók és technikusok lehetnek a Peruba érkező magyar menekültek. A későbbi lapszámok azonban nem tudósítanak a menekültek megérkezéséről, ez alátámasztja Torbágyi Péter adatait is, aki egy ENSZ adatra hivatkozva 1958-ig mindössze három magyar menekült érkezését erősítette meg (Torbágyi 2004: 208). A forradalmat követő években több esetben előfordult, hogy más országokat érintve, több év elteltével érkeztek 56-os magyarok Limába, közülük néhányan ma is a limai kolónia tagjai.

Az alábbiakban a *La Crónica* egy híradását közöljük:

Peru a vörös terror 1000 áldozatának nyújt menedéket¹⁶

¹² Nagy-Britannia november végén 2500 fő, az Amerikai Egyesült Államok december első napján 21 500 fő befogadását jelenti be.

¹³ A Dominikai Köztársaságban 1930 óta Rafael Trujillo, kommunistaellenes, USA-barát diktátor volt hatalmon. 1947-től Kovács Sándor vezetésével Trujillo szülővárosában fegyvergyárat hoztak létre, ahol számos magyar munkás is dolgozott. A legtöbb magyar 1948–49-ben érkezett. 1956-ban a Trujillo 20 ezer menekült befogadására tett nyilatkozatát követően 582 személy érkezett, de nagy többségük – egy újabb diktatórikus rendszert látva – elhagyta az országot. A témáról lásd bővebben: Lilón, Domingo: *Armas y poder. Los húngaros y la Armería de San Cristóbal*, Editora Cole, Santo Domingo, 2000.

¹⁴ Torbágyi Péter (2004) könyvében az említettek közül néhány ország kapcsán találhatunk adatokat, általában konkrét számok megjelölése nélkül. Torbágyi szerint Kolumbia 3000 menekült fogadására tett ígéretet, de csak néhány száz magyar érkezett, és mintegy 25 ezer dollár adományt gyűjtöttek össze. Argentína 5000 menekültet fogadott volna, körülbelül ezer fő érkezett. Chile ezer fő befogadását jelezte, pénzügyítő akciója mellett pár száz érkezőről olvashatunk. A felajánlások valószínűleg válaszok voltak az ENSZ novemberi felhívására, ekkor világméretű kampány indult a magyar menekültek megsegélyezésére.

¹⁵ Víctor Andrés Belaúnde (1883–1966): perui diplomata, 1948 és 1966 között Peru ENSZ-nagykövete, 1959-ben az ENSZ Közgyűlésének elnöke.

¹⁶ Mint említettük, Peru menekültek befogadására tett nyilatkozata nem járt eredményekkel. Ahogy azt a többi latin-amerikai ország esetében is láthatjuk, nem jelentettek nagy vonzerőt ezek az országok a magyar menekültek számára (viszonylag nagy, ezer főt meghaladó

ENSZ, 28 (INS) – Peru ENSZ-nagykövete, Víctor Andrés Belaúnde mai bejelentése szerint országa 1000 magyar menekült fogadását ajánlotta fel. A nyilatkozat tegnap este hangzott el a világszervezet közgyűlésének ülésén, amely szerint a hősiesség Magyarország válságát „példátlan tragédia és erőszak jellemzi”. Rámutatott, hogyan hajtott végre egy új hódítást Szovjet Oroszország – kihasználva a közel-keleti súlyos helyzetet – 200 ezer katona és ötezer tank hatalmas erejével, „miközben megpróbálta vérbe fojtani az emberiség egyik leghősiesebb és legszebb megmozdulását”.

Belaúnde az ülés közben felolvasta Manuel Prado perui elnök Pápához intézett üzenetét. Az üzenet válasz volt a Pápa felhívására, amelyben az igazságosságért és a békéért a világ összes népének összefogására buzdított. Az üzenet így szól: „Osztozom Öszentsége aggodalmában. A perui nép és kormány nevében szilárd és eltökélt csatlakozásomról biztosítom Önt nemes küldetéséhez, melynek célkitűzése a keresztény és demokratikus népek összefogása, hogy elérjük, Magyarországon újra méltóság és szabadság legyen (La Crónica 1956.11.28).

A menekültek befogadásáról szóló hivatalos nyilatkozatok mellett az ország is megmozdult. Több intézmény és szervezet jelentkezett a világ országaiban közzétett felhívásokra, amelyekről az *El Comercio* számolt be:

Arequipai egyetem ösztöndíjakat adna magyar menekülteknek (munkatársunktól)

A FUA (Arequipai Egyetemisták Szövetsége) vezetősége tegnap esti rendkívüli ülésén döntött arról, hogy kérvényezi az Egyetemi Tanácstól 10 ösztöndíj odaítélését magyar menekülteknek. [...]

A megállapodások szerint a San Augustinba érkező és ott majd felsőfokú tanulmányokat folytató diákok útiköltségeit teljes mértékben a svájci székhelyű Nemzetközi Vöröskereszt, vagy a Bécsben megalakult Európai Migráció Kormányközi Bizottsága fedezné. Az ausztriai fővárosban 3500 egyetemista vár nyugati egyetemek ezreinek válaszára, amelyek közül már nagy számban válaszoltak is a felhívásra, ösztöndíjak biztosításával. Arequipa így egyike lenne a világ azon számos egyetemeinek, amelyek csatlakoznak a magyar egyetemisták aggódó felhívására (El Comercio 1956.12.13.).

***

16 magyar gyermeket adoptálnak, Cuzcói Hölgyek Bizottsága
Cuzco, 22 – Egy Bizottság 16 magyar árva cuzcói befogadását kezdeményezte, a gyermekeket cuzcói hölgyek adoptálnák. Kiszivárgott hírek szerint a szükséges követelmények mellett letétbe kell helyezni 3 ezer sőt minden egyes Cuzcoba érkező gyermek után [...] (El Comercio 1956.12.22.).

---

betelepülés Venezuelában valósult meg), az amerikai kontinens felé tartó menekültek sokkal nagyobb számban Észak-Amerikában települtek le (összesen mintegy 80 ezer fő).

- A forradalom és a sztrájkok gazdasági hatásairól szóló híradások szintén november második felében indulnak, a legfőbb témák a szénhiány, a termelés akadozása, az élelmiszerhiány, az árak növekedése, az újjáépítéshez szükséges pénzről adatok, illetve ehhez segítségkérés, az év végi hatalmas elbocsátások. A legelső beszámolók a bányászsztrájkokból adódó termelési akadozásokról szólnak, az *El Comercio* december 17-ei száma szerint a forradalomban a mintegy 100 ezer bányász fele eltűnt, valószínűleg Nyugatra menekült (1956.12.17.).¹⁷ December 7-én a Magyar Rádió bejelentését veszi át az *El Comercio*, e szerint a forradalom következményeként a magyar gazdaság vesztesége 16 milliárd forint (1956.12.07.).

A *La Crónica* december 18-ai számában arról tájékoztatnak, hogy közgazdászok szerint a kormánynak 400 millió dollárra lenne szüksége a forradalom gazdaságra gyakorolt hatását helyrehozni. A napilap a különböző híradások tanulságaként arra a következtetésre jut, hogy a Nyugat reagálása igazi lecke: semmilyen csatlós ország nem számolhat a jövőben a Nyugat anyagi segítségével a szovjetek elleni nyílt felkelésekben (1956.12.18.).

- December végén részletes leírásokat jelentetnek meg a magyarországi karácsonyi készülődésről és a menekülttáborokban töltött ünnepekről. Az *El Comercio* információi szerint 70 ezer magyar töltötte a karácsonyt osztrák menekülttáborokban, illetve sokukat osztrák családok fogadták be az ünnepek eltöltésére (1956.12.21.).

- A Melbourne-i olimpia eseményeinek, illetve a magyar foci ismertségének köszönhetően az újságok foglalkoznak a magyar sportolók külföldön maradását, és a magyar focistákat érintő hírekkel. Puskás Ferenc halálhíre Peruba is eljutott, néhány hét múlva közlik a hír cáfolatát is. Beszámolnak a Melbourne-i olimpia december 6-ai vízilabda elődöntőjének véres szovjet–magyar összecsapásáról, a *La Crónica* december 18-án pedig a Magyar Rádió közleményét továbbítja, mely szerint az olimpiai csapat 48 tagja nem tért vissza Magyarországra (1956.12.18. 3. kiadás).

- Mindszenty bíboros sorsát kitüntetett figyelemmel kísérik a lapok. A bíboros életéről szóló, az egész nyugati világban megjelent, Vecsey József¹⁸ által lejegyzett visszaemlékezéseket teljes terjedelmében, 6 részből álló sorozatként december 19-től 24-éig naponta közli a *La Crónica*, fényképek, térképek, kézzel készített rajzok mellékletével (1956.12.19–24.). A cikksorozat megjelenése kapcsán megszólaltatják Borsányi Balázst¹⁹, Limában élő magyar ferences atyát is, aki 12 évig szolgált a bíboros mellett.

¹⁷ Számos esetben, mint ahogy minden bizonnyal itt is, túlzónak tűnnek a közölt számadatok.

¹⁸ Vecsey József (1913–1977): Mindszenty József mellett káplán Zalaegerszegen. 1952–1956 között St Gallenben, 1956–1962 között Párizsban magyar lelkész. 1971–1975-ben Mindszenty titkára, a Mindszenty Alapítvány, múzeum és levéltár egyik alapítója.

¹⁹ Borsányi Balázs (1890–1964): ferences rendi pap, 1950-től tevékenykedett Peruban, a Perui Magyar Kultúrkörben tiszteletbeli, a Limai Magyar Rádióbizottságban pedig rendes tag volt. A Mindszenty Mozgalom megszervezője.

- Az Egyesült Nemzetek Szervezetének lépései, állásfoglalásai, az ENSZ megfigyelők érkezésével kapcsolatos tárgyalások (USA, Franciaország, Anglia, Kuba, Peru állásfoglalásai, Dag Hammarskjöld nyilatkozatai, Nagy Imre felhívásai, Víctor Andrés Belaúnde, perui ENSZ-követ nyilatkozatai, Kéthly Anna amerikai látogatásáról híradások) állandó témái a tudósításoknak. Korábban már említést tettünk Víctor Andrés Belaúndéról²⁰, Peru ENSZ nagykövétéről. Belaúnde, az akkor már 73 éves diplomata Peru 20. századi politikai életének és nemzetközi kapcsolatainak egyik legkiemelkedőbb alakja volt. A magyar ügy kapcsán számos esetben felszólalt, illetve közvetítette Peru elnökének nyilatkozatait. Az alábbiakban ezekből a híradásokból idézünk:

ENSZ, dec. 3. (UP) – Peru nagykövete, Dr. Víctor Andrés Belaúnde a 14 nemzet által benyújtott határozati javaslat elfogadását kérve kijelentette, hogy a „magyar nép haláltusája folytatódik”.

„Továbbra is semmibe veszik a szovjet és magyar hatóságok az ENSZ alapokmányát és a közgyűlés által elfogadott határozatokat”, mondta a veterán diplomata, aki e hónap végéig elnöke a Biztonsági Tanácsnak. [...] „Ha az összes vád, amely itt felmerült, rágalom – tette fel a kérdést a perui nagykövet – akkor miért nem fogadja tárt karokkal a magyar kormány az Egyesült Nemzetek megfigyelőit? Akkor mitől félnek a szovjet és magyar kormányok? [...] (El Comercio 1956.12.04.).

Elkezdődtek a viták az ENSZ-ben. A magyar nép elleni orosz intervenciót elítélő javaslat.

„Ez bűntény” – mondta a perui követ. Kuba szankciókat követel.

[...] Röviddel a vita megkezdése után a perui nagykövet, Víctor Andrés Belaúnde a következőket mondta:

„Jogi és morális értelemben ez a bűntény Magyarország ellen egyben bűntény az ENSZ, mint nemzetek csoportja ellen”.

[...] A Dominikai Köztársaság 17. országgént támogatta a nyugati határozatot. A perui küldött, Víctor Andrés Belaúnde kijelentette, „úgy tűnik, hogy Magyarország tragédiája folytatódik” az ENSZ intézkedései ellenére. A közgyűlés határozatai, nyilatkozta Belaúnde, úgy tűnik „süket fülekre találnak” a Szovjetunióban és a magyar hatóságoknál. „A közgyűlés legminimálisabb kérésének sem tettek eleget, miszerint engedjenek be Magyarországra ENSZ megfigyelőket”. [...]

Magyarországon, fogalmazott Belaúnde, „a szabadságnak dicsőséges hagyományai vannak az Egyesült Nemzetek családjába tartozva, azonban ma ennek véget vet a Szovjetunió”. [...]

„A békeszerződés aláíróinak „morális kötelessége” volt a megállapodás betartásának felügyelete”, folytatta a perui követ, „mindazonáltal a

²⁰ Víctor Andrés Belaúnde diplomata, a XX. század elején megjelenő 900-as nemzedék tagja, a perui kereszténydemokrácia előfutára.

Szovjetunió megsértette a Szerződést.” [...] Megsértette a Varsói Szerződést is, amely csak abban az esetben igazolta a szovjet csapatok jelenlétét Magyarországon, amennyiben külső támadás érné az országot. Ezen felül, a Varsói Szerződés egyértelműen lefektette, hogy semmiféle szovjet erő nem avatkozhat be a magyar belügyekbe (La Crónica 1956.12.11.).

Peru és a perui nagykövet a magyar ügy melletti nyilatkozatait és fellépését az ENSZ-ben a limai magyar kolónia tagjai lelkesedéssel fogadták.²¹ Az ötvenes évek elején alakított, Dr. Mara Miklós vezetésével működő *Perui Magyar Kultúrkör* (Torbágyi 2004: 207) hivatalos köszönőlevelet intézett az ország elnökéhez, melyet az *El Comercio* teljes terjedelmében közölt:

A magyar lakosok megköszönik Peru fellépését az ENSZ-ben
Sajtónyilatkozat

A Perui Magyar Kultúrkör, tegnap, 1956. október 29-én délután 4 órakor, az elnöki palotában a Köztársasági Elnök titkáranak egy közlőnyt adott át, melynek másolatát az alábbiakban közöljük.

Perui Magyar Kultúrkör
Dr Mara Miklós elnök
Mártonyi Frigyes titkár
Lima, 1956. október 29.

Dr. Don Manuel Prado y Ugarteche, a Perui Köztársaság Elnökének

Igen tisztelt Elnök úr!

A perui nemzet vendégszeretetét élvező szabad magyarok azért fordulunk Önhöz, hogy hálás köszönetünket fejezzük ki a Perui Köztársaság ENSZ küldöttének fellépéséért a magyar nép felszabadulásának ügyében.

Nagyon kérjük Elnök urat, hogy a nemes Perui Nemzet értékes támogatását közvetítse a magyarok igaz ügyében, akik szabadságban, minden emberi jogot élvezve kívánnak élni.

A magyar nép alapvető vágya a külföldi csapatok kivonása területéről, 12 évnyi utálatos megszállás után, és szabad választások tartása Magyarországon, ahol a nép újra demokratikusan tudná kifejezni akaratát. Szíveskedjen Elnök Úr elfogadni legmélyebb köszönetünket és legnagyobb tiszteletünk kifejezését.

Perui Magyar Kultúrkör
Dr Mara Miklós elnök
Mártonyi Frigyes titkár (El Comercio 1956.10.30.)

A lapok az Egyesült Államok és az európai országok fellépése mellett ENSZ tudósításaikban a latin-amerikai országok állásfoglalásaival is

---

²¹ A magyar kolónia számáról nem rendelkezünk pontos adatokkal. A fellelt forrásokban 150, illetve 600 főt említenek.

foglalkoztak, legtöbb esetben Kuba²² álláspontját és nyilatkozatait közölték, amelyeket szinte minden esetben Peru is támogatott. A *La Crónica* november 20-ai száma közli Emilio Núñez Portuondo, kubai követ felszólalását, aki Magyarországot egy nagy temetőhöz hasonlította, 75 ezer magyar polgár megölésével és népirtással vádolta meg Szovjetuniótt (1956.11.21.).

Nemcsak az ENSZ-ben, az országok hivatalos álláspontjairól érkeztek tudósítások, hanem az ENSZ-hez intézett kérvényekről, tüntetésekről is. Október 29-én az ENSZ épülete előtt 9 ezres tömeg tüntetéséről számolt be például az *El Comercio* (1956.10.29.).

- A Nemzetközi Vöröskereszt akciói, hírek és konkrét adatok a külföldi segítségnyújtásról számos alkalommal szolgáltak témául a megjelenő újságcikkekben. Az első hetekben a segélyakciókról és gyűjtésekről számolnak be (október utolsó napjaiban 50 ezer ember ellátására kér orvosi segítséget és élelmiszert a Nemzetközi Vöröskereszt, de ez a szám egyre növekszik), a *La Crónica* New York-i tudósítója október 28-án az emberiség legnagyobb méretű segélyakciójáról ír és jelzi, több mint 23 tonnányi élelem és hasonló mennyiségű gyógyszer és ruhaszállítmány van útban Magyarország felé (La Crónica 1956.10.28.). November 4-én ugyanebben a lapban teszik közzé a perui Vöröskereszt felhívását, amely szerint a Perui Magyar Kultúrkör kérését elfogadva vállalják a magyar néppel szimpatizáló peruiak adakozásainak összegyűjtését (La Crónica 1956.11.04.).²³

- A Vatikán reakcióinak és a pápa 1–2 nyilatkozatának közlése mellett²⁴ több külföldi ország reakcióját, illetve latin-amerikai eseményeket is bemutat a két lap.

A *La Crónica* szintén az októberi forradalom évfordulója kapcsán teljes körképet nyújt a világ nagyvárosainak reakcióiról, Montevideóban egyetemisták kerítették körbe és dobálták meg követ, illetve tojásokkal a szovjet követséget, Buenos Airesben szintén a szovjet nagykövet által rendezett fogadásról való távolléttel tüntettek, ezen felül utcai tüntetéseket is szerveztek a magyar szabadságért, a tüntetőket könnygázzal oszlatták szét.

Az európai kommunistaellenes hullám részeként a *La Crónica* november 10-én ad hírt a különböző nyugat-európai kommunista pártokban történő zavarról, a francia, olasz, ír kommunista párt, az osztrák munkások és az angol *London Daily Worker* tiltakozásáról a szovjet beavatkozás ellen, egyben megindulnak a különböző országok bejelentései menekültek fogadására is (La Crónica 1956.11.10.). Alig egy hónap múlva (december 4-én) spanyol

²² Kubában 1952-ben katonai puccsal Fulgencio Batista került a hatalomra, USA-barát diktatúrája 1959-ig tartott.

²³ A Vöröskereszt perui szervezetének központjába, a mirafloresi Tarapaca 881. szám alá várták az adományokat, melyeket decemberben adtak át a Vöröskereszt képviselőjének a tanulmányunk második felében említett segélykoncertből befolyó összeggel együtt.

²⁴ November 12-én az *El Comercio* jelenti, hogy egy a XII. Pio pápa által megáldott mozgó kápolnát küldenek az osztrák-magyar határra.

szovjetellenes tüntetésről írnak. Nixon decemberi ausztriai látogatásáról részletes beszámolókat közölnek, aki 450 ezer dollárnyi csekkel és inzulinnal érkezett a magyar menekültekhez. Novembertől már latin-amerikai vonatkozású híreket is olvashatunk, ezek között akadunk egy chilei és egy kolumbiai hírre, mindkét esetben az ott élő magyarok akcióiról számolnak be:

Magyarok támadták meg a Santiago de Chile-i El Siglo irodáit
Santiago de Chile, 6 (AP) – 10 Santiago de Chilében élő magyar személy tegnap este megtámadta az „El Siglo” kommunista napilap szerkesztőségi irodáit és tönkretett számos írógépet és bútorzatot.

A rendőrség híradásai szerint a csoport botokkal támadt az újságírókra, akik közül hatot megsebesítettek, egyet közülük súlyosan. Mindegyik támadó elmenekült, kivéve egy személyt, akit letartóztattak (El Comercio 1956.11.06.).

***

Bogotá – A Bogotában rendezett nemzetközi expón a magyar kolónia felállított egy pavilont, amelyet kénytelen volt eltakarni a látogatók előtt a rendezvényen részt vevő kommunista országok nyomására. A pavilon közepén egy magyar zászlóval letakart koporsót helyeztek el, a következő felirattal: „egyetlen aktuális iparunk”. Egyéb táblákat is felhelyeztek „mai import” felirattal, amely egy orosz tankot ábrázolt, illetve egy másik tábla „mai export” szöveggel szerepelt, ez utóbbin egy politikai foglyokkal teli vonat volt látható (United Press) (El Comercio 1956.12.05.).

A különböző ázsiai országok, India és Kína nyilatkozatairól is olvashatunk, illetve több cikkben tudósítanak az indiai miniszterelnök, Jawaharlal Nehru álláspontjáról a szovjet magatartással kapcsolatban. Egy november 14-ei hír szerint négy ázsiai ország, India, Indonézia, Burma és Ceylon kérvényezte a szovjet csapatok kivonását.

- A Limában történt eseményekről részletes cikkeket olvashatunk. Ahogy már korábban említettük, a perui kormány támogatásáról biztosította a magyar forradalmat és ENSZ nagykövetének segítségével aktív szereplője volt a Biztonsági Tanács és az ENSZ közgyűlés vitáinak. A kisszámú magyar kolónia és a Perui Magyar Kultúrkör köszönettel reagált a kormány cselekedeteire, illetve maguk is felhívásokat, nyilatkozatokat adtak közre, szimpátiatüntetést szerveztek Lima belvárosában és az Egyesült Államok nagykövetsége előtt, Borsányi Balázs pedig misét celebrált a magyar hazafiak lelki üdvéért október 27-én. A két eseményről mindkét napilap részletesen beszámolt:

Magyarország továbbra is küzd az elnyomás szimbólumai ellen
500 Limában élő magyar utasította el az orosz zsarnokságot és imádkozott a magyar forradalom győzelméért.

Csöndes tüntetésen az észak-amerikai nagykövetség előtt kértek segítséget az Egyesült Államok népétől és az ENSZ-től a szabadság ügyéért.

A Nuestra Señora de Los Milagros templomban délelőtt 11 órakor a magyar forradalom elesetteinek lelki üdvéért és a magyar ügy győzelméért celebrált misén, melyen több, mint ötszázan vettek részt, illetve a mintegy ötven fős csöndes tüntetésen, mely a Nemzeti Rádiótól indult és az Egyesült Államok nagykövetségéhez érkezett meg, hogy az ENSZ-től segítséget és azonnali beavatkozást kérjenek a szabadságért harcoló honfitársaik javára, tegnap megjelentek magyar állampolgárok, országunk magyar kolóniájának tagjai, hogy a nehéz pillanatokban emlékezzenek hazájukra.

„Mi, magyarok szabadságunkért harcolunk. Ezekben a pillanatokban testvéreink ezreinek vére csörgedezik Magyarország utcáin”, mondta szónoklatában az általa vezetett mise keretében Borsányi Balázs, magyar ferences rendi pap, aki a prédikáció alatt arra kérte honfitársait, hogy „imádkozzanak, hogy ne aludjon ki a szabadság lángja”.

A misén főként magyarok vettek részt, akik közül már sokan perui állampolgárok és lengyelek is, akik az elesettekre emlékeztek, többek között George Potocky gróf.

A misét Borsányi Balázs celebrálta, aki a pulpitusról fél órán keresztül szónokolt a hívőknek magyar nyelven, majd ezután spanyolul felolvasta anyanyelvén tartott beszédének összegzését. „Ez a forradalom – mondta, egy mindenki által elhagyott nép felkelése, amely ma szabadságát keresi”.

[...]

Később Borsányi atya szólt arról, hogy az idén ezen esemény ünneplésével egy másik csata is lezajlik, amelyben az fog eldőlni, hogy a kereszt és nem a szovjet csillag az, amely uralkodni fog Európán. [...]

A mise dél után pár perccel zárult, majd a „Magyar Felszabadítás Tanácsa” és a „Perui Magyar Kultúrkör” kiemelkedő tagjai arra kérték honfitársaikat, hogy a Nemzeti Rádió előtt gyülekezzenek, ahonnan az Egyesült Államok nagykövetségéhez készültek menni, miközben a templom belsejében a magyar nemzeti himnusz hangjai csendültek fel. [...]

Délután hat órakor egy, a déli események magyar résztvevőiből alkotott bizottság az Egyesült Államok Kereskedelmi megbízottjának házához érkezett [...], hogy átadjon egy írott Memorandumot, amelyet azért készítettek, hogy az ENSZ-nél azonnali fellépést, illetve segítséget kérjenek országától a magyar felkelők támogatására (La Crónica 1956.10.29).

Ugyanekkor a Perui Magyar Kultúrkör nyilatkozatot adott ki a magyar helyzetről segítséget kérve minden szabad nemzetől:

Meg kell követelni Oroszországtól, hogy vonja ki csapatait Magyarországról. A perui szabad magyarok nyilatkozata a szabad világ népeinek és a békeszerződés nagyhatalmainak.

A Perui Magyar Kultúrkör, a perui szabad magyarok képviselőjében, megrázó nyilatkozatot tett közzé, amelyet a következőkben közlünk [...] Egy nép kivételes erőfeszítéséről van szó, amellyel a kommunista elnyomás ellen küzd, hogy békében és testvériségben élhessen.

Mindezekért lapunk szolidaritását fejezi ki a magyar nép felé és reméli, hogy mai hőstette demokratikus vágyai beteljesüléséhez vezethet.

A második világháború alatt a szövetségesek és a Szovjetunió között egy megállapodás jött létre, mely a kommunizmus rabszolgaságát hozta el a Magyar Nemzet és még 110 millió európai lakos számára.

A Magyar Nemzet, az 1945-ös választásokon, a szovjet csapatok jelenléte és nyomása ellenére világosan nyilatkozott arról a vágyáról, miszerint nyugati módon kíván élni és a bolsevizmus ellen tette le a voksát. A Szovjet sietve leváltotta a megválasztott kormányt és a Magyar Nemzetet szolgáskorba taszította egy kommunista bábkormány vezetése alatt. [...]

Most, végre a szabad világ meghallotta e mártír Nemzet szabadságért szóló kiáltását.

A nagy nemzetek, a békeszerződések aláírói, tudják, hogy e szerződésekben a Szovjetunió kötelezettséget vállalt csapatainak magyar területekről történő, három hónapon belüli kivonására, miután aláírta a békét Ausztriával; [...]

A magyar nép ez idáig hiába várta a szerződés aláíróitól, hogy teljesüljön e kötelezettség. [...]

Mi, a száműzetésben élő szabad magyarok a civilizált nemzetek lelkiismeretéhez fordulunk és nyomatékosan kérjük mindannyiukat, főként a békeszerződést aláírókat, hogy gyakoroljanak nyomást és kötelezzék Oroszországot az általa elfogadott nemzetközi kötelezettségek betartására. [...]

Kérjük a szabad nemzeteket, segítsenek az elhagyott magyar népnek minden elérhető eszközzel, és beavatkozásukkal akadályozzák meg a szabadságért kiáltó ártatlan magyar hazafiak véres mészárlásainak folytatódását.

A perui szabad magyarok nevében

Perui Magyar Kultúrkör

Lima, 1956. október 26. – Másolat

Dwight Eisenhower

Az USA elnöke, Washington DC.

A perui szabad magyarok nevében fogadja Őméltósága mély köszönetünket a magyar nép felszabadításáért és a bolsevik elnyomás ellen tett nyilatkozataiért.

Perui Magyar Kultúrkör

Lima, Miraflores, Pf. 1892

Dag Hammarskjöld, ENSZ, New York

A perui szabadok kérik, hogy az ENSZ vessen véget a véres orosz elnyomásnak.

Perui Magyar Kultúrkör

Lima, Miraflores, Pf. 1892 (El Comercio 1956.10.28.)

Limában több szervezet, mint például a Mirafloresi Katolikus Központ, illetve a Keresztény Családi Mozgalom szolidaritási nyilatkozatot és felhívást tett közzé a magyar ügy érdekében.

November utolsó napjaiban az egész várost megmozgató eseményt szerveztek: a városi színházban november 28-ára jótékonyági koncertet hirdettek meg két magyar zongorista, Szemere György és Blanka részvételével. A teltházas koncertnek hatalmas sikere volt, Lima polgármestere, a politikai élet előkelőségei és diplomaták is megjelentek. A koncert jegyeladásaiból és a koncert ideje alatti adakozások eredményeképpen összegyűjtött 7 616 dollárt december 22-én adták át a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága nevében ünnepélyes keretek között a Svájc képviselőjében Limában tartózkodó Adolf Bergernek. A *La Crónica* beszámolójának részleteit közöljük:

Lima válaszolt a magyar hősiességre: a Városi Színház szűknek bizonyult. A Városi Színházat csordulásig megtöltve tegnap egy jótékony célú előadáson „Magyarország megsegítéséért” Lima népe ekképpen fejezte ki szimpátiáját és csodálatát a magyar nép iránt, mely jelenleg a történelem egyik legkegyetlenebb és baljósabb támadását éli meg. Felcsendült Magyarország nemzeti himnusza, amelyet a nagyszámú publikum felállva megrendüléssel és hatalmas csendben hallgatott.” [...]

Dicsőséges sikert ért el – így fejezte ki a limai lakosság mély szimpátiáját és csodálatát a magyar nép felé – a kézzongorás hangverseny, amelyet tegnap adott a Városi Színházban két magyar művész, Szemere György és Blanca válaszként az „entre nous” társaság felhívására a célból, hogy anyagi támogatást gyűjtsenek a kommunista agresszió magyar áldozatainak.

[...] A köztársasági elnök tanácsadója, miniszterek, diplomaták, parlamenti képviselők, Lima polgármestere, a magyar kolónia és számos más személy jelenlétében [...] kezdődött meg az előadás a perui himnusszal [...], majd rögtön ezután felcsendültek a magyar himnusz dallamai, amelyet a publikum felindultan hallgatott. [...] Később a színpadon beszédet mondott Germán Morales Macedo mérnök, a jótékony célú előadás támogatójának nevében, aki a nemzeti himnusz soraihoz hasonlóan („Somos libres, seámoslo siempre”²⁵) a Teremtőtől Magyarország szabadságát kérte, amely történelme egyik legsorsdöntőbb pillanatait éli a kommunizmus könyörtelen igája alatt. Szemere György (perui állampolgár) és Blanca zongoristák (több, mint 15 éve játszanak együtt, bejárták már Európa fővárosait és Dél-Amerika három fővárosát, Quitót, Santiagót és most Limát) kezdték el a zenei programot két zongorán [...] (La Crónica 1956.11.29.).

Ugyanezen a napon az *El Comercio* a Hispán Kultúra Perui Intézetének (*Instituto Peruano de Cultura Hispánica*) nyilatkozatát tette közzé, amelyben az intézet tiszteletét fejezte ki a hősi magyar nép, Szent István fiai előtt, és

²⁵ Fordítása: Szabadok vagyunk, mindörökké legyünk azok.

elítelte a „nyugati kultúra ezeréves bástyáját” érő barbár tetteket (1956.11.29.).

- A magyarországi forradalmi események hatására megnőtt az érdeklődés az ország és a régió történelme, gazdasági helyzete, kultúrája iránt. A vizsgált időszakban pár alkalommal rövid leírást adtak Magyarországról. Egy részletesebb, az ország gazdasági és politikai viszonyait is bemutató cikket találtunk a *La Crónica*-ban (1956.10.29.). A cikk a magyar és lengyel helyzetről ír, megemlítve az ipar és mezőgazdasági politikában a második világháború után bekövetkező változásokat, az 1953-as Nagy Imre kormány reformjait és kényszerű lemondását. A nyugati hírügynökségekkel való kapcsolat és csak néhány saját tudósítónak köszönhetően igen kevés a személyes élményeken alapuló, az események helyszínén készített beszámoló. Az *El Comercio*-nak saját európai tudósítója volt, Jorge Arriola, aki megpróbált Budapestre jutni, azonban mivel Perunak nem volt diplomáciai kapcsolata Magyarországgal, nem kapott vízumot. Titokban próbált bejutni az országba egy vöröskeresztes kamion segítségével. A kamion a határig vitte el, itt próbált fényképeket készíteni. Arriola mintegy 200 ezer katonáról és több ezer tankról számol be cikkében, melyet november 4-én írt (1956.11.04.).

A kevés kommentár, egyéni vélemény mindegyike szolidáris a forradalommal, a kommunizmus kudarcáról, vörös zsarnokságról beszél. Több alkalommal a lengyel és magyar eseményeket összekapcsolva jelenségként, régiós problémaként tárgyalják az eseteket. Enrique Gamio tollából október 29-én jelenik meg tanulmány a lengyel és magyar események kapcsán:

[...] A bolsevik propaganda és stratégia csődöt mond; az intrika művészete, a „hidegháború”, a gyilkosság, a megfélemlítés, a Nyugat megosztásának rendszere, hogy aztán megsemmisítsék azt, konfliktusok létrehozása Berlinben, Szuецben, Algériában vagy Marokkóban, hogy célirányosan behatoljanak a Mediterráneumba, a nagy kedv „két Németország”, „két Korea”, „két Kína”, „két India” megteremtésére: mindez nem más, mint káosz és állandó világháborús feszültség előidézése a célból, hogy a „zavaros vízben jó halászni” diplomáciáját gyakorolják.

Amióta „Sztálint, a szovjet Istent” megfosztották „érinthetetlen” trónjától, megkezdődött a szovjet „morál” összeomlása (már ha lehet „morál” a moszkvai „barlanglakók” között). [...]

Lengyelország és Magyarország felszabadítását kivétel nélkül az egész szabad világnak és keresztény világnak ünnepelnie kell.

[...] a Szovjeteket ki kell tiltani az ENSZ-ből és el kell űzni a német területekről.

Az európai háborúnak nincs vége addig, míg a bolsevik csizma „Európa szívéen” tapos, azaz Kelet-Berlinben van. [...] (*La Crónica* 1956.10.29.).

Szintén a *La Crónica* hasábjain jelenik meg egy másik cikk, Manuel González Olachea írása november 12-én:

A lengyelországi és magyarországi felkelés

[...] Ahhoz, hogy megértsük a lengyel és magyar felkelést, szükséges összekapcsolni őket a desztalinizálással, amely pillanatnyilag lefoglalja a kommunista elméket, miközben veszélyezteti a szovjet rendszer létezését. [...] Egy, a magyarok közötti belső polgárháborúba történő nyilvánvaló beavatkozással az oroszok megpróbálják tűz alá fogni és vérét ontani mindazoknak, akik ártanak rendszerüknek és igájuknak.

De ami valóban világos és nyilvánvaló az az, hogy ma létezik egy fékezhetetlen csíra Oroszország csatlós államaiban, amelyek már belefáradtak egy könyörtelen zsarnokság szörnyű szigorába és ez a lelkiállapot az Oroszországban a desztalinizálással létrejövő belső helyzetet is tükrözi [...] (La Crónica 1956.11.12.).

Decemberben az *El Comercio* közli Ladislao Thierry-Tiry²⁶ egy cikkét. A cikk érdekessége, hogy előzetesének tekinthető a szerző a magyarországi forradalomról szóló, *Hungria en la tormenta* [Magyarország viharban] című könyvének (Thierry-Tiry 1957), amely 1957. legelején jelent meg, és egyben egyike a legelső, e témával foglalkozó műveknek Latin-Amerikában.

Ahogy azt e tanulmány bevezető bekezdéseiben említettük, két, a korabeli perui sajtó meghatározó napilapjának igen nagy számú tudósításait próbáltuk meg összegyűjteni 1956. december végéig. A cikkek áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a perui olvasók naprakész információkkal rendelkeztek a magyar eseményekről, úgy tűnik, igen erősen támogatták a magyar forradalom ügyét, elítélték a Szovjetunió túlzott befolyását a térség felett és az erőszakos beavatkozást, amiről elmondhatjuk, hogy összhangban állt a többi latin-amerikai ország álláspontjával. Manuel Prado y Ugarteche, perui elnök és Víctor Andrés Belaúnde, ENSZ nagykövet nyilatkozataiból kitűnik, hogy Peru nyíltan elutasította a szovjet beavatkozást. Ezt tanúsítja az ország magatartása az ENSZ közgyűlések vitáiban is. A hatalmas visszhang háttérben áll valószínűleg az is, hogy 1956. december végéig éppen a perui nagykövet látta el az ENSZ Biztonsági Tanácsának vezetői feladatait. A kiterjedt beszámolók nem csak a magyarországi események kronológiájával és a perui állásfoglalásokkal foglalkoztak, hanem részletesen tárgyalták a nemzetközi lépéseket, a menekültek helyzetét, a szolidaritási és segélyakciókat is. Viszonylag kevés elemző cikkel találkozunk, azonban számolnunk kell azzal, hogy a forradalom hatásait, eredményeit, következményeit tárgyaló tanulmányok valószínűleg csak később születtek meg, hiszen tudjuk, hogy az ENSZ vizsgálóbizottságának az eseményekről készült jelentése is csak 1957. júniusára készült el, a magyar kérdést pedig 1962. decemberéig nem vette le

²⁶ Tiry László egyetemi tanár, Peruban az 1954-ben alapított *Európai Rab Nemzetek Szövetségének* (*Assembly of Captive European Nations*) követeként tartózkodott.

a szervezet napirendjéről. E tények ismeretében érdemes volna további vizsgálatot végezni a forradalom utáni latin-amerikai sajtóban.²⁷

(Anderle, Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ*, Szeged, 2007, 137–151.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Anderle, Ádám: *Latin-Amerika a XX. században*, Szeged, 1997.
- Anderle, Ádám: *Munkásmozgalom Latin-Amerikában*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Anderle, Ádám: *Los movimientos políticos en el Perú entre las dos guerras mundiales*, Casa de las Américas, Havanna, 1985.
- Bernecker, Walther L.: ¿Punto de partida hacia la modernidad? América Latina a finales de la Segunda Guerra Mundial, in: *Studia Histórica: Historia Contemporánea*, 2010/13, 149–166.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, PUCP, Lima, 2004.
- Klarén, Peter F.: *Nación y sociedad en la historia del Perú*, IEP Ediciones, Lima, 2004.
- Kahler, Frigyes – M. Kiss, Sándor: *Kinek a forradalma? – Erőszakszervezetek 1956-ban. A fordulat napja, ismét sortűzök, a nagy per*, Püski Kiadó, Budapest, 1997.
- Lilón, Domingo: *Armas y poder. Los húngaros y la Armería de San Cristóbal*, Editora Cole, Santo Domingo, 2000.
- Thierry-Tiry, Ladislao: *Hungría en la tormenta*, Librería Internacional del Perú, Lima, 1957.
- Torbágyi, Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.

Sajtóforrások

El Comercio

1956. október 26. reggeli kiadás, 3.
 1956. október 28. vasárnapi különszám, 3.
 1956. október 29. reggeli kiadás, 3.
 1956. október 30. reggeli kiadás, 2.
 1956. november 6. délutáni kiadás, 2.
 1956. november 18. reggeli kiadás, 3.
 1956. november 29. reggeli kiadás, 9.

²⁷ A Magyar Országos Levéltárban talált nemzetközi sajtókörképek is ezt támasztják alá.

- 1956. december 4. reggeli kiadás, 3.
- 1956. december 5. délutáni kiadás, 3., fényképes kishír.
- 1956. december 7. délutáni kiadás, 1.
- 1956. december 13. reggeli kiadás, 15.
- 1956. december 16. délutáni kiadás, 1.
- 1956. december 21. délelőtti kiadás, 16.
- 1956. december 22. délutáni kiadás, 17.

La Crónica,

- 1956. október 21. vasárnapi különszám, 1.
- 1956. október 22. 3. kiadás, 1.
- 1956. október 23. reggeli kiadás, 1.
- 1956. október. 23. 3. kiadás, 1.
- 1956. október 28. reggeli kiadás, 12.
- 1956. október 29. reggeli kiadás, 1.
- 1956. október 29. reggeli kiadás, 7.
- 1956. november 4. reggeli kiadás, 15.
- 1956. november 10. délutáni kiadás 1.
- 1956. november 12. reggeli kiadás, 7.
- 1956. november 18. reggeli kiadás, 1.
- 1956. november 20. reggeli kiadás 17.
- 1956. november 28. 3. kiadás, 1.
- 1956. november 29. reggeli kiadás, 1.
- 1956. december 11. reggeli kiadás, 1., 16.
- 1956. december 18. reggeli kiadás, 1.
- 1956. december 18. 3. kiadás, 1.
- 1956. december 19–24.

NEMZETKÖZI MUNKÁS- ÉS SZAKSZERVEZETEK ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM – EGY LIMAI FORRÁS TÜKRÉBEN

Arturo Sabroso Montoya¹ Limában született, textilmunkásként kezdte pályáját, részt vett a perui szakszervezeti mozgalomban. 1919-ben a 8 órás munkaidőért harcoló bizottságban vállalt szerepet. A *Perui Textilmunkások Szövetségének* megalapítója. 1931-ben tagja volt a PAP (Perui Aprista Párt) alapító kongresszusának, később Chilébe száműzték. 1938-tól a Perui Textilszövetség főtitkára, 1947-től pedig a Perui Munkásszervezet főtitkára is volt. Ez utóbbi feladatköréhez kapcsolódóan folyamatosan összeköttetésben volt az Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségével², a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel³ és az Amerika-közi Regionális Munkásszervezettel.⁴ Ez utóbbi szervezetben elnöki feladatokat is ellátott. Számos újság munkatársaként szakszervezeti, munkásügyi kérdésekben jelentetett meg cikkeket.

A limai *Pontificia Universidad Católica del Perú* egyik dokumentációs központjának⁵ levéltári anyagai között az Arturo Sabroso iratait, levelezéseit, írásait, interjúit tartalmazó gyűjteményben, egy, a magyarországi 1956-os eseményekhez kötődő iratanyagot őriznek, amelyben az 1956-os történések kapcsán az említett szervezetek állásfoglalásai, az erről szóló tájékoztatások, a szolidaritási akciókra történő felhívások, illetve az eseményekről készült összefoglalások találhatók.

Az említett szervezetek igen korán reagáltak a magyarországi eseményekre, létrehozva egy *Nemzetközi Szolidaritási Alapot*, amelynek segítségével adományokat gyűjtöttek a forradalom áldozatai és a magyar nép számára. A befolyó adományok pontos összegéről is rendelkezésre állnak információk. Az anyagi támogatás mellett morális támogatásukról is biztosították a magyar munkásokat, és szolidaritási akciókat, sztrájkokat szerveztek november 8-ára. Ezen akció keretein belül a világ számos országában pár perces munkabeszüntetést tartottak a meghirdetett napon, illetve néhány országban már hamarabb, vagy néhány nappal később tartottak

---

¹ (1895–1987).

² *International Confederation of Free Trade Unions*, 1949-ben alakult.

³ *International Labour Organization*, 1919-ben alakult.

⁴ *Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT)*: a *Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének Amerika-közi Regionális Szervezete*, 1951-ben Mexikóban alapították.

⁵ PUCP, Centro de documentación, Colecciones Especiales, Plaza Francia, Lima.

hasonló, szimbolikus megmozdulásokat. E konkrét cselekedetek mellett több felhívást intéztek az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsához, amelyben elítélték a szovjet beavatkozást, az eseményeket az ENSZ alapokmányának megsértéseként értékelték és kérték az Egyesült Nemzetek szerveit, rendelkezzenek a szovjet csapatok kivonásáról, és biztosítsák a körülményeket szabad választások kiírására, a demokrácia megteremtésére.

A gyűjteményes anyag az említett akciók felhívásait és az ezzel kapcsolatos tájékoztatásokat tartalmazza 1956. november 26-áig, továbbá az egyik, a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége által kiadott tájékoztatóban megjelentetik az események kronológiáját is, november 15-ével bezárólag. E dátumok után 1956-ból már nincsen forrás, ám az anyagok között még egy, számunkra igen érdekes dokumentumra bukkantunk, amely már 1957. január első napjaiban született: az Amerika-közi Regionális Munkásszervezet mexikói központjának Sabroso Montoyához intézett leveléről van szó, amely egy magyar és latin-amerikai szakszervezeti küldöttekből álló januári, latin-amerikai körút megszervezéséről ad tájékoztatást. A küldöttség magyar tagjairól is információval szolgálnak, a körút állomásairól, azok pontos időpontjáról, azonban a misszió további sorsáról a gyűjtemény nem rendelkezett anyagokkal.

A gyűjteményes anyagban talált első dokumentumok a *Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége* (Sz.Sz.N.Sz.), illetve a *Nemzetközi Szakmai Titkárságok* szolidaritási nyilatkozatai. A két szervezet november elsején az alábbi, közös nyilatkozatot tette közzé:

Nyilatkozat a magyarországi szabadságért folyó harcról

A magyar és lengyel nép felkelése, amelyet megelőztek a berlini és kelet-német megmozdulások, kemény és nagy horderejű csapást mért a szovjet csatlósbirodalom egész szerkezetére.

A Nemzetközi Szakmai Titkárságok Brüsszelben tartott konferenciájukon összegyűlt képviselői csatlakoznak a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szervezetéhez, hogy legmelegebb üdvözlésüket küldjék a magyar dolgozóknak és az egész magyar népnek, akik hősi harukat vívják a szabadság nagy emberi eszméjéért. Cselekedetükkel az elnyomás és zsarnokság alóli felszabadító harc történetének egyik legdicsőségesebb fejezetét írták meg. A bátor, szabadságért küzdő magyar harcosok számolhat-nak a szabad világ összes dolgozó népének legmelegebb szimpátiájával, őszinte anyagi és morális támogatásával.

Ugyanakkor újra megerősítjük a Sz.Sz.N.Sz. kategorikus tiltakozását a szovjet kormány nyilvánvaló magyarországi katonai támadása ellen, mellyel megsértette az Egyesült Nemzetek alapokmányát. A tiltakozás egy sajtónyilatkozatban és az Egyesült Nemzetek Főtitkárságához küldött telegramban olvasható. Felhívást intézünk e nemzetközi szervezet Biztonsági Tanácsához, hogy szólítsa fel a szovjet kormányt csapatai magyar

területekről történő azonnali kivonására. Amennyiben újra hidegháborús stratégiáját alkalmazná, újfent arra kérjük a demokratikus hatalmakat, hogy érjék el az Egyesült Nemzetek közgyűlésének azonnali, rendkívüli összehívását. Ismét reményünket fejezzük ki e szervezet felé, miszerint döntése a magyar népet fogja segíteni abban, hogy szabad választások útján valódi demokratikus rendszert hozzon létre és a munkások és polgárok jogait helyreállítsa. Ígéretet teszünk arra is, hogy segíteni fogjuk Magyarországot és más országok dolgozóit a szabad szakszervezetek megújításában.

Elítéljük a nemzetközi kommunizmus és a vezetése alatt álló Szakszervezeti Világszövetség gyáva és álnok próbálkozásait, miszerint megpróbálják a magyar nép hősiességét a reakciók művének tekinteni, ami nyilvánvalóan ellentmond magának a magyar kormánynak és magyar szakszervezetek sajtónyilatkozatainak, mely szerint minden kétséget kizáróan a felkelés népi és demokratikus. A világ munkásai érdemük szerint fogják elutasítani ezeket a cselszövéseket.

Meggyőződésünk, hogy a magyar és lengyel nép hősiességének ellenállása üzenetként szolgál az összes elnyomott nép számára, nem számít milyen ideológiájú zsarnok. Ezzel az ellenállással felvonták a szabadság zászlaját, amelyet semmilyen diktátor nem fog tudni soha visszavonni. Táplálja lángja a felszabadulás új reményét elnyomók alól (Sabroso CI 1772).

Ezután beszámolókat olvashatunk a szövetség világméretű akciójáról a békéért és szabadságért. Beszámolnak a megalapított Szolidaritási Alaphoz befolyt összegekről és arról a felhívásról is, amely tiltakozó tüntetések szervezésére buzdított. A felhívást táviratban küldte el a Sz.Sz.N.Sz. főtitkára a szövetség 117 tagszervezetének, a világ 83 különböző országába. A távirat szövege a következő volt: „Világméretű munkástiltakozást sürgetek Magyarországon a szabadság ledöntése és a közép-keleti katonai akció ellen, teljes munkaleállást szervezve, ha lehet november 8-ára 5 perc időtartamra dél előtt. Stop. Tájékoztassanak az akció kivitelezéséről” (Sabroso CI 1777).

Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Görögországban, Koreában, Máltán, Hollandiában, Pakisztánban, a Fülöp-szigeteken, Thaiföldön és Tunéziában a jelzett napon 5 perces munkabeszüntetést tartottak, míg Olaszországban, Németországban, Franciaországban már a megelőző napokban hasonló sztrájkokra került sor. November 12-ére a Karib-térségben szerveztek akciókat, az Egyesült Államokban tömegtüntetésen vettek részt a munkásszervezetek, az amerikai kontinens déli országairól azonban a dokumentumban nem adnak hírt.

A további iratok (Sabroso CI 1773) részletesen közlik a segélyakciók eredményeit, a különböző szervezetektől befolyó összegeket pontosan jelzik. A nemzetközi szövetség osztrák–német szakszervezeti delegációjának tagja Budapestre is eljutott, az ő megfigyeléseiről is hírt adnak. A szövetség a Nemzetközi Munkaügyi Szervezethez is felhívást intézett, hogy vegyen részt

az Egyesült Nemzetek azon megfigyelési bizottságában, amelyet Magyarország szándékozta küldeni.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Igazgató Tanácsa Genfben tartotta 113. ülését november 20–24-e között. A szervezkedési szabadságról közös állásfoglalást fogalmaztak meg, melyet a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet november 26-ai hírei között olvashatunk, ebből idézünk az alábbiakban:

A tanács a magyarországi szakszervezeti szabadságról szóló vitáin teljes szervezkedési szabadságot kért az országnak és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet támogatását bármely intézkedésben, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezete az ügyben hozni tud. 36 szavazattal mellette, két szavazattal ellene és 2 tartózkodással a Tanács a Szakszervezeti Szabadság Bizottságának következő ajánlásait fogadta el, kérve az Egyesült Nemzetek főtitkárát, hogy juttassa el azt az ENSZ közgyűléséhez:

1. Magyarországon teljes szakszervezeti szabadságot kell létrehozni.
2. E célból kívánatos volna megfelelő intézkedéseket meghozni, hogy biztosítsák a szakszervezeti szabadságról és a szakszervezeti tömörülés jogát védő Egyezmény (87. számú, 1948) és a szakszervezeti tömörülés jogáról és a kollektív tárgyalásokról szóló Egyezmény (98. számú, 1949) alkalmazását és minél előbbi ratifikálását.
3. Ahhoz, hogy az egyezményekben előírt garanciák hatékonyak legyenek, Magyarországnak biztosítania kellene az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában lefektetett emberi szabadságjogokat.
4. Tiszteletben kellene tartani a szakszervezeti mozgalom függetlenségét, és ezt semmiféle módon nem lehet eszközként használni tisztán politikai célokra.
5. Garantálni kell a szakszervezeti mozgalom teljes függetlenségét, hogy szabadon megválaszthassa képviselőit és megszervezhesse tevékenységét szabadon választott kongresszusokon, bármiféle politikai hatalom beavatkozása nélkül. [...] (Sabroso CI 1779).

E dátum után több dokumentumot nem tartalmaz a gyűjteményes anyag, azonban – ahogy azt említettük – egy fontos levelet találhatunk még 1957. január 2-ai dátummal (Sabroso CI 1780). A levél szövege a következő:

Arturo Sabroso Montoya úr
Perui Munkásszervezet Főtitkára
Pf. 2207
Lima, Peru

Tisztelt Szaktársak!

Párizsból tájékoztattuk arról, hogy az O.R.I.T. támogatna egy, a latin-amerikai országokat, közöttük az ön országát is érintő körutat, amelyen magyar szakszervezeti kollégák vennének részt.

Köszönjük az elképzelés gyors és szívélyes fogadtatását, és miután jelezték, hogy egyetérteneek céljainkkal, további részletekkel szolgálunk.

Az O.R.I.T. ezt az 1957-es évet egy, a rab nemzetek szabadságáért szervezett napok megrendezésével szeretné kezdeni. E napok keretében hét, a szakszervezeti mozgalomban résztvevő magyar küldött venezuelai és dominikai köztársaságbeli szakszervezeti vezetőkkel egy körutat tenne meg. A csapat három csoportra lenne bontva, így gyorsabban bejárnák a különböző országokat. Csatolva megküldöm az útitervet, ahol megtalálhatja azokat az időpontokat is, amikor a küldöttség az ön országát látogatja meg. Hasonlóképpen csatolva küldök egy listát a résztvevőkről is, újra megjegyezve, hogy nem mindannyian látogatják meg országát, csak a csoportok egyike.

Újra azzal a kéréssel fordulok önökhöz, hogy szervezzenek tartalmas programot, például állampolgári találkozót, interjúkat kormány meghatalmazottakkal, a sajtó képviselőivel, műsorokat rádióban és egyéb, a közvéleményt formáló médiumokban. Szükséges, hogy a lehető legnagyobb számú réteg figyelmét felkeltsük. Ajánlatos felállítani egy Fogadóbizottságot, amelynek feladata lenne a különböző események megszervezése. E bizottságba érdemes volna bevonni a különböző gazdasági, társadalmi és szakmai körök képviselőit stb., szakszervezeti barátaink mellett. A küldetés egyik célja a diktatúrában élő országokról való tájékoztatás volna, és egyben szolidaritásra buzdítana a demokráciáért és társadalmi igazságosságért folyó harccal.

Együttműködésében reménykedve.

Köszönettel és baráti üdvözléssel:

Luis Alberto Monge (Főtitkár)⁶

A levélhez csatolt melléklet „Rab nemzetek szabadságáért szervezett napok” útiterveiről, illetve a küldöttség tagjairól is tájékoztatott. A körút célja a magyar ügy terjesztése, a forradalom eseményeiről és a kelet-közép európai helyzetről való tájékoztatás volt. A melléklet több csoport útitervét is felsorolta, a Perut érintő csoport tervezett állomásai a következők voltak:

B csoport

San José, Costa Rica – január 11–12.

Mexikóváros, Mexikó – január 15–17.

Bogotá, Kolumbia – január 19–20.

Guayaquil, Ecuador – január 21.

Lima, Peru – január 22–24.

Santiago, Chile – január 26–28.

A résztvevők listájában minden személy nevét közölték, illetve egy pár soros ismertetőt is adtak. Ezek alapján a magyar küldöttek és a róluk közölt információk a következők voltak:

---

⁶ 1982–86 között Costa Rica elnöke, 1953–58 között a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének Amerika-közi Regionális Szervezetének főtitkára.

Dr. Benkő Zoltán⁷ – közgazdász. Magyar. 34 éves. Aktív résztvevője az Egyetemi Ifjúság náciellenes mozgalmainak a II. világháború alatt. A II. világháborút követően az ifjúsági mezőgazdasági mozgalmak tagja. A kommunista rezsim alatt 1948-ban letartóztatták, és kényszermunkatáborba küldték. A hazájában nem-régiben történt események kapcsán tagja volt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának Budapest második orosz támadásáig.

1956 novemberének közepén sikerült Ausztriába szöknie.

Faludy György – újságíró és költő. Magyar. 46 éves. A náci megszállás alatt száműzetésbe vonult és más prominens antifasisztával Franklin Delano Roosevelttel meghívására az Egyesült Államokba látogatott. Hazájában a kommunista hatalom alatt letartóztatták 1950-ben, és a híres recski koncentrációs táborba küldték. Hazájának 1956. novemberi eseményei alatt tagja volt a Magyar Forradalmi Bizottságnak és sikerült a rendőrség elől megszöknie 1956. novemberében. Tagja a Magyar Írók Szövetségének.

Garamvölgyi István – kohász. Magyar. 34 éves. A nemrégiben lezajlott forradalom alatt sikerült megszereznie és irányítania egy rádióadót, amelyet 1956. november 8-án üzemeltetett. 1945. óta szakszervezeti tag.

Kajáry Gyula – vegyészmérnök, 26 éves, egyike a forradalmi vezetőknek Dunapentelén.

Fehér Sándor – kohász, 38 éves.

Kiss Béla – kohász, 26 éves [...] Budapesten ellenállási csapatokat szervezett a Korvin negyedben, és a 13. kerületben a titkosrendőrség ellen vezetett műveleteket.

Besti József – tanító, 31 éves (Sabroso CI 1780).

A magyar küldötteken kívül két venezuelai és egy dominikai résztvevőt említettek. A körútra valóban sor került, bár nem sok sikerrel járt. Faludy György két költeményében is megemlékezik az útról: a „Nem jellemző Brazíliára” című, *Viharos évszázad* (Forever Kiadó, Budapest, 2002) és „1957” című, *Vitorlán Kekovába* (Magyar Világ kiadó, 1998) kötetében megjelent versekben. Ez utóbbi egy verses formában írt napló, amelyben több társának nevét is említi: Kiss Bélát, aki a közölt forrásban is szerepel, illetve Pesti Istvánt és Vajay Szabolcsot⁸, aki argentinai magyarként tolmácsa, vezetője volt a hat fős csoportnak. New Yorkon keresztül, a Costa-Rica-i állam által kiállított útlevél segítségével jutottak Latin-Amerikába. Mexikó, Costa Rica, Peru, Bolívia, Paraguay, Argentína jelenik meg a versben. Costa Ricában maga az állam vendégként várták őket. Faludy Vajay Szabolcs tolmácsolásában

⁷ Faludy Györgyhöz hasonlóan szintén a recski koncentrációs táborba küldték. Az 1956-os események után Münchenben telepedett el, nincs adatunk arról, hogy részt vett volna a körúton, mint ahogy Faludy György és Kiss Béla kivételével a többi résztvevőről sem állnak rendelkezésünkre adatok.

⁸ 1921-ben Budapesten született, Argentínában, Svájcban, Magyarországon élő író, tudós. 2010-ben hunyt el.

számolt be egy templomban tartott összejövetelen a magyarországi eseményekről. Limában Faludy elmondása szerint tizenöt–húszezer ember előtt tarthattak beszédet. Perui látogatásuk kapcsán az elnök, Manuel Pradóval⁹ történt találkozásáról így számol be:

Negyvenegy végén Washingtonban jártam,
 hogy köszönetet mondjak Rooseveltnek,
 ki meghívott az USA-ba. Úgy vélem:
 tévedtek, mikor hozzá beengedtek.
 Mert Peru elnöke volt éppen nála,
 s neki mondta: ha dollárkölcst kapna
 Sztálin azonnal megszelídül tőle, –
 de láttam: Prado csak röhögött rajta.
 Szabolccsal ezúttal ketten tettük
 tiszteletünket Peru elnökének
 (Manuel Prado volt az elnök újból.)
 Íróasztalnál ült. Nékünk még széket
 sem adatott, de a körmét piszkálta.
 Szabolcs beszélt. Még öt perc és kivágnak
 bennünket innét. „S milyen igaza volt,”
 szoltam, „Roosevelttel a Fehér Házban.”
 Csodálkozóan nézett rám: „Honnan tudja,
 hogy vitáztam vele?” – „Mivel ott voltam.”
 „Naivitás vezette életében,
 s még most is itt lóg a nyakunkon holtan.”
 „A külpolitikáját elítélem,
 a belpolitikában kiállok érte.”
 Prado felállt. „Nem, nem ellenkezem,”
 mondta végül. „Üljenek le a székre.”
 Italt hoztak. „A Csendes-óceáni
 stratégiát Roosevelt gondolta ki,”
 szolt Szabolcs, „és azt hiszem, aligha
 lehet sikertelennek mondani.”
 Ittunk. Azt hittem, hogy Roosevelt elnök
 dolgairól vitázunk. E helyében
 Japán katonáinak tébolyító
 bátorságán folytattuk a beszédet,
 s hogy a japánok tavasszal virágzó
 almafákhoz mennek, órákig nézik,
 hogy a nők virágcsokrokat kötöznek
 és alázattal szolgálják a férfit,
 hogy a lakások szentségesen tiszták,
 de mocskos minden házfal s minden utca,
 s az erdőben egy levél sincs a földön, –

⁹ Peruban a korábbi diktátort, Manuel Odríát követő köztársasági elnök 1956-tól 1962-ig (államcsínnel buktatták meg), ezt megelőzően 1939–1945-ig vezette az országot.

csak nagynehezen, egy fél óra múlva
tudtuk Magyarországot szóba hozni,
míg csak Manuel Prado lábzan égett.
„És mit tehetek magukért?” kérdezte.
„Tiltakozik Kádárnál. Kezességet
vállal az áldozatokért.” Amikor
az alkirályi kastély ajtaján
kimentünk, Szabolcs megállt, felém fordult:
„Elértünk nála valamit?” – „Talán.”
(Néhány hónap múltán egy bitang perben
Bertrand Russel s Manuel Prado, két
bősz tiltakozó, megmentette Gáli
és Obersovszky Gyula életét.) (Faludy 1998: 68–69)

A küldöttség perui tartózkodását követően Bolíviába, Paraguayba, majd Argentínába utazott. Buenos Airesben egy gyűlésen számos kommunista párttag is részt vett, akik először nem akartak hinni a magyar beszámolóknak. A gyűlés végeztével azonban több mint száz eltépett kommunista pártkönyv maradt a földön a terem kiürülése után.

Ezek az állomások nem egyeznek a levél mellékletében írtakkal, csak részben. Ahogy a felhívásból olvashattuk, Faludy csoportja csak egy volt több másik közül, hatásait tekintve pedig a propagandán kívül nem sok egyébről számolhatunk be. Mindazonáltal az út részletei, eredményei kapcsán érdemes volna a korabeli napilapok 1957. januári számait megvizsgálni a jelzett országokban.

Összegzésként a vizsgált forrás alapján elmondhatjuk, hogy a nemzetközi munkás- és szakszervezetek élénken reagáltak az 1956-os magyar eseményekre, saját eszközeikkel: felhívásokkal, nyilatkozatokkal, tüntetésekkel, sztrájkokkal nyilvánították ki véleményüket és egy Nemzetközi Szolidaritási Alapot létrehozva adományokat is gyűjtöttek az áldozatok számára. Az említett nemzetközi szervezetek latin-amerikai tagjai illetve társszervezetei csatlakoztak a felhívásokhoz, bár természetesen Európában és az Amerikai Egyesült Államokban eredményesebb akciók zajlottak.

(Anderle, Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ*, Szeged, 2007, 69–75.)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Faludy, György: *Vitorlán Kekovába*, Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1988.
Sabroso Montoya levéltári gyűjtemény (PUCP, Centro de documentación, Colecciones Especiales, Plaza Francia, Lima)
CI 1772 Tájékoztató (Sz.Sz.N.Sz.) VII. kötet, 21. szám, 1956. november 1.

- CI 1773 Tájékoztató (Sz.Sz.N.Sz.) VII. kötet, 22. szám, 1956. november 15.
CI 1777 A Sz.Sz.N.Sz. sajtónyilatkozata, ügy: magyar és közép-keleti akció,
1956. november 6.
CI 1779 a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet hírei, 1956. november 26.
CI 1780 Amerika-közi Regionális Munkásszervezet (ORIT), Külön körlevél,
Mexikóváros, 1957. január 2.

1968, A FORDULAT ÉVE PERUBAN – MAGYAR SAJTÓVISSZHANG

A két világháború között Magyarországnak hivatalos kapcsolatai voltak szinte minden latin-amerikai országgal, azonban a második világháború alatt, Németország szövetségeseiként, megszüntette ezeket (Dömény 2008: 137). A háború és az azt követő évek Magyarország számára mérhetetlen veszteségeket és radikális változásokat hoztak. Ami a külügyi kapcsolatokat illeti, az 1945-ös fegyverszüneti megállapodás, a bipoláris világrend megszületése, valamint a Szovjetunió politikai és gazdasági befolyása erősen korlátozták és akadályozták Magyarország fellépését nemzetközi színtereken. 1956 őszeinek eseményei tovább rontották a helyzetet. A szovjet blokk visszatartotta Magyarországot a kapitalista világgal való kapcsolatok kiépítésére tett kísérleteiben (Sipos 2011: 9), bár éppen Magyarország azon kevés szocialista országok közé tartozott, akik részt vettek 1958-ban a Brüsszelben tartott Világkiállításon, ami az egyik első lépést jelentette a szovjet blokkon kívüli világhoz való közeledésben (Takács 2016: 26).

Az első nagy diplomáciai sikerre Latin-Amerikában 1961-ig kellett várni, ekkor Magyarország és Brazília a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok újrafelvételéről döntött (Szilágyi 2009: 411; Dömény 2009: 25–31).¹ Az 1960-as évektől, a belpolitikai irányvonal változásainak következményeként Magyarország igyekezett a korábbi bezárkózásán változtatni és egyre erősebb érdeklődést kezdett mutatni a latin-amerikai országok felé (Anderle 2015: 29). Kubának kiemelt szerepe volt ebben a folyamatban, de más országok, mint például Argentína, Mexikó, Chile, Venezuela, Uruguay, Bolívia és Brazília szintén azon országok csoportjába tartoztak, akikkel Magyarország szorosabb kapcsolatokat kívánt létesíteni. Az elkövetkező években megnövekedett a kétoldalú látogatások és az aláírt kereskedelmi egyezmények száma, illetve egyre több konzulátus és kereskedőház nyílt meg a térségben. Magyarország külkereskedelme 1960-tól folyamatos növekedést mutatott egészen az 1980-as évekig (a legmagasabb negatív külkereskedelmi mérleg 1960-ban volt). A gazdasági egyezményeken túl az ország számos kulturális, oktatási, technológiai együttműködési megállapodást is kötött több országgal (Böröcz 1993). Ebben a periódusban a diplomáciai kapcsolatok is erősödtek a latin-amerikai térség országaival, ami az 1980-as évekig tartott, ekkor a régióban gazdasági válság jelentkezett, Magyarországon pedig mind a belpolitikában, mind a gazdaságpolitikában, illetve az ország nemzetközi

¹ A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok 1942-ben szakadtak meg.

fellépésében változások következtek be (Dömény 2009: 35–42). E folyamatok következményeként a latin-amerikai országok elvesztették jelentőségüket a magyar politika számára.

Perut a 20. század első felében az állami politikában a katonai jelenlét jellemezte, miközben mind nagyobb befolyásra tett szert az Amerikai Egyesült Államok. Manuel A. Odría tábornok kormánya (1950–56) alatt aláírásra került egy a katonai segítségnyújtásról szóló bilaterális egyezmény, ami még tovább erősítette az észak-amerikai országgal meglévő kapcsolatokat és egyre inkább növelte az Egyesült Államok gazdasági és katonai befolyását. Az 1962-es választások és az ezt követő katonai puccs következményeként az Egyesült Államok nem ismerte el a hatalomra kerülő katonai juntát, melynek megalakulására az észak-amerikaiakkal jó kapcsolatokat ápoló perui apristák² is elégedetlenséggel reagáltak. Az észak-amerikai ország megszakította diplomáciai kapcsolatait Peruval és befagyasztotta annak a nagymértékű pénzügyi támogatásnak a folyósítását, melyet a Szövetség a Haladásért program keretén belül kapott volna a dél-amerikai állam (Millor Mauri 1970: 409–410). Úgy tűnt, hogy az 1963-as választások fontos és elengedhetetlen reformokat indíthatnak el. A kereszténydemokrata párti építész, Fernando Belaúnde Terry, aki a hadsereg támogatását is élvezte, nacionalista intézkedések bevezetését, nagy, állami beruházások elindítását ígérte meg, azonban a remények hamar elszálltak, a reformok végrehajtását maga az aprista ellenzék akadályozta. A Belaúnde kormány sikertelenségei között említhetők a leállított földreform és egy észak-amerikai olajipari vállalat, az *International Petroleum Company*hoz, illetve az olajipari szektorhoz kapcsolódó botrányok (Contreras – Cueto 2004: 320; Pínelo 1972).³ Ez utóbbi eset szolgált ürügyül Juan Velasco Alvarado katonai puccsának, mely 1968. október 3-án következett be. Velasco Alvarado katonai kormányát végül Francisco Morales Bermúdez váltotta le (1975-ben), aki 1980-ig folytatta a „forradalmi folyamatot”, amikor is Belaúnde Terry újra hatalomra jutott (Zádor 1985: 458–490).

Velasco Alvarado katonai kormánya radikális reformista intézkedésekkel próbált megoldásokat találni az ország gazdasági nehézségeire, azzal a nem titkolt céllal, hogy megvédje az ország nemzeti érdekeit. E próbálkozások eredményei között említhetjük meg az olajlelőhelyek katonai ellenőrzését, az *International Petroleum Company* kiűzését az országból és egy állami vállalat, a

² Az APRA (Amerikai Népi Forradalmi Szövetség) tagjai.

³ Az olajipari cég a 20. század második évtizedétől volt jelen az országban, kivételes előnyökre tett szert az évek során és nem volt hajlandó megfizetni a perui államnak a magas összegű adókat, ami a társadalom haragját váltotta ki. Belaúnde a cég olajlelőhelyeinek államosításával kívánta megoldani a problémát. Ennek ellenére 1968-ban az *International Petroleum Company* és a perui állam egy olyan szerződést írt alá, melynek nyilvánossá tett szövegéből hiányzott egy oldal. A hiányzó oldal botrányt indított el, mely Juan Velasco Alvarado katonai puccsának egyik legfontosabb kiváltó oka volt ugyanezen év őszén.

Petróleos del Perú megalapítását. Mindez az Egyesült Államok nemtetszését váltotta ki, befagyasztotta a diplomáciai kapcsolatait az országgal és nem hivatalos gazdasági blokádot vezetett be. A helyzetre reagálva az új külügyminiszter, Mercado Jarrín egy új külpolitikai stratégiát indított el. Az új politika egyik fontos eleme a szocialista országokkal való kapcsolatok keresése volt, ami egybeesett a szovjet blokk és Magyarország törekvéseivel. A kapcsolatok szorosabbá tételének egyik legfontosabb lépése 1969 februárjában történt, ekkor hivatalossá tették Peru és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat, illetve egy kereskedelmi szerződés aláírására is sor került. Az első hitelmegállapodást Peru Csehszlovákiával írta alá ugyanezen év júniusában. A Magyarország felé történő nyitásra is sor került 1969-ben, míg a következő évben Lengyelország felé is megindult a közeledés (Millor Mauri 1970: 413–420). Kádár Béla 1979-ben, a CEPAL gondozásában megjelentetett beszámolója szerint Magyarország az alábbi megállapodásokat írta alá Peruval 1968 és 1976 között:

1. Kereskedelmi egyezmény, 1968
2. Gazdasági Együtműködési Megállapodás, 1969
3. Bankközi hitel-megállapodás, 1970
4. Bankközi fizetési megállapodás, 1970
5. Műszaki-tudományos együttműködési megállapodás, 1970
6. Kormányközi hitel-megállapodás, 1971
7. Hitelszerződés, 1975
8. Hosszú távú áruszállítási megállapodás, 1975
9. A MNB és a COFIDE (*Corporación Financiera de Desarrollo*)⁴ közötti hitel-megállapodás, 1975
10. Kormányközi Gazdasági Vegyes Bizottság eljárási szabályzata, 1976
11. Műszaki és tudományos együttműködés munkaprogramja, 1976 (Kádár 1979: 33).

A Peru és a latin-amerikai térség iránti magyar érdeklődés az írott sajtóban is érzékelhető volt. Mind a *Népszabadság*⁵, mind a *Népszava*⁶ gyakran jelentetett meg az andoki országhoz kapcsolódó beszámolókat, a híradások száma megszokszorozódott a perui politikai fordulatot követően. A politikai fordulat kezdeti időszakában (1968–69) megjelent magyar sajtócikkek tanulmányozásának célja az, hogy megvizsgáljuk, milyen a dél-amerikai országhoz kötődő témák jelentek meg a magyar sajtóban, milyen változásokat

⁴ Peru 1971-ben alapított állami tulajdonú fejlesztési bankja.

⁵ A Szabad Nép utódjaként, 1956-ban alakult meg a Magyar Szocialista Munkáspárt központi lapjaként, ami azt is jelentette, hogy a lapban megjelenő hírek (a Népszavával egyetemben) a hivatalos állami politikát és propagandát tükrözték.

⁶ Az 1877-ben alapított baloldali napilap, a tárgyalts időszakban a magyar szakszervezetek hivatalos lapja volt.

lehet megfigyelni a magyar érdeklődésben Velasco Alvarado katonai puccsát követően és milyen következtetéseket lehet levonni e beszámolókból és híradásokból a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok újrafelvételére tett első próbálkozások kapcsán. Ezen kívül az is érdekel bennünket, hogy milyen vélemények és – amennyiben készültek egyáltalán – milyen elemzések jelentek meg a két említett napilapban Velasco Alvarado katonai hatalomátvételéről, intézkedéseiről és a forradalmi kormány által bevezetett reformokról, illetve közeledéséről a keleti blokk felé. Az 1968–69 közötti időszakot megvizsgálva 91 Peruhoz köthető hírt találtunk a Népszabadságban és 64 cikket a Népszavában. A tárgyalt témák alapján a következő, legalább tíz csoportra oszthatjuk e publikációkat:

1. Az ENSZ és más nemzetközi szervezetekben való részvétel
2. Peru és az Egyesült Államok közötti konfliktusok
3. A perui belpolitika, az új kormány reformjai
4. Pártkongresszusok és szakszervezeti hírek
5. Beszámolók és tanulmányok Peruról
6. Peru, a Szovjetunió és más szocialista országok közötti kapcsolatok
7. Sporthírek
8. Diplomáciai események
9. Gazdasági kapcsolatok Peru és Magyarország között
10. Kulturális kapcsolatok

Az egyik kiemelt téma az országban bekövetkező változások és események, az új kormány és a bevezetett reformok voltak. 1968 tavaszán rövid beszámolók jelentek meg az ország gazdasági gondjairól, augusztusban már arról lehetett híreket olvasni, hogy Belaúnde Terry kormánya milyen intézkedésekkel igyekezett ezeket a problémákat megoldani. A perui kormány lépései között említésre került a szocialista országokhoz történő közeledés szándéka. A Népszabadság szerint perui diplomaták látogattak el Lengyelországba és Csehszlovákiába, és a lap megerősítette azt a hírt, miszerint a Szovjetunió megszüntette a perui termékekre korábban bevezetett kereskedelmi korlátozásait („Peru kapcsolatokat keres,” 1968). Szeptemberben szintén a Népszabadság adott hírt a korábban az International Petroleum Company ellenőrzése alatt álló olajlelőhelyek államosításának következményeként kipattant konfliktusról („Külföldi események,” 1968). Egy hét múlva már Velasco Alvarado katonai puccsának első híradásait lehetett olvasni, melyek külföldi hírügynökségek (UPI, AFP, Reuters) információira támaszkodtak.⁷ A puccs részletei, annak okai, a résztvevők nyilatkozatai és a perui parlament feloszlata voltak a központi témák („Államcsíny Peruban,” 1968). Néhány nappal az eseményeket

---

⁷ *United Press International* és *Agence France-Presse*.

követően előzetes elemzések jelentek meg a történésekről mind a *Népszabadságban*, mind a *Népszavában*. A *Népszabadság* „A világpolitikában történt” heti különrovatában négy külpolitikai eseményt elemeztek, ezek a következők voltak: az ENSZ közgyűlése, az Egyesült Államok elnöki kampánya, a mexikói véres diáktüntetések és a perui hatalomátvétel. E rövid elemző írásban a puccs néhány olyan sajátosságára hívták fel a figyelmet, melyek nem voltak jellemzőek Latin-Amerikában. A cikkben említésre került, hogy Osvaldo Herceles miniszterelnök lemondása már napokkal a puccs előtt nyílt titok volt. Részletesen tárgyalta az elemzés az olajbotrányt és az *International Petroleum Company* kőolajtársaság ügyét, illetve a szerződés megsemmisítését. A cikk szerint Belaúnde Terry le akart mondani kormányfői tisztségéről, azonban a hadsereg vezetői

úgy ítélték meg a helyzetet, hogy ha tömegmegmozdulások nyomására mond le a kormány, az a perui belpolitikai helyzetet lényegesen balra tolja és az események irányítása kicsúszhat az Egyesült Államok számára megbízható kezekből. Ezért engedélyeztek egy tábornoki puccsot, amely Belaúnde elnököt erőszakkal távolította el az országból, [...] a tábornokkormány [...] amúgy katonásan hozzálátott a rendcsináláshoz („Peru – eddig és nem tovább?” 1968).

A *Népszava* külpolitikai újságírója, Krajczár Imre egy hosszabb elemzést jelentetett meg az újság hasábjain. A szerző szerint a hétkerekes kocsi, azaz a sajátos perui politikai mechanizmus, amely korábban meg tudta gátolni az észak-amerikai katonai beavatkozásokat és államcsínyeket, most kátyúba került. A kocsi kerekei közül az egyik legfontosabbként Krajczár magát a hadsereget és az észak-amerikai tőkét említette, ez utóbbi, a cikk írója szerint, jóval erősebb befolyással volt az ország életére, mint a „nyikorgó hetedik kerék, az amerio–indián vidéki lakosság” (Krajczár 1968). Krajczár szerint Belaúnde Terry óvatos reformpolitikája nem teremtett reformokat támogató tömegbázist. E mellett nem tudta elindítani megígért földreformját, következésképpen maguk a „peonok”⁸ kezdték el megrohmozni és kifosztani a farmokat. A korábban meghirdetett gazdasági nacionalizmus is kudarcba fulladt. Az említett tényezőket és a kormány közeledését az európai országokhoz az Egyesült Államok Amerika-ellenes magatartásként értelmezte. Krajczár kételkedett a puccs valódi okait illetően és felhívta a figyelmet annak a ténynek a jelentőségére, miszerint a puccsban résztvevő katonák egy része az Egyesült Államokban kiképzett rohamkatonák voltak (Krajczár 1968).

Az elkövetkező hetekben a két magyar napilap beszámolt a további eseményekről. 1969 februárjában a *Népszabadság* egy három részes riportsorozatot indított útjára, a cikkek szerzője Várnai Ferenc, az újság

⁸ Földműves.

külpolitikai rovatának vezetője volt. A sorozat második része elemzést nyújtott az olvasók számára a perui társadalomról, főként a legelnyomottabb és legszegényebb rétegekről, akik a hegyvidéki területekről a nagyvárosokba vándoroltak, leginkább Limába. A jelenség valóban éppen ebben az időszakban jelent meg Peruban, majd kicsivel később, az 1980-as években felgyorsult (Letenyei 2008: 172–175). A riport hűen tükrözte és mutatta be a lakosság helyzetét és a migrációs folyamatokat (Várnai, 1969a). A harmadik cikk az ország politikai helyzetét elemezte, kitért a katonai puccs okaira, a katonaság kapcsolatára az APRA tagjaival, az új kormány és az Egyesült Államok viszonyára, illetve a szocialista országokhoz történő közeledésére. Röviden elemezte az ország politikai pártjait, az APRA és a katonaság közötti, az 1930-as évektől fennálló feszültséget. Várnai is felfigyelt arra, hogy a puccsban résztvevők a Pentagon iskolában⁹ tanultak és kiemelte kommunistaellenességüket. A riport arról is beszámolt, hogy a katonai junta, az *International Petroleum Company* és az Egyesült Államok között kialakult konfliktus következtében a kormány kénytelen volt új piacokat felkutatni. A Szovjetunió és a szocialista országok alternatívát jelentettek az ország számára. A perui kormány fellépésében érzékelhető volt e változás, aminek kapcsán Várnai meg is jegyezte, hogy az ország elkezdte szorosabbra fűzni kapcsolatait a térség országaival, továbbá magas szintű diplomáciai kapcsolatokat létesítettek a Szovjetunióval (Várnai 1969b).

1969 októberében a *Népszabadság* a katonai kormány első évéről és a bevezetett intézkedések eredményeiről adott közre egy beszámolót, melyet Jorge Kun, egy Magyarországra látogató, magyar származású perui újságíró írt. A cikkben a szerző kiemelt témaként kezelte az olajbotrányt, az ország külkapcsolatait és a perui gazdaságra gyakorolt hatásait, továbbá a bevezetett reformokat, különösképpen az agrárreformot. Az újságíró kitért arra az ellentmondásos helyzetre, miszerint a reformok végrehajtásához az országnak meg kellene sokszoroznia bányatermelését, azonban ehhez főként észak-amerikai beruházásokra lenne szüksége, azaz „fel kell áldoznia a külföldi hatalomnak a nemzetgazdaság egy szektorát – a bányászatot –, hogy az ipari fejlődés más területein bizonyos függetlenséget szerezzenek és finanszírozhassák a földreformot” (Kun 1969). Következésképpen az ország helyzetét figyelembe véve, Kun szerint az észak-amerikai jelenlét ellensúlyozásaként a főként az Egyesült Államokból beérkező tőke mellett a szocialista országokkal a bányászati szektorban létrehozandó vegyesvállalatok együttesen lennének fontosak az ország számára. Ráadásul a szocialista blokk térsége fontos piacot is jelenthetne Peru számára (Kun 1969).

---

⁹ A szerző az *Escuela de las Américas* intézményére utalt, melyet 1946-ban Panamában hoztak létre és amely a rákövetkező évtizedekben több ezer latin-amerikai katona kiképzésében vett részt.

Úgy tűnt, sok körülmény elősegítette Peru és a szocialista blokk országai közötti kapcsolatok fejlődését. A legfontosabb tényező kétségkívül az Egyesült Államokkal meglévő kapcsolatainak megromlása volt, és ez a téma jelent meg leginkább a magyar újságok hasábjain. Már 1968 júniusában a *Népszabadság* hírt adott arról, hogy az Egyesült Államok drasztikusan csökkentette az országnak folyósított anyagi támogatását, aminek az oka az volt, hogy Peru úgy döntött, Franciaországtól és Angliától vásárol repülőket. E döntéssel Peru Kuba után a második latin-amerikai országgá vált, mely nem az Egyesült Államoktól szerezte be ezeket a katonai járműveket („Telex. Rövidhírek” 1968). A katonai puccsot követően egyre nagyobb számban jelentek meg híradások Peru konfliktusáról az Egyesült Államokkal. Decemberben a *Népszabadság* washingtoni tudósítója arról számolt be, hogy amennyiben Peru nem tud megoldást találni az olajbotrányra, az *International Petroleum Company* ügyére és nem fizet kártérítést, az észak-amerikaiak azzal fenyegethetik meg a dél-amerikai országot, hogy radikálisan lecsökkentik a perui cukor bevitelét az Egyesült Államokba („Amerikai gazdasági megtorlás fenyegeti Perut. Cukoroffenzíva az olaj védelmében?” 1968). 1969 februárjában és tavaszán a *Népszabadság* a két ország közötti növekvő feszültségről tájékoztatta a magyar olvasókat. A helyzetet súlyosbító egyik körülmény egy incidens volt, mely február közepén, észak-amerikai halászhajók és perui őrnaszádok között következett be („A „halászhajó incidens” miatt rendkívül kiéleződtek az amerikai–perui kapcsolatok” 1969). Peru hazarendelte nagykövetét az Egyesült Államokból és az Amerikai Államok Szervezetéből, hogy megvitassák az incidens miatt kialakult helyzetet. A megbeszéléseken számos latin-amerikai ország nagykövete is részt vett, akik Peru álláspontjának egyhangú támogatásáról biztosították az országot. Ugyanebben a cikkben adott hírt a napilap a magyar olvasóknak arról, hogy Peru aláírta első kereskedelmi megállapodását a Szovjetunióval („Továbbra is feszült az amerikai–perui viszony. Aláírták az első perui–szovjet kereskedelmi egyezményt” 1969). Márciusban és áprilisban a magyar sajtó különböző részleteket közölt Amerika-ellenes megmozdulásokról („Amerikai ellenes tüntetés Limában,” 1969; „Amerika ellenes megmozdulások Limában,” 1969), majd ezt követően májusban megjelent a híradásokban, hogy Peru nem fogadja New York állam kormányzójának látogatását és egy kormányrendelet értelmében az észak-amerikai katonai misszióknak el kell hagyniuk az országot. E lépésekre válaszul az Egyesült Államok felfüggesztette hadianyag-szállításait Peruba („Feszültség Peru és az Egyesült Államok között” 1969).

Mindezzel párhuzamosan egyre több hír jelent meg a magyar–perui kapcsolatok javulásáról. A pozitív folyamatok 1968-ban indultak el, még Belaúnde Terry kormányzása idején. 1968 januárjától lehetett a magyar sajtóban a perui kommunista párttal kapcsolatos hírekről olvasni, azokról a provokációkról, amelyek a pártot érték, nemzetközi fellépéséről,

kongresszusokon és gyűléseken történő részvételéről. 1968 áprilisában például Budapestre látogatott a Perui Kommunista Párt egy küldöttje, hogy részt vegyen a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásait előkészítő bizottság munkájában („Megkezdte munkáját az előkészítő bizottság” 1968). Ugyanezen év szeptemberében Limában rendezték meg az Interparlamentáris Unió 56. értekezletét, melyen három magyar delegált is részt vett („Hazaérkezett az IPU küldöttség Peruból,” 1968). 1968 júliusában a *Népszabadság* beszámolt egy tíztagú perui küldöttség érkezéséről, akik a Magyar Kereskedelmi Kamara alelnökével és Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettessel tárgyalásokat folytattak a két ország közötti intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok lehetőségéről („Perui gazdasági küldöttség Budapesten” 1968). Az öt napig tartó tárgyalássorozatot követően a Külkereskedelmi Minisztériumban közös nyilatkozatban emelték ki a két ország közötti árucseré-forgalom növelésének fontosságát, megemlítve, hogy „Magyarország hozzájárulhat Peru iparának és gazdasági életének fejlesztéséhez, különösképpen a gyógyszeripar, a bányászat, a fémfeldolgozó- és gépipar, az elektromos- és elektronikus ipar területén” („Bővítik a magyar–perui gazdasági kapcsolatokat” 1968). Felvetődött annak a lehetősége, hogy a Magyar Nemzeti Bank hitelkeretet biztosíthatna perui bankoknak magyar ipari berendezések és gépek vásárlásának finanszírozására („Bővítik a magyar–perui,” 1968). Az elkövetkező hetekben perui diplomaták látogattak Csehszlovákiába és Lengyelországba is és a perui kormány megerősítette közeledési szándékát a szocialista országok felé („Peru kapcsolatokat keres” 1968). 1968. augusztus 23-án a *Népszabadság* hírt adott egy államközi kereskedelmi megállapodás aláírásáról, melyre Limában került sor Veress Péter, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetőjének részvételével („Magyar–perui kereskedelmi megállapodás” 1968). A magyar állam külkereskedelmi kirendeltsége ez év novemberében megkezdte tevékenységét Limában, a következő évre magyar áruk bemutatóját kívántak szervezni („Magyar áruk 36 hivatalos külföldi kiállítása” 1968).

Ezzel párhuzamosan, az 1960-as évek második felétől kezdve Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak kibővítésére törekedett. Az ország egyre több külföldi kiállításon és kulturális eseményen vett részt. Az 1967-ben alapított Hungexpo munkájának köszönhetően kulturális hetek szervezését kezdték meg különböző országokban, így például Peruban is. Egy 1969 februárjában megjelent újsághír szerint néhány latin-amerikai országban magyar iparművészeti és fotóművészeti anyagokból terveztek kiállításokat szervezni, az újság tudósítója szerint a célállomások Brazília, Chile, Bolívia, Mexikó és Peru voltak („Külföldi művészek kiállításai hazánkban, magyar tárlatok külföldön” 1969). A Peru és Magyarország közötti közeledés, illetve a két ország külpolitikájában bekövetkező változások pozitív hozadéka volt a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szinten történő megerősítése. A megállapodást perui részről a külügyminiszter Mercado Jarrín, magyar

oldalról a Buenos Aires-i magyar nagykövet, Dragon Ferenc írta alá („Diplomáciai kapcsolat Peru és Magyarország között” 1969).

1969 augusztusától a kereskedelmi tárgyalások is felgyorsultak a két ország között. A *Népszabadság* diplomáciai lépések sorozatáról számolt be ebben a hónapban, ennek első eseménye augusztus első napjaiban egy Budapestre érkező perui delegáció látogatása volt („Magyar–perui gazdasági tárgyalások” 1969). Néhány nappal később magyar küldöttség utazott Latin-Amerikába. A több országot érintő körút során a magyar diplomaták azzal a céllal érkeztek Limába, hogy megerősítsék és tovább segítsék a gazdasági együttműködést, főként az élelmiszeriparban és a bányászatban. Szalai Béla és a magyar delegáció tagjai több perui miniszterrel, politikussal, gazdasági szakértővel találkoztak és úgy nyilatkoztak, hogy sor kerülhet a továbbiakban magyar kórházi felszerelések, autóbuszok, oktatási eszközök és laboratóriumok szállítására. Felmerült a javaslat egy magyar–perui műszaki-tudományos együttműködési megállapodás megkötésére („Peruból Brazíliába utazott a magyar gazdasági delegáció” 1969). Négy nappal e híreket követően egy perui kereskedelmi delegáció érkezett Magyarországra azzal a céllal, hogy ipari, külkereskedelmi vállalatokkal és a Magyar Nemzeti Bankkal tárgyalásokat folytasson egy olyan hitelkonstrukciós megállapodásról, amelynek keretein belül magyar bányai gépeket és berendezéseket exportálna Magyarországra Peruba. Tárgyalások indultak meg egy magyar–perui vegyesvállalat alapításáról is („Perui kereskedelmi delegáció érkezett hazánkba” 1969). A perui látogatás eredményeként egy szerződés aláírására került sor, melynek értelmében a NIKEX külkereskedelmi vállalat ércelőkészítő és ércdúsító műleszállítását vállalta egy perui bányatársaság számára („Magyar berendezést vásárolt a perui bányatársaság” 1969).

A kapcsolatok bővítésére tett erőfeszítések folytatódtak a következő hónapokban, az eseményekben újabb kiemelkedő időszakot a november jelentette. E hónap közepén egy újabb magyar delegáció utazott Limába a dél-amerikai fővárosban megrendezésre kerülő Csendes-óceáni Vásár alkalmából („Hírek” 1969). A *Népszava* beszámolója szerint a nemzetközi vásáron 14 magyar vállalat kívánt részt venni, 45 ipari üzem mintegy 200 termékével. A magyar kiállítók „vegyipari berendezéseket, szerszámgépeket, orvosi készülékeket és műszereket, elektromos háztartási készülékeket, optikai cikkeket, élelmiszereket, árammérőket, hajódaru-modelleket” mutattak be („Több, mint ötmillió látogató a magyar kiállításokon” 1969). November 23-án az akkori gazdasági és pénzügyminiszter, később Peru elnöke, Francisco Morales Bermúdez érkezett Budapestre egy esetleges gazdasági együttműködéssel kapcsolatos tárgyalások lefolytatására. A két ország közötti kapcsolatok talán legnagyobb magyar sajtóvisszhangját kiváltó eseménye volt az öt napig tartó látogatás, a *Népszabadság* szinte napi szintű tájékoztatást nyújtott az eseményekről. Már Bermúdez megérkezése előtt a napilap egy cikket jelentetett meg az előzetes várakozásokról. E cikkben

bemutatásra került a magyar–perui kapcsolatok története, megjegyezve azt a tényt, miszerint korábban a két ország közötti kereskedelem kizárólag a nagy mennyiségben Magyarországra érkező hallisztre korlátozódott. A cikk felhívta a figyelmet arra, hogy a két félnek a kapcsolatok bővítésére irányuló szándékai egybecsengtek, aminek köszönhetően az 1968 augusztusában aláírt kereskedelmi megállapodástól kezdődően számos egyezményt írtak alá magyar és perui vállalatok („Ma Budapestre érkezik a perui gazdasági és pénzügyminiszter” 1969). A *Népszavában* és a *Népszabadságban* közölt rövid hírek mellett a perui küldöttség látogatásának utolsó napján ez utóbbi napilap egy hosszabb beszámolót közölt a tárgyalásokról és információkkal szolgált a Morales Bermúdez által tartott sajtótájékoztatóról is. A tájékoztatón a perui pénzügyminiszter elmondta, hogy egy „olyan átfogó jellegű gazdasági és pénzügyi megállapodást írnak alá, amely lehetőséget nyújt a széles körű együttműködés konkrét formáinak kimunkálásához, export-import szállítási szerződések megkötéséhez” („Peru közeledni kíván a szocialista országokhoz” 1969). A miniszter hangsúlyozta, hogy országa új külpolitikát indított el, amelynek legfontosabb eleme a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatai bővítésének szándéka. Megemlítette vegyes bizottságok létrehozásának szükségességét is („A perui gazdasági és pénzügyminiszter sajtókonferenciája” 1969).

Ezekben a napokban érkezett vissza Magyarországra a már említett magyar gazdasági delegáció, mely november közepén utazott Latin-Amerikába. A *Népszabadság* adott hírt az út eredményeiről és tapasztalatairól, megemlítve, hogy a küldöttség tárgyalásokat folytatott a gazdasági kapcsolatok bővítéséről Kolumbiával, Peruvall és Ecuadorral. A limai nemzetközi vásáron a magyar termékeknek nagy sikere volt, a magyar szakemberek számos megbeszélésen vettek részt miniszterekkel, bányaiipari és energetikai szakértőkkel. A magyar diplomata meghívták a perui gyáriparosok delegációját a következő évi Budapesti Nemzetközi Vásárra („Kedvező piaci lehetőségek Dél-Amerikában” 1969).

Ami a magyar–perui kapcsolatok fejlődését illeti, ezekkel a hírekkel és eseményekkel zárult a perui katonai kormány első éve. A perui külpolitikai változások időbeni egybeesése a magyar gazdaságirányítási rendszer reformjával és az ország nyitási szándékával a nem szocialista blokk országai felé, valóban érzékelhető változásokat hozott a tárgyalásokban és a két fél álláspontjában. A következő évek a gazdasági kapcsolatok intenzív növekedését hozták. Kádár Béla 1979-ben, a CEPAL számára készített beszámolója a következőket állapította meg Magyarországnak a térséghez fűződő viszonyáról:

1969-től kezdődően dinamikus növekedés figyelhető meg a kereskedelmi kapcsolatokban. Az 1970-es években a világgazdasági változások és ezek Magyarországra, illetve számos latin-amerikai országra gyakorolt negatív

hatásainak ellenére az együttműködés elmélyülését és legfőképpen a magyar import erőteljes növekedését lehet tapasztalni a latin-amerikai régióból (Kádár 1979: 13).

Ami a magyar ipari termékek kereskedelmét illeti, Peru volt az első ország, amely magyar autóbuzsokat vásárolt 1973-ban. Bár a magyarországi eladások nagy része Latin-Amerikában elsőként Argentína, másodsorban Brazília és Kuba felé irányult, a magyar–perui kapcsolatok legintenzívebb szakaszában (1976-ban) a magyarországi eladásokban a perui piaci részesedés igen jelentős, 22 százalékra nőtt (Kádár 1979: 24). Peru 1973-ban több más latin-amerikai országgal egyetemben csatlakozott az el nem kötelezett országok mozgalmához, ami nyilvánvalóvá tette orientációját a harmadik világ felé (Alburquerque 2017: 154). A Peru és Magyarország közötti erős gazdasági együttműködés kedvező feltételei az 1970-es évek végéig álltak fenn. Az 1980-as években mindkét ország fontos változásokon esett át mind belpolitikai, mind gazdasági téren: a szocialista országok és Peru gazdasági válsága a kapcsolatok erős visszaesését eredményezte. Peru és a latin-amerikai országok hosszú időre elveszítették fontosságukat a magyar állam számára (Anderle 2015: 30).

(*spanyol nyelven megjelent:*

Acta Hispanica, Supplementum 2, 2020, 107–119.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Alburquerque, Germán: No alineamiento, tercermundismo y seguridad en Perú: la política exterior del gobierno de Juan Velasco Alvarado (1968–1980), in: *América Latina hoy*, 75, 2017, 149–166.
- Anderle, Ádám: Los gobiernos húngaros y América Latina, 1945–1989. Veinte tesis, in: Opatrný, Josef (szerk.) *Las relaciones entre Europa Oriental y América Latina 1945–1989*, Karolinum Press, Prága, 2015, 25–31.
- Böröcz, József: Kettős függőség és külső kötődések informálissá válása: a magyar eset, in: *Eszmélet*, 1993/10, https://www.eszmelet.hu/-borocz_jozsef-kettos-fuggoseg-es-a-kulso-kotodesek-informali/.
- Contreras, Carlos – Cueto, Marcos: *Historia del Perú contemporáneo*, IEP Ediciones, Lima, 2004.
- Dömény, János: A magyar külpolitika háború utáni törekvései Latin-Amerikában, in: Dömény, János (szerk.): *Magyar diplomata Latin-Amerikában*, Szeged, 2009, 25–31.
- Dömény, János: Latin-Amerika helye a háború utáni magyar külkapcsolatokban, in: Berta, Tibor et al. (szerk.): *Az identitás régi és új*

- koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*, Palatinus, Szeged–Budapest, 2008, 137–140.
- Kádár, Béla: *Relaciones económicas de Hungría con países de América Latina*, CEPAL, 1979.
- Letenyei, László: Etnikum és hatalom az Andokban, in: Letenyei, László (szerk.): *Tanulmányok az Andokról*, Tett Könyvek, Budapest, 2008, 172–175.
- Millor Mauri, Manuel: Algunos aspectos de la política exterior del nuevo régimen peruano, in: *Foro Internacional*, vol. 10, no. 4 (40), 1970, 407–424.
- Pinelo, Adalberto José: *The nationalization of International Petroleum Company in Peru: the multinational corporation as an actor in Latin American politics*, Doktori disszertáció, University of Massachusetts Amherst, 1972.
- Sípos, Péter: Magyarország mozgástera a nagyhatalmi politikában, 1956–1985, in: *História*, 2011:1–2, 9–15.
- Szilágyi, Ágnes Judit: Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és 1960-as évek fordulóján, in: Háda, Béla (szerk.) *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*, ELTE, Budapest, 2009, 409–424.
- Takács, Róbert: A magyar kultúra nyitottsága az 1970-es években, in: *Múltunk*, 2016:4, 24–56.
- Zádor, Márta: A perui agrárfejlődés és a földreform tanulságai (1969–1976), in: *Agrártörténeti Szemle*, 1985:3–4, 458–490.

Sajtóforrások

Népszabadság

- Kun, Jorge: Az új Peru egy esztendeje, 1969. október 9., 4.
- Várnai, Ferenc 1969a: Az inkák ősei és unokái II., 1969. február 21., 6.
- Várnai, Ferenc 1969b: Az inkák ősei és unokái III., 1969. február 22., 6.
- Továbbra is feszült az amerikai–perui viszony. Aláírták az első perui–szovjet kereskedelmi egyezményt, 1969. február 18., 3.
- Megkezdte munkáját az előkészítő bizottság, 1968. április 25., 1.
- Telex. Rövidhírek, 1968. június 12., 10.
- Perui gazdasági küldöttség Budapesten, 1968. július 5., 3.
- Bővítik a magyar–perui gazdasági kapcsolatokat, 1968. július 10., 5.
- Peru kapcsolatokat keres, 1968. augusztus 1., 2.
- Magyar–perui kereskedelmi megállapodás, 1968. augusztus 23., 1.
- Hazaérkezett az IPU küldöttség Peruból, 1968. szeptember 17., 4.
- Külföldi események, 1968. szeptember 27., 3.
- Államcsíny Peruban, 1968. október 4., 2.
- Katonai puccs Peruban, 1968. október 4., 5.
- Peru – eddig és nem tovább?, 1968. október 6., 7.
- Magyar áruk 36 hivatalos külföldi kiállítása, 1968. november 22., 8.

- Amerikai gazdasági megtorlás fenyegeti Perut. Cukoroffenzíva az olaj védelmében?, 1968. december 4., 2.
- A „halászhajó incidens” miatt rendkívül kiéleződtek az amerikai–perui kapcsolatok, 1969. február 16., 3.
- Külföldi művészek kiállításai hazánkban, magyar tárlatok külföldön, 1969. február 13., 9.
- Amerikai ellenes tüntetés Limában, 1969. március 15., 1.
- Amerika ellenes megmozdulások Limában, 1969. április 10., 2.
- Diplomáciai kapcsolat Peru és Magyarország között, 1969. április 19., 7.
- Feszültség Peru és az Egyesült Államok között, 1969. május 24., 1.
- Magyar–perui gazdasági tárgyalások, 1969. augusztus 3., 3.
- Peruból Brazíliába utazott a magyar gazdasági delegáció, 1969. augusztus 20., 7.
- Perui kereskedelmi delegáció érkezett hazánkba, 1969. augusztus 24., 4.
- Ma Budapestre érkezik a perui gazdasági és pénzügyminiszter, 1969. november 23., 3.
- Peru közeledni kíván a szocialista országokhoz, 1969. november 28., 5.
- Hírek, 1969. november 12., 8.
- Kedvező piaci lehetőségek Dél-Amerikában. Hazaérkezett a magyar gazdasági delegáció, 1969. november 30., 9.

Népszava

- Krajczár, Imre: Kátyúban a hétkerekű kocsi, 1968. október 8., 5.
- Magyar berendezést vásárolt a perui bányatársaság, 1969. augusztus 27., 1.
- Több, mint ötmillió látogató a magyar kiállításokon, 1969. november 4., 8.
- A perui gazdasági és pénzügyminiszter sajtókonferenciája, 1969. november 28., 3.